AZ

UJ VILÁGNÉZLET.

IRTA

MENTOVICH FERENCZ.

Bolti ára 1 frt 40 kr.

MAROS-VÁSÁRHELYTT,
Wittich József könyvárus bizománya.

F.45.V.

AZ

UJ VILÁGNÉZLET.

IRTA

MENTOVICH FERENCZ.

Bolti ára 1 frt 40 kr.

Patakj Pálffy. Sz. 355.

MAROS-VÁSÁRHELYTT,
Wittich József könyvárus bizománya.

„A dialecticus szemében a világ egy fogalom, a költőében egy kép, a rajongóében egy álom, csak a természetvizsgálóében valóság.“

Orges.

09207

MAROS-VÁSÁRHELYTT,
NYOMTATJA IMREH SÁNDOR A REF. FŐTAN. GYORSSAJTÓJÁN.
1870.

VOGT KÁROLYHOZ.

E könyvnek — melynek első lapját ön ünnepelt nevével diszitettem fel — már nehány évvel ezelőttt meg kellett volna jelenni a magyar olvasó-közönség előtt.

Alig, hogy kikerült sajtó alól, azon értesitést vettem Pestről, hogy dolgozatomat a sajtóhatóság lefoglalta s nem maradt fenn más menedékem, mint fölmentetéseért a Bécsben székelő magyar udvari korlátnoksághoz folyamodnom.

E hirre úgy voltam, mint azon apa, kinek bebörtönzött gyermeke a lefejeztetés nyakcsiklandoztató operatiojának néz elébe.

Minden lehetőt elkövettem szellemi szülöttem megszabaditására. Fölkértem tekintélyes egyének befolyását. Beadtam folyamodásomat az udvari korlátnoksághoz; ebben előadtam, hogy igénytelen dolgozatom semminemü attentátot nem foglal magában; nincs egyéb czélja, mint megismertetni a magyar olvasó-közönséggel azon szellemi mozgalmat, mely „az ujabb materialismus“ neve alatt a szomszéd Németországban egy egész nagy irodalmat idézett elő. Előadtam, mikép semmi plausibilis ok nincs, mi könyvem lefoglalását igazolhatná, hiszen az a modern philosophia terén forog. Ha az ujabb materialismus tanai igazságokat foglalnak magukban: ezekhez nekünk magyaroknak is jogunk van; ha nem igazak: önmagukban összeomlanak,

a magyar józan ész csak siettetni fogja azok megdöntését. Mi magyarok a szellemi téren nem igen lehettünk kezdeményezők. A közép-korban a törökkel, tatárral, a mohácsi vész után az alkotmányunkat, sőt lételünket megsemmisitni törekvő absolutismussal kellett örökös harczban állanunk; mindemellett szellemi tekintetben is megvan az az érdemünk, mely szerint minden szellemi mozgalom, mely a határokon túl, boldogabb körülmények közt élő nemzeteknél keletkezett, minálunk élénk viszhangra talált, ezt eredeti felfogásunk és nemzeti sajátságaink szerint átidomitva meghonositottuk. Eltiltani tőlünk, hogy ez uj szellemi mozgalomban résztvehessünk, nem egyéb nemzetünk, és a gondolatszabadság ellen elkövetett sérelemnél.

Ily érvekkel két izben folyamodtam az udvari korlátnoksághoz s mindannyiszor „non possumus“ volt a rövid, minden indokolás nélkül megküldött válasz.

E rideg, Rómára emlékeztető könyörtelenség csakhamar beláttatta velem, mikép egy rettenetes ellenséggel: az ultramontanismussal van dolgom — a sajtóra való felügyelet nálunk ez időben a jezsuitákra volt bizva; kecske őrködött a kert felett. E rettenetes ellenség talán képes szánalmat érezni az útonálló rablógyilkos iránt: hanem annak, a ki, vagy a mi sötét czéljait csak legtávolabbról is fenyegeti: a máglya lángjai közt sem tud megbocsátani.

Annyi bizonyos, hogy az ujabb materialismus tanai nem legyezgetik a vallásos dogmákat, legkisebb szépséget sem találnak az ájtatoskodó papi grimace-okban.

Hasztalan volt minden fáradozásom. Csakhamar azon értesitést vettem: hogy könyvem példányai emésztő lángoknak lőnek martalékul adva.

Soha sem voltunk ily lealázó helyzetben. Politikai tekintetben Schmerling fütytye szerint kellett tánczolnunk;

szellemi tekintetben ultramontánok és jezsuiták ültek nyakunkra.

Midőn a rajtam elkövetett méltatlanságot felháborodott érzéssel barátaimnak elpanaszoltam: többen közülök azzal vigasztaltak: „köszönd, hogy müved és nem magad voltál az auto-da-fé tárgya.“ Egyik meg azt a megjegyzést tette: „jegyezd meg a napot, melyen sértél papot.“

Dolgozatom érdekében, e meghiusult kisérletem után még csak egy lépést tettem.

A magyar orvosok és természetvizsgálók tizedik nagy gyülése itt városunkban lőn megtartva. Megragadtam az alkalmat az egybegyült tudósoknak tudomására juttatni e szellemi gyilkosságot. Nem azért, mintha az akkori sajtó-viszonyok közt a halottat feltámaszthatni reméltem volna: hanem — gondolám magamban — egy erélyes tiltakozás a tudomány és gondolatszabadság nevében a maga helyén volna, az érdemes társulat csak megtisztelve lenne általa.

Ismét egy keserü csalódáson mentem keresztül.

A tudósok (?) a tudomány- és gondolatszabadság bajnokai elegendőnek látták egy közönyös mosolylyal tudomásul venni ez ügyet: nem tartották szükségesnek bár a legegyszerübb tiltakozást iktatni jegyzőkönyvre.

Ha művem megsemmisitése fölháboritott, e közönyösség — őszintén megvallom — egészen elcsüggesztett. Hiszen, ha tudósok sem érdeklődnek a tudomány kérdései iránt: hogyan lehessen ilyes valamit várni a nem-tudós nagy közönségtől?!

Mindezek folytán azon itélet fogamzott meg bennem: hogy a magyar közönség még nincs oda érve, hogy

magasabb tudományos kérdéseket lehessen előtte szőnyegre hozni.

Ez itéletemnek tulajdonitható, miszerint azután is, hogy hazánkban az uj alkotmányos szabadsággal a sajtó teljesen megszabadult bilincseitől: legkisebb lépést sem tettem dolgozatom kiadására.

Ime azonban pár héttel ezelőtt azon hir futja végig lapjainkat: hogy ön, tisztelt férfiu, hazánkba szándékozik, felolvasásokat tartani. Megvallom, aggódva néztem e vállalat kimenetele elébe. Saját példámon okulva, nem mertem ön részére kedvező fogadtatást jósolni.

De mily jól esett csalódnom. Nem tudom, örömöm vagy meglepetésem volt-e nagyobb, midőn a hirlapok meghozták az önt környező lelkesedést s elbeszélték a diadalt, melyet ön miközöttünk a tudomány érdekében kivivott.

Örömest elismerem: hogy nem volt igazam. A papi befolyás a mi közönségünkben nem tudta kioltani az ismeretvágyat, a tudomány magasabb kérdései iránt való érdeklődést. Ön köztünk való megjelenésének köszönhetem e tanuságot, mely még egyfelől a legédesebb örömben részesit, egyszersmind örök feledésre szánt művem közreadására bátorit.

Ön föltámasztotta a Phönixet hamvaiból.

Nem tudom lesz-e könyvemnek tudományos érdeme; csak annyi bizonyos: hogy most igen alkalmas időben jelenik meg; ez is egy kis fegyver lesz a kilátásban levő nagy küzdelemben.

Minden jelek odamutatnak, mikép hazánkban az ultramontánok — Rómából vett intésre — mindent meg akarnak kisérleni a végre, hogy a sötétség és vakhitnek

a kedélyeket dominálo váracsait még egy időre fenntartsák. Ily körülmények közt, a felvilágosodás és szellemi előhaladás minden bajnokának mellőzhetlen kötelessége: a legcsekélyebbnek látszó fegyvert is mozgásba hozni. Nemcsak a huszonnégy fontos ostromágyukat, de a csekélyebb buzogányokat, gerundiumokat is elő kell vennünk. Az ostromágyukkal addig törjük a sötét vár falait, mig földig omlanak; a buzogányokkal addig döngetjük kapuit, mig beszakadnak.

Az ujabb materialismus tanai a vakhit törekvései ellen egy buzogányt mindenesetre szolgáltatnak.

Közreadott dolgozatomnak még egy másik haszna is lesz, mely már önnel van, tisztelt férfiu, szoros összeköttetésben,

Önnek legnagyobb vélemény-ellenesei is — nálunk is vannak Wagner Rudolfok, habár kisebb kiadásban — egyhangulag elismerik: mikép ön megjelenését köztünk a legnagyobb tapintat és óvatosság kisérte. Ön az embert választotta előadása tárgyául; felmutatta fajunkat, nem azon tévvilágitásban, mely el akarja hitetni, hogy az ember isten képére lőn teremtve: hanem a történelem által kimutatott igaz szinben. A történelem csalhatlan tényeire támaszkodva megmutatta ön: hogy az ember a legfejletlenebb alak és állapotból emelkedett lassanként mostani tökélyére és hatalmára. Nem természetfeletti befolyásnak, de saját erejének, miveltségben előhaladásának köszönheti, hogy arczszöglete nagyobbodott, homloka kidomborodott, s koponyájának köbtartalma megnövekedett. Kedvencz tárgyairól: az anyag és erő viszonyáról, a lélek mivoltáról — mely, hogy nem valami természetfölötti külön erő, arra ön szolgáltatta a legmegdönthetlenebb bizonyitékokat — mindezekről, mondom, hallgatott.

Ön az idegen házban nem akarta a vendéget megillető szabadságot túllépni, kimélettel viseltetett a házigazda netaláni gyöngeségei iránt. Ez a magyarázata az ön tapintatosságának.

Hanem azon lelkesedés, mely ön első megjelenését kisérte, meggyőzheti önt: mikép ez a házigazda nem ragaszkodik ép oly makacsul gyöngeségei s előitéleteihez, kész önt az ujabb mozgalom főbb kérdései körül is meghallgatni, tanitványává szegődni.

S már épen ebben szolgálhat ez az én igénytelen dolgozatom gyönge uttörőül.

Az uj szellemi mozgalom által szőnyegre hozott kérdéseket elmondom úgy, a mint azokat ön, Moleschott, Büchner s másoktól megértettem s meggyőződésem retortáin lejártattam. Érzem, hogy ez erőtelen kezdemény, hasonlit az irni kezdő gyermek első kisérleteihez.

Öntől függ, hogy uj megjelenésével e gyönge vonásokat, ékesszólása és mély tudománya ereje által kiárnyékolja, az alig észrevehető kis ösvényt az igazság széles országutjává kiszélesitse.

Az édes emlékek, melyeket körünkből magával vitt, ezt mintegy kötelességévé teszik.

De van egy más ok is, a miért ujabb látogatását soká el sem odázhatja.

Azon alkalomból, hogy ön Pesten egyetemünk falai között hallatta szavát, legultramontánabb lapjaink egyike, a „Magyar Állam“ azt irta: mikép e tényre az egyetem alapitója Pázmán Péter, a valaha élt legnagyobb magyar ultramontán, megfordult sirjában.

Elhordozhatja-e ön egy főpap siri álmának megháboritását?

Önnek kötelessége mielőbb alkalmat adni; hogy a főpap sirjában visszafordulván, meglelje csöndes nyugodalmát.

Fogadja ön őszinte tiszteletem és nagyrabecsülésem kijelentését.

Maros-Vásárhelytt, 1870. január elején.

Mentovich Ferencz.

ELŐSZÓ.

Nemcsak a politikában, de a tudományok országában is vannak tévtanok, előítéletek, melyek útját állják a valódi fejlődésnek; de itt, mint ott, vannak elszánt akaratu bajnokok is, kik elegendő erőt éreznek magukban, megküzdeni a tévtanok makacsságával, és szembenézni az előítéletek sötét felhőiből czikázó villámokkal.

Ezek a politikában *szabadelvüeknek*, a tudományban *materialistáknak* nevezik magukat.

Hogyan? — fogja kérdeni a meglepett olvasó, — hát azok az oly feketére mázolt materialisták azt a nemes törekvést tűzték volna maguk elé, hogy a tudományokban uralkodó előítéleteket szellőztessék.

Nincs különben. A materialisták képezik a tudományokban a szabadelvüek pártját s nincs más czéljok, mint előítéletek helyett az igazságot juttatni diadalra.

Nem táplálják magukat illusiókkal; nem hiszik, hogy az általok hirdetett igazságok egy varázsütésre győzelemre juthassanak. Sokat kell izzadni, küzdeni, sok fekete tinta és keserű epe fog ömölni, mig ez időszak bekö-

vetkezik: de azok egykori diadala iránt egy perczig sem esnek kétségbe.

Mindenesetre csüggesztő, ha elgondoljuk, hogy daczára annyi nemes törekvésnek, önfeláldozó hősies küzdelemnek, daczára annak, hogy minden czivilizált országban a nemesek, jók és értelmileg fölvilágosodottak a politikai szabadelvüek zászlója alá tartoznak: a polgári szabadság még a művelt Európában is — pár foltocska kivételével, — napjainkban még az éretlen gyümölcsök közé tartozik.

De reményre jogositó biztatást is olvashatni a történelem lapjairól.

A nagy Copernicus, midőn elsőbben kimondotta az igazságot, hogy a föld forog, a nap pedig helyt áll: az összes keresztyén világ ellenkező meggyőződésével állott szembe. Galilei, ki nemcsak tovább mondotta a csalhatatlan igazságot, de nagy ékesszólással előadott érveivel azt be is bizonyitotta: bebörtönzést szenvedett. A nagy férfiunak — hogy a legelvetemedettebb gonosztevőkre mérni szokott büntetést és megaláztatást kikerülhesse, — térdenállva kellett az igazságot visszavonnia és meggyőződését elesküdnie. Mily megbotránkozást mutató bámész képeket vághattak az őt elitélő obscurus papok és szerzetesek, midőn e reáerőltetett szavak elmondása után: „Corde sincero et fide non ficta abjuro, maledico et detestor supradictos errores et haereses,“ hirtelen talpra állva, szikrázó szemekkel, félig elfojtott, de mégis hallható hangon igy szólott: „e pur si mouve“ (s csak azért

is forog). S ime ma már a legultramontánabb iskolamester is a föld forgása érveinek előadásával kezdi meg a geographia tanitását.

A mult század végén, mekkora ellenszegüléssel találkozott Lavoisiernek a phlogistont megtámadó föllépése: s ime ma, az általa hirdetett igazságok egy meghóditott birodalomnak: a magas polczon álló vegytannak élén ülnek diadalt. A phlogiston nem egyéb, élettelen mumiánál, melyet csak a természettudományok történelmét előadó tanár mutat fel olykor-olykor tanitványai előtt.

Nem szükölködünk az adatokban, melyek hangos tanuságot tesznek arról, hogy az egyszer kimondott igazság elvégre útat tud törni magának a legvastagabb előitéleteken keresztül.

Evégre azoknak, kik szivükön hordják az emberiség értelmi fejlődését, ismeretekben gazdagodását, nem kell egyebet tenniök, mint most suttogva vagy halkan, majd hangosan — mint a körülmények igénylik, — az egyszer kimondott igazságot továbbmondani; nem engedni, hogy földbe ásott kincs gyanánt eltemetve legyen, de olykor-olykor az emberek szemébe ragyogtatni.

Az igazság, bizonyos tekintetben, jóltevőbb a napnál. Mig a nap vakságot sötétséget borit a merészen beletekinteni elég vakmerő szemekre: az igazság sugarai lassan-lassan eloszlatják az azokon nyugvó hályogot, szétűzik a lélekről az előitéletek éjnél sötétebb ködét.

Az igazságot ily odábbmondó, szemekbe ragyogtató szerepre szántuk el magunkat, midőn e könyvecske közre-

bocsátását elhatároztuk. Érdemes olvasóink közül sokan észre fogják venni, hogy ennek öt első czikke — némely kisebb változtatások s a közbeszőtt polemia kivételével, — az „Ország Tükre“ czimű folyóiratunkban is megjelent. Eleinte ugy akartuk, hogy e sokak által olvasott, a tudományos tárgyaknak is helyet engedő, gonddal szerkesztett lapban adjuk az ujabb materialismus teljes ismertetését; több oldalról ismerőseink, barátinktól hozzánk intézett azon figyelmeztetés következtében azonban, hogy sokkal helyesebb volna „tanulmányainkat“ egy külön kötetben adni világ elé, mint a melyből kedvezőbb alkalma lehetne az olvasónak az ujabb materialismus kérdéseivel megismerkedni, mintha azokat egy terjedelmes folyóirat hasábjairól kell innen-onnan összeböngészni: elhatároztuk, önállóan folytatni és fejezni be nevezett lapban megkezdett czikkeinket.

Nincs egyéb czélunk, mint alkalmat szolgáltatni az érdemes olvasónak, hogy tudomást szerezhessen arról: mit állit, mit sürget, mit követel az „ujabb materialismus,“ mely már is oly ijesztő kisértet alakjában van a magyar olvasó közönség előtt bemutatva, mely ellen nagyérdemü tudósunk, Brassai — mint Vulkán az Olymp tetején — az erdélyi múzeumegylet gyülésein, évkönyveiben mennyköveket kovácsol; köztiszteletben álló költőnk és publicistánk, báró Eötvös, aphorismákban csatároz; kitünő aesthetikai miveltségü barátunk, Gyulai Pál, az elbeszélő költészet virágos kertéből haragos darázsként mérges fullánkot öltöget, s melynek káros befolyásától a költészetre

s átalában a művészet és erkölcsre jeles itészünk, Greguss Ágost, annyira meg van ijedve. Ugy hiszszük, axioma gyanánt áll, mikép az igazság - - ha nem bitorolja, de valóban megérdemli e nevezetet, — csak az előítéleteknek, lehet ártalmára: művészet, erkölcs és vallásra jótékony hatást kell gyakorolnia. Hogy pedig az ujabb materialismus sarkalatos elvei igaztalanok volnának, azt sem Greguss, sem Liebig, sem Wagner Rudolf, sem legközelebbről Brassai egyetlen ténynyel is be nem bizonyitották.

Nem kötünk semmi különös igényeket jelen dolgozatunkhoz; nem hiszszük, hogy egyetlen egyet is megnyerjünk olvasóink közül az ujabb materialismus ügyének. A philosophia által századok óta táplált és megizmosodott előítéletek bilincsei még minálunk is — mindamellett, hogy a hegelianismus, schellingianismus évtizedekkel ezelőtt némely tudósaink által hozzánk is átplántálni megkisérlett törekvése, a magyar józan értelmen hajótörést szenvedett, — erősebbek, mintsem oly gyenge erő, mint a minővel mi rendelkezhetünk, egyszerre széttéphetné. Mi teljesen megelégszünk, ha lesz olvasóink közt egy-kettő, ki dolgozatunk figyelmes és elfogulatlan átlapozása után, következő megjegyzéssel teszi azt le kezeiből: „az ördög még sem oly fekete, mint a milyennek festik!“ vagy: „bizony, bizony nem tudom, melyik részen van az igazság!“

Nem láttuk, hogy a leggyengébb-féle hályog is az orvos első orvosságára már eloszlott volna a szemekről.

Nem láttuk, hogy a legerősebb vihar is képes lett volna az égen borongó sötét felleget egyszerre letépni:

elsőbb csak megritkitja, megvékonyitja azt s csak ezután süthet ki alóla a nap jóltévő sugara.

Megelégszünk, ha csak kételyt ébresztünk is az érdemes olvasóban, porban játszó fiacskájáról, unokájáról bizonyosak vagyunk, hogy tudományos meggyőződését tekintve: az ujabb materialismus zászlója alá fog tartozni.

A szerző.

Az anyag halhatatlan.

Csaknem egy időben Sebastopol világraszóló ostromával a tudományok békés országában is ostromot kezdett egy természettudományi erőkből alakult merész csapat azon eszmék és nézetek ellen, melyeket az iskolai bölcselem és vallásos meggyőződés az anyag és erő, test és lélek viszonyáról, a világ rendéről, halhatatlanságról stb. kétségbevonhatlanul megállapitottaknak vélt. Az igénytelen s eleinte alig észrevett kezdeményezésnek — mely napjainkban egy hatalmas táborozássá nőtte ki magát, — ha bevégződik és sikerülend az igazságot egyik vagy másik részről kétségtelenül constatirozva tisztába hozni: minden esetre nagyobb eredménye lesz a földet rengentő s a népek vérmes reményeit hiába felköltött várostromnál, melynek aligha volt egyéb eredménye azon tény elismerésénél, hogy az északi medvének is elég élesek karmai.

Ezen, az üres ábrándozást, hiu képzelgést számitásba nem vevő, csupán a tények és természettudományi igazságok fegyvereivel küzdő harczosokat elnvezték „materialistáknak," mint a kik felette nagy fontosságot helyeznek a „materiába;" elannyira, hogy nemcsak távol vannak attól, miszerint azt a rosz és aljas megvetésre méltó jelképének tartsák; de sőt inkább minden szépnek, jónak, még a szellemi életnek is — egyedüli kútfeje gyanánt tekintik. Az általuk felállitott és hirdetett tanok nagy mozgást idéztek elő a külföld irodalmában; egy egész külön irodalomnak adtak eredetet, melyben a küzdő felek

többnyire ingerült hangulattal, gúny és élczszikrázó tollal állanak szembe egymással.

Miért ne lehetne az ujabb materialismus tanait irodalmunkban is szóba hozni?... nemcsak azért, mert minden észirány, jelentékenyebb szellemi mozgalom — még ha merő tévelygésekből állana is, — figyelmet érdemlő jelenség; de mindenek felett azért, mert a józan, előítéletektől nagy mértékben ment magyar értelmi erőt illetékesnek tartjuk arra, hogy e szellemi vitában szavát hallassa s vótumának mérlegbevetése által az igazság eldőlését egyik vagy másik részre előmozditni segitse.

Legyen szabad ennél fogva felmutatnom tisztelt olvasóm előtt a mai materialismus álláspontját, mely abban különbözik a régitől, hogy mig a régi materialisták tanaikat csak mintegy sejtelemből odavetették: a maiak állitásaikat tényekre, természettudományi igazságokra tudják fektetni.

Legyen szabad előadnom — ha mindjárt a meggyőződés hangjával is, — azon tanokat, melyek a természettudományok haladó fejlődésével nemhogy gyengülést szenvednének, sőt inkább egyre nagyobb tért, szilárdabb állást fogalalandnak el... nem sokat törődve azzal, hogy fognak-e visszatetszéssel találkozni? miután az igazság kideritése a fődolog.

S midőn ezennel tárgyunkba kezdünk, lássuk először is, hogy e tanok hirdetői miért nemcsak nem szégyenlik azt, sőt inkább büszkék ez elnevezésre „materialisták.“ Lássuk, képes-e a józan észszel párosult tudomány oly vonást, oly sajátságot fedezni fel a materiában, mely ezen büszkeséget igazolhatná.

Ama szenteskedő világnézet, mely szerint *e földi lét nem volna egyéb a lélek silány és nyomorteljes bör-*

tönénél; a test haszontalan lom, mely földhez bilincselőleg nehezedik a szellem ég felé törekvő szárnyaira; s hogy a test és lélek ezen mesalliance-át a halál angyala bontja fel végre, mikor is a lélek lerázván a mulandó és romlékony porrészeket, elnyeri az örökélet koronáját .... ezen nézet, mondom, felette rosz hirbe hozta az anyagot, valóságos páriává aljasitotta a testet, melyet megvetni, bántalmakkal illetni különösen a középkorban, midőn a fönnebbi tán számos hivőkre, sőt rajongókra talált — keresztyéni kötelességnek tartatott.

Alig lehetne jellemzőbb példát felhozni annak támogatására, mekkora esztelenséggel határos balságokra vezetik az embert a téveszmék, ha azok általános meggyőződéssé válnak: mint ha idézzük a fönnebbi tan következményeit a középkorban.

Nemcsak az anyag lőn következetes üldözés tárgya, de a természet remekműve: az emberi test is a legotrombább bántalmazásoknak volt kitéve. Flagellans-barátok zarándokoltak helységről helységre, önkénytesen felmarczangolt véres testeiket mutogatva. A legsajátságosabb mesterkedésekkel igyekeztek a testet erejéből és egészségéből kivetköztetni — természetesen a lélek tisztulására s isten dicsőségére. — Föl van jegyezve, mikép ezek következtében sz. Bernárd annyira elvesztette izlelő tehetségét, hogy a romlott zsiradék és fris vaj közt nem tudott különbséget találni s az olajat viz gyanánt itta. Kolostorok főnökei koronkint eret vágattak a szerzet tagjain, hogy a vérrel együtt a test bünre vezető kivánságai is lecsapoltassanak.

Ha napjainkban a test ily oktalan bántalmazása a ritkább esetek közé tartozik is — ismertem gyermekkoromban egy főrangu asszonyságot, ki azon hirben állott,

hogy patyolatinge alatt durva szőrmezt visel a bünre csábító test szenvedtetése végett — ha a fönnebbi nézet mintegy kórjelenség, mely az idők hosszabb folyama alatt rendesen szelidebb jellemet ölt, veszitett is élénkségéből, hajdani erejéből: az emberek sokkal nagyobb része maig sem vetkőzte le az anyagot illető balitéleteit; ma is minden rosz kútfejének tartja azt s bajos volna vele elhitetni, hogy a bűn és gonoszság a földön nem a test sugalmazásából veszi eredetét.

Azonban eljött az idő, midőn az anyag elvégre kiszabadulhat a megaláztatás babyloni fogságából. Az üldözött páriát, megvetett helótát egy nagy hatalom vette oltalmába és pártfogása alá, melynek lobogójára e szó van fölirva: „igazság,“ melynek phalanxai: a tények; előttük megfutamodik az üres, minden alapot nélkülöző ábrándozás és vallásos előitélet.

Kell-e mondanom, hogy e nagy hatalmat a *természettudományok* képezik?

A természettudomány, végig kisérvén az anyagot ezer meg ezer rejtett útain, figyelmezvén azon szereplésre, melyet a természet háztartásában elvégez, más világitásban láttatja azt, másképen itél az anyag és erő, test és lélek közt létező viszonyról, mely itélet ugy hangzik: hogy az anyag nem alábbvaló a szellemnél, de vele mindenesetre egyenjogu; a ki tehát az anyagot megveti, az a szellemet is megvetette; a ki saját testét csak azért, mert anyagi részekből épül fel, oktalanul bántalmazza, az saját lelkét is megsértette, mi mielőtt még ez elvek kimondva lettek volna, mintegy hallgatva axióma gyanánt átment az okszerü nevelésbe is, mely a test és lélek párhuzamos fejlesztését tüzte ki főelvül, s tisztában van azon ténynyel, miszerint a goromba bánásmód és testi

büntetés következtében a testen támadott kék foltok a szellemen is meglátszanak.

Minő eszközök segélyével jutott el a tudomány az anyag ilyetén ismeretére, s mik azon adatok, melyekre föntebbi itéletét alapitja, ezek legyenek mindenek előtt a tárgyak, melyekkel az érdemes olvasót untatni megkisértjük.

A franczia forradalom vésznapjaiban, 1794-ben tizennyolcz halálra itélt királyi hivatalnok közt volt egy férfi, ki a tudományok mezején szerzett halhatatlan érdemeinél fogva örökre dicsősége leend nemzetének és disze az emberiségnek. Az eszeveszet vérbirák előtt csak Halle polgártárs mert mellette szót emelni, reámutatván az elitélt roppant horderejü tudományos fölfedezéseire. „Nincs szükségünk többé tudósokra!“ volt a rövid, de annál kegyetlenebb válasz, s a dicső fő — melyről később Lagrange azt a találó észrevételt tette, mikép bakóinak csak egy pillanat kellett megsemmisitésére, mig századok sem lesznek képesek hasonlót előállitani, — a guilotin bárdja alatt megszünt az eszmék és gondolatok forrása lenni.

E férfi *Lavoisier* volt.

Ő az, ki megtanitott arra, hogy a mérleg azon eszköz, melylyel az anyagot végig kisérthetni rejtek útain, s melylyel azt, hol szemeink előtt elenyészettnek mutatkozik, ujra fölfedezhetni.

A tudományok fejlődésében korszakot alkotó s örökre emlékezetes marad azon eljárás, melyet a lángelméjü férfi az égés tüneményének kimagyarázására forditott.

Ő előtte — azon nézetből indulván ki, hogy a test mulandó, a szellem halhatatlan, — az anyagot megsemmisülhetőnek hitték. Ezen megsemmisülést különböző útakon, leghatározottabban azonban az égés által vélték

eszközölhetni, mely meggyőződés a külső látszat által is nagy mértékben volt támogatva.

Lavoisier a mérleg segélyével kétségtelenül kimutatta, — megmérlegelvén az elégetendő testet az égés előtt s annak gondosan egybegyüjtött eredményeit az égés után, — mikép az égés eredményei sulyosabbak; tehát nemhogy veszitene valamit a test elégése által, sőt ellenkezőleg járul hozzá valami.

Ma már minden, gymnásiumot végzett növendék tudja, miről Lavoisier előtt a bölcs Pláto és óriáseszü Aristotelesen elkezdve, annyi nagy elmének még csak sejtelme sem lehetett: hogy az égés egy vegytani processus, melyben a levegő élenye egyesül az égő test részeivel, s hogy ez által legkisebb részecske sem vész el a testekből; csupán uj összeköttetéseket képeznek, más alakot és állapotot cserélnek; a mikor is a fémek más alaku, csakugyan szilard testekké, ugynevezett rozsdákká; a szén, kén és szerves testek stb. kevés mennyiségü hamumaradék hiján légnemü testekké változnak. Ezen fölfedezés által Lavoisier az alchimia történetesen fölfedezett, szigetekként itt-ott elszórva volt egyes adatait tudományos egészszé egyesitvén, azt a tudomány rangjára emelte; uj irányt mutatott a vegytannak, melyen bámulandó eredménynyel halad előre; a mérlegben egy fegyvert adott a tudomány kezébe, melynek segélyével az ismeretek mezején szerzett hóditmányai napról napra szaporodnak.

Célomtól messze távoznám, ha ezen hóditmányok részleteivel akarnám a figyelmes olvasót megismertetni; a mai magas polczon álló vegytan bölcseléről kellene hosszas felolvasást tartanom. Legyen elég, ezekből csupán azon igazságot emlitenem meg, melynek kétségbevonhatlansága felől ma már senki, ki csak felületes jártassággal

bir is a természettudomány mezején, nem kétkedik: *hogy azon anyagösszeg, mely a mindenséget alkotja, valamint egy porszemmel is az idők folytán nem szaporodhatik, úgy egy porszemet is magából el nem veszithet.*

Az anyag meg nem semmisithető, az anyag *halhatatlan.*

Csupán az alak változik, melyet az anyagrészek összetalálkozásuk által képeznek, de az anyag maga változhatlan.

Az anyagösszeg egy végtelen tenger, melyből egyes részek kiszakadva, folytonos átalakuláson mennek keresztül. Az élet azon szinpad, hol ez átalakulás nagyban történik.

Midőn a hervadás és rohadás folytán a gyöngéd virágot néhány porszemmé, az emberi és állati testet maroknyi földdé látjuk leolvadni, ne gondoljuk, hogy az azokat egybetevő anyagrészecskék elenyésztek, megsemmisültek; csak kiléptek a régi összeköttetésből, hogy egy ujba menjenek át; szárnyakra kelve szétoszoltak a levegőben, hogy uj életnek adjanak eredetet.

Az anyagrészecskék még az élő testben sem találnak állandó tanyát, végső megállapodást; még itt is folytonosan üzik, kergetik egymást. A mai physiologia be tudja bizonyitani, mikép egy hó lefolyta alatt testünk teljes átváltozáson megy keresztül; ma merőben más anyagrészekből vagyunk összetéve, mint négy héttel ezelőtt. Hasonlóan azon felhő-darabhoz, mely egy magasabb orom fölött borongani látszik; a szem azt véli, mikép ugyanazon ködcsoportulatot látja maga előtt, pedig az folytonos enyészésben és támadásban lévén, egybetevő részei változnak, de alakja megmarad. Vagy hasonlóan azon habfürtözethez, mely megtartja ugyan állandóan alakját, de

a folytonos eloszlás és alakulás folytán uj meg uj haboknak köszöni lételét.

Korunk jelentékenyebb vivmányai közé tartozik, hogy a tudomány pontosan számot tud adni az anyag ezen átalakulásáról; ki tudja mutatni, hogyan bomlik fel a növény szénsavra és vizre, az állati testet alkotó elemi részek, ezeken fölül, ammoniákra.

Az anyag halhatatlansága épen oly kétségbevonhatlan igazság, minők a számtan axiomái, hogy: a rész kisebb az egésznél; két mennyiség, mely egy harmadikkal egyenlő, egymás közt is az, stb.

S ha a következtető értelem ezen egyszerü igazságokból a mathesis gyönyörü épületét tudta fölépiteni, miért állapodnánk meg az anyag halhatatlansága tényénél? miért ne volna szabad, mindazt nyiltan kimondani, miabból az elfogulatlan értelem előtt következik: *hogy a mit megsemmisiteni nem lehet, az nem állhatott elő a semmiből; hogy a mi halhatatlan — azaz minek vége nincs, — annak kezdete sem lehetett; hogy tehát az anyag s vele együtt a világ örökkévaló.*

Igaz ugyan, hogy nekünk, kik hozzá vagyunk szokva környezetünkben kezdetet és véget, születést és halált látni, véges elménkkel bajos az anyag örökkévalóságát megfogni; de vajon nem sokkal bajosbb-e megérteni, hogy a nap, hold csillagok, a föld, a rajta levő anyagösszeggel egy parancsszóra a semmiből vette volna eredetét?... Aztán nem épen igy vagyunk-e az idő és tér fogalmaival is?...

Ime, az idő és tér észszel be nem érhető végtelenségéhez az anyag örökkévalósága csatlakozik.

Vannak, kik ezen a „kétszer kettővel“ vetekedő igazságot — csak azért, mert a materialisták mondották

ki először, — szeretnék kétségbe vonni, elhomályositani. Minálunk veterán tudósunk, Brassai akarja azt devalválni az „Erdélyi muzeum-egylet évkönyvei“-nek II. kötete első füzetében.

Mohó kiváncsisággal ragadtuk kezünkbe a szenvedélylyel irt tollharczot, nem minden utógondolat nélkül: hátha csakugyan sikerül jeles tudósunknak, ismereteinek roppant tárházából az adatok és észokok oly mázsás köveit hengeriteni az ujabb materialismus sebesen robogó kocsija elé, melyek következtében az végtére fölborulván, a gyalog maradt materialisták a tévedés ösvényéről a philosophia széles országutjára térni kényszerülnek.

Ily utógondolattal fogtunk — mondom, — jeles tudósunk polémiája olvasásához, s végére érve, letettük azt azon meggyőződéssel, *hogy a kocsi nincs felborulva, s hogy az ellen-tábor egyetlen positiojából sincs kiverve.*

Nem mondjuk, hogy legkisebb benyomást se tett volna reánk; azon tanulságot meritettük belőle, hogy egy nem mindennapi szellemi acrobatával van dolgunk; egy gyakorlott harczos áll előttünk, ki nem à la Don Quixotte küzd — már csak azért sem, mert nem szélmalmok ellen harczol, — de saját bajnoki erején kivül a számitást, cselt és fortélyt sem feledi ki győzelemre segitő eszközei közül.

A helyett, hogy bátor Imre királyunkhoz hasonlóan, a józan ész egyszerü mezében, az igazság vékony veszszejével lépne az ellen-táborba s igyekeznék a pártos lázadókat engedelmességre kényszeriteni: kinyitja háta megett a philosophia „Zeughaus“-ának ajtait, hogy a szükség és körülményekhez képest különböző fegyvernemekért szaladhasson. Miből aztán az következik, hogy most vasas német alakjában nehéz cuirasse-szal, hosszu Ritter-

stiefel-ekben harczol ellenünk; majd — midőn jobban megharagszik, — ágyuk után szalad s lánczos golyókat, bombát és kartácsokat szór az ellen-táborra. Még a „Zeughaus“ ódon nyilvesszőit is felhasználja ellenünk; hanem az már nem szép, hogy a gúny és epéskedés mérgébe mártva lövöldözi azokat szét; tudhatná vitéz ellenfelünk, hogy a civilizált hadviselésből ki van zárva a lánczos golyók és méreg használata; mérgezett nyilvesszőkkel és tőrökkel csak a vad indusok, a bősz skorpió és darázsfélék csatáznak.

Kiváncsiak voltunk kölönösen, ugyan mikép fogja vitéz ellenfelünk „az anyag halhatatlansága“ igazságát megrenditeni?!

Azt véltük, hogy tudományos kutatásai közt valami olyan philosophiai operatióra talált, mely által sikerül tisztelt ellenfelünknek *legalább egy mustármagnyi kis anyagrészecskét megsemmisiteni, kiszoritani az árnyékvilágból,* mi által aztán tökéletesen lefegyverzené és foglyaivá tehetné ellenfeleit. A helyett azonban, hogy ilyetén tényekre támaszkodnék — átalában a mi ellenfelünk nem sokat ád a tényekre, előtte többet érnek a syllogismusok, szarvas okoskodások, dilemmák stb. — a philosophia fegyvertárába szalad s kihoz onnan most az egyszer egy berozsdásodott kováspuskát, mely egypárszor csötörtököt mond, végre elsül, a nélkül azonban, hogy a megtámadott igazságnak csak hajszála is meggörbülne.

Azt mondja ugyanis a mi vitéz ellenfelünk — mert hiszen ez szavainak világos értelme, — hogyan szólhatunk az anyag halhatatlanságáról, a midőn voltaképen azt sem tudjuk, hogy mi az az anyag? s ha definiálni akarnók, nem tudnánk egyebet mondani: „az anyag aequale anyag.“ Mely ellenvetésről — közbevetőleg legyen mondva, — meg

kell jegyeznünk, hogy az csak egy philosophus tollából eredhet, egy természettudósnak eszeágában sem volna ilyes valamit kérdezni.

Átalában az egész polémia olvasása alatt ugy voltunk Brassaival, mint Bürger volt fiatal költő korában Göthevel, a weimari herczeg házi ministerével s a német költészet és irodalom akkori dalailámájával. A fiatal költő, meglátogatván bámulata és tiszteletének tárgyát, ettől — mivel tán épen rosz hangulatban volt, vagy még ekkor meglehet, keveset tartott fiatal látogatójáról, — igen hidegen és méltósága éreztetésével fogadtatott. Midőn későbben barátai kérdeznék: hogy volt megelégedve a nagy költővel? ezt a feleletet adta: látagotásom daczára, nagy költőnket nem ismerem, *mert Göthe, a minister is jelen lévén*, annyira közénk tolakodott, hogy a költőt meg sem pillanthattam. Igy jártam én is csatározása olvasása alatt Brassaival, kiről bajosan lehetne meghatározni, hogy mint philosophus, vagy mint természettudós áll-e nagyobb hirben: annyira közénk tolakodott a philosophus, mikép egy perczig sem lehete a természettudóst megpillantanom.

A természettudós Brassai bizonyára ovakodott volna ily kevés nyomatéku ellenvetéssel állani elő, miután tudnia kell, hogy a természetben igen sok dologgal vagyunk ugy, miszerint, *a nélkül, hogy lényegöket, mivoltukat teljesen meghatározni birnók, némely tulajdonaikat a legnagyobb positivitással ismerjük.* Avagy nem igy vagyunk-e a villanynyal, meleggel stb.? Ki az, ki a villanynak teljes és kimeritő meghatározását tudná adni, s vajon ezért kevésbbé igazak-e róla: hogy a réz-sodronyon 60,000 mértföldet meghaladó sebességgel halad egy másodperez alatt, hogy a lágy vasból mágnest tud csinálni, s ezen

tulajdonainál fogva képesek vagyunk azt a mivoltában nem ismert valamit gondolatainknak a távolba küldésére felhasználni!

Mi nem mondjuk, hogy képesek vagyunk az anyag kimerítő s a magas szemöldökü philosophia igényeit kielégitő definitióját adni — s ha képesek volnánk is feleslegesnek tartanók azzal az időt vesztegetni, miután épen a philosophia történelméből tudjuk, *mily keveset hozott az ismeretek konyhájára a definiálás mániája!* — de vajon azért kevésbbé állanak-e meg az anyag kétségtelenül constatirozott és eddigelé teljesen fölismert tulajdonai, mik közé tartozik, hogy az meg nem semmisithető, hogy az *halhatatlan?!*

Az anyag definiálásának haszontalan művét a philosophiára bizva, minket teljesen megnyugtat és kielégit annak tudása, hogy a természet igazságainak felfedezésével foglalkozók roppant táborában a temérdek égi testeket mérő és latoló csillagásztól le az ázalagok életét vizsgáló zoologusig, senki sincs, ki zavarba jőne, minő fogalmat kelljen az anyag elnevezésével összekötnie; senki sincs, ki föl ne ismerné az anyagot, bármily alakban jelentkezzék is előtte; meg vagyunk győződve, hogy bármennyi tulajdonai jőjenek még ezután napfényre az anyagnak, ezek nem ronthatják le eddigelé észlelt és kétségtelenül megismert tulajdonait, hová tartozik — mint a fönebbiekben láttuk — hogy az anyag örökkévaló, halhatatlan.

Hogy pedig vitéz ellenfelünk előadott ellenvetése folyamában a meleget is az anyagok közé sorolja, ez nem egyéb, egy kis prókátori fogásnál, hogy okoskodásait annál inkább érvényesithesse, mert hiszen — ha mint phi-

losophus ignorálja is, — de mint természettudósnak tudnia kell, hogy a meleg et consortes a természettan mai álláspontja szerint nem tartoznak az anyagok sorába.

Philosophico-prokátori fogásokkal, allegátiókkal reá akar bennünket kényszeriteni, hogy bevalljuk, vagy legalább elismerjük, mikép az anyag és tulajdonai nem egyek, nem elválhatlanok. E végre azt állitja a mi tisztelt ellenfelünk, „hogy a spirituálisták ellenébe gúnyos daczczal hánytorgatott felkiáltás „az anyag halhatatlan“ füstbe oszlik szét (mert) a dolgok tulajdonságai különbözők, változók. Az az oxygen vagy hydrogen, a mely vizben, czukorban, nyálkában, vértekecsben van, már nem az az oxgyen, vagy hydrogen, a melyeket magukban ismerünk. Minden változás régibbnek enyésztével s ujabb előállásával jár.“ Bocsánat, tisztelt ellenfelünk, de itt nem lehet észre nem vennünk, mikép a philosophia arsenaljából ön egy tábornoki látcsövet is hozott magával, mely mint aféle szellemvilág számára készitett láteszköz — tudjuk, hogy az égi vagy csilagász távcsövek, telescopiumok felforditva mutatják a földi tárgyakat — nem a való szinében mutatja fel a dolog állását. A mi józan értelmünk, pápaszem nélküli látérzékünk másképen látja a dolgokat. Annyit tisztelt ellenfelünk is megengedhet, mikép az oxygen vagy hydrogen tulajdonságai mindennemü összeköttéseikben, mint vizben, czukorban stb, ott vannak legalább olyformán, mint az egykori huszárkapitány tajtékpipája a tenger fenekén.

Ön ismeri azon adomát, mely szerint a gőzösön utazó huszárkapitány privátdinere, midőn vitéz gazdája sárgára pipázott tajtékpipáját tisztogatná, véletlenségből a tengerbe ejtette; ki is, hogy az ebből eredhető teremtettés recriminátiókat megelőzze, következő szókkal fordult gazdájához:

— Nemde, vitéz kapitány uram, az nincs elveszve, a miről tudjuk, hogy hol van?

— Igazad van, az nincs elveszve, — válaszolt a kapitány.

— Ugy hát vitéz kapitány uram pipája sem veszett el, mert az épen itt van, a hajó orrától másfél lábnyira, a tenger fenekén.

A furfangos privátdinernek igaza volt: mert az nem veszett el, a miről tudjuk, hogy hol van. S mi materialisták tudjuk, hogy az oxygen vagy hydrogen tisztelt ellenfelünk által elenyészettnek hirdetett tulajdonai ott vannak az uj összeköttetésben: vizben, czukorban, vértekecsben stb., és pedig nem is olyformán, mint a kapitány pipája a tengerben, észrevétlenül: alapját képezik az összeköttetés uj tulajdonainak, benne vannak azokban olyformán, mint a discant vagy basso primo külön hangja benne van a harmoniás énekben. Csak igy lehetséges aztán, hogy midőn az összeköttetés a természeti, vagy chemiai vegybontás utján elemeire bomlik, a köztulajdonból mindenik elem kiválasztja a maga részét s a tulajdonok külön is észlelhetők, mint mikor az énekvezér külön gyakoroltatja az altot, discantot, stb. Tessék megbizonyitani, hogy a pápaszemes philosophia látja itt jobban a dolog valódi állását.

Hosszas philosophiai csatározás után végre vitéz ellenfelünk is eljut annak belátására, hogy csakugyan van az anyagnak egy kiváló s még az összeköttetésekben is fenmaradó, soha el nem vegyülő tulajdona, s ez a *latolhatóság* — csakhogy egy pillanatra kételkedni látszik, ha vajon magára az anyagra, vagy ennek valamiféle substrátumára ruházza-e azt?! ha a társalgás és illem

szabályai megengednék, félrerántanám a philosophust, hogy láthassam valahára a természettudós Brassait is. — Tehát ön nem meri elhatározni, hogy midőn egy font czukrot a spezereiban kimérnek, a fontnyi suly magának a czukornak vagy substrátumának a sulya?! Bátorság, vitéz ellenfelünk — hát nekünk kell-e önt bátoritanunk? — higyje el a mi parolánkra, hogy az magának a czukornak sulya; hogy midőn például 28 szemernyi vasat oxygenben elégetünk, s eredményét a vasrozsdát 36 szemernyinek találjuk: a 8 szemernyi szaporodás semmiféle substrátumnak, de magának a vassal vegyült élenynek a sulya..... Igy, igy, engedve bátoritásunknak! most már örömest beléegyezünk vitéz ellenfelünk állitásába: hogy az anyag *fenmaradó*. Hanem puff, épen itt durran el ön philosophiai kováspuskája s az egész töltés nem a megtámadott igazságra, de magára az irányzóra sül. Hát egyebet akarnak-e az ujabb marerialisták kifejezni, midőn azt mondják: *az anyag halhatatlan*, mint azt, hogy az *még nem semmisithető*, *örökre fenmaradó?* Mirevaló volt az a philosophiai fektirozás, ha ön megadja magát, más szókkal azt állitván, mit ellenfelei? Vagy az ön annyira felmagasztalt philosophiája is olyan philosophia, *mely a szavak játékába, nem pedig a dologba magába helyez fontosságot?* Vitéz ellenfelünk e kérdésben megadván magát, foglyunk lett; azonban ne féljen, mi nem vagyunk barbár ellenség, szeliden bánunk foglyainkkal — kivált, ha oly főrangu tiszt esik kezeink közé, mint vitéz ellenfelünk, — még láncos golyóiért és mérges nyilvesszőiért sem vonjuk kérdőre. Hanem ön makranczos egy fogoly ám, még most is rezoniroz s azt mondja, hogy elégedjék meg az anyag, mely a materialisták szerint (?) sem él, tehát meg sem halhat a fenmaradan-

dóság tekintetes czimével s hagyjuk a halhatatlanság nagyságos czimét az örökön élő léleknek.

Lám, lám, előttünk, kik philosophiai pápaszem nélkül nézzük a dolgokat, más alakban tünik fel a valóság. Avagy, midőn nem fictió, de szemmel látható és kézzel fogható tény az anyag nagyszerü szereplése a természet háztartásában, mely szerint az — mint fenebb vázolni megkisérlettük, — folytonos átalakulás, váltakozás és körforgásban van: hibázunk-e, ha az anyag e szünetet nem ismerő tevékenységét is élet elnevezésével jelöljük? Tud-e a philosophia *hasonló tevékenységet bebizonyitani a test kötelékeiből megszabadult lélekről? „Egy országot egy adatért“* — bizony megadnók, ha országokkal rendelkezhetnénk! — mely kétségtelenül kimutatni képes, hogy a földi fogházból megszabadult lélek, a test halála után is gondol, képzel, érez, öntudattal bir, szóval, folytatja szellemi életét; csak egyetlen versszakot mutasson fel — nem bánjuk, ha jobb sem lesz azon verseknél, melyekkel nőiróink annyira elvizenyősitették irodalmunkat, — melyet valamelyik megboldogult költőnk a test fogházából kiszabadult szelleme foglalt rimekbe; egytlen gondolatot, melylyel valamelyik elköltözött tudós lelke gazdagitá az eszmék országát; egyetlen hadi tervet, melyet a sirba költözött hadvezér szelleme sugalmazott: s mi azonnal megadjuk magunkat, egész készséggel beleegyezünk, hadd legyen az anyag *fenmaradó*, a lélek pedig *halhatatlan*. De mi ebben „Tamások“ vagyunk; nem az önámitó syllogisticára, de tényekre alapitott következtetés más meggyőződésre vezet. Avagy midőn látjuk, hogy egy kis nyomás az agyra eszméletünktől foszt meg, midőn minden huszonnégy órában alkalmunk van tapasztalni, hogy egy *egészséges álom* karjai közt — mikor is életszerveink

működése nem is szünik meg, csak lassu tevékenységre kényszerül, — több óra hosszant merőben elhagy öntudatunk: remélhetjük-e józan észszel, hogy ama *nagyobb álomban*, melyben a költő szerint „az a kis patak, a mely a szivet hajtja," végképen elapad, hullámaiból a gondolat szerve, az agyvelő idegszálai többé nem táplálkozhatnak — remélhetjük-e, mondom, hogy öntudatunk nem hagy el, hogy lelkünk szellemi működését folytatni fogja?!

Ne irigyelje tehát tisztelt ellenfelünk a folytonosan tevékeny anyagtól a halhatatlanság czimét; hadd legyen — kivált napjainkban, a mikor is nemcsak a steuereinnehmerné, de irnokné asszonyom is nagyságoltatja magát, — az oly tevékeny anyag is *nagyságos*.

Az anyag *halhatatlan*, sőt *örökkévaló*, ez tehát az első jellemző vonás, mit az ujabb természettudomány a mérleg segélyével kétségbevonhatlanul fölfedezett, s melyet jeles tudósunknak legkisebb mértékben is devalválni nem sikerült. S már ezen tény egymagában elegendő arra, hogy az anyag alánézett és megvetett állapotjából kiemelkedjék; elegendő arra, hogy azon állitás: „a test mulandó, a lélek halhatatlan" módositást szenvedjen. A tudomány és józanon következtető ész segélyével azonban még más, nem kevésbbé jellemző tulajdonokat is fedezhetünk fel a materiában.

Az anyag végtelen.

Mig a mérleg az előadottak nyomán az anyag halhatatlanságáról, vagyis időbeni végtelenségéről győz meg bennünket: addig egy más természettani eszköz, a távcső, megtanit minket, hogy *az anyag a térben is végtelen*, mennyisége nincs határok közé szoritva.

Midőn a távcső hires feltalálója, Galilei, Jupiter holdjainak fölfedezésével lepte meg a tudós világot, azon remény merült fel, hogy elvégre sikerülni fog szemünknek, ezen csodás eszköz segélyével a tér legtávolabb pontjaihoz, talán az égitestek véghatárához eljutni.

És valóban, bámulandó azon távolság, hová szemünk látereje elhatolhat.

A tőlünk ötvenkétezer mértföldre eső hold, a huszmillió mértföld távolban levő nap csak itt vannak a szomszédban; már a puszta szemmel látható állócsillagok oly roppant messze vannak mitőlünk, mikép azok távolságának meghatározására mértékül a mértföldet használni épen annyi volna, mint ha a magyar birodalom hoszát egy gyufával akarnók felmérni: ezek távolságának meghatározására a napnak földünkhöz való távolát használják mértékül; igy például a földünkhöz legközelebb levő állócsillag, a déli egen a Centaurus csillagcsoport alpha jegyü kettős csillaga, 220,000 naptávolra van mitőlünk; az ég legfényesebb csillaga, a Sirius, 890,000 naptávolra. S még ez is igen kis mérték a sokkal nagyobb számu álló-

csillagok távolának meghatározására. E végre a fény terjedésének sebességét vehetjük fel újabb mértékül, melyről Römer fölfedezése után tudjuk, hogy szivünk egy dobbanása, üterünk egy lüktetése alatt 42,000 mértföldet meghaladó sebességgel terjed tovább az ürben. Ugyanis tisztább fogalmat szerzünk magunknak a rendkivüli távolságokról, ha megmondjuk, hogy körülbelől mennyi időre van szüksége az oly roppant sebességgel haladó fénysugárnak avégre, hogy e vagy amaz állócsillagból földünkre érkezhessék.

Az oly magas fokon álló csillagászat talált módokat ezen számitások megtételére, melyek folytán alig szenved kétséget, hogy például a tejút csillagaiból a fénynek mintegy kétezer évre van szüksége, hogy földünkre érkezhessék. Mi más szókkal annyit tesz, hogy egy derült éjszakán az égre tekintve, ama csillagösvény meglepő jelenségét nem azon állapotban és minőségben látjuk, melyben jelenleg létezik: hanem a szemünkbe érkező fénysugarak kétezer év előtti állapotjáról hoznak hirt; s ha akár minő ok miatt azok a fénypontok e perczben kialudván, megszünnének világitani, azért még kétezer évig folytonosan láthatók volnának. Valamint megforditva, ha ama csillagok valamelyikében a miénknél erősebb láterővel vagy hatalmasabb láteszközökkel biró lények földünkre tekintenek: azt nem jelen, de kétezer év előtti állapotjában pillantják meg; a földig lerontott Carthágó füstölgő romjai, a Grachusok Roma szabadságát és függetlenségét visszaállitni szándékozó nemes törekvései vonulnak el szemeik előtt. Ha hatalmunkban állana a képzelet gyorsaságával ez, vagy amaz állócsillag távolába teremhetni s onnan a földünkön végbemenő jelenségeket megtekinthetni: kiigazithatnók a történelmet ott, hol az homályos,

vagy épen bizonytalannak tünik fel. Azon állócsillagból például, honnan a világosságnak mintegy ezer év kivántatik földünkig érkezésére, végignézhetnők a honfoglalás nagy művét, mint ment véghez a hét vezér esküje; hogyan áraszták el a magyar hadak a Duna és Tisza boldog téreit, hogyan üzték Zalán és Gelu megfélemlett hadait; szemtől-szemben meglátnók a nagy Árpádot, a zászlós Bulcsut s a kürtös Lehelt.

E roppant távolságok is arasznyi tért képeznek azon messzeséghez képest, hova az erősebb látcsövek vezetik látérzékünket. Az ég mérhetlen ürében itt-ott még a gyengébb láteszközök segélyével is ködhöz hasonló fényes foltokat vehetni észre, melyeket az erősebb távcsövek látható egyes csillagokra birnak felbontani. Nevezetes volt e tekintetben Herschel hires tükörtávcsöve, melynek hirét azonban elhomályositotta jelenleg lord Rosse-é, mely oly fényfoltokat bir egyes csillagokra felbontani, honnan a világosságnak harmincz millió év kivántatnék a földünkig érkezésre. E képzeletet meghaladó távolságban is anyagcsoportozatokat, élettel felruházott égitesteket lát a szem.

Láteszközeink tökélyesbülése egyre odább tolja az égitestek kilátásban volt véghatárát, egyre inkább fogyasztja az ide eljuthatás reményét. Teljesen elenyészteti azt a következtető értelem, mely a mesebeli kis ökörszemhez hasonlóan — a kis ökörszem ugyanis megvonulván a magasba törekvő sas szárnyán, midőn ez már kifáradva fölebb emelkedni nem vala képes, jóval fölébe emelkedett, — a tények hatalmas szárnya által ragadtatva, oly magas álláspontra tud emelkedni, honnan oda is ellát, hova távcsöveink soha sem leendnek képesek elhatolni; mely magas álláspontból azon hiradással tér meg, mikép az égitestek véghatárát hasztalan keressük, mert az anyag az ürben végetlen.

A tény, melyről ez itéletre emelkedik, az anyag azon tulajdona, mely szerint az anyagrészek minden minőségi tekintet nélkül vonzódnak az anyagrészekhez, melynek folytán kétséget nem szenved, miszerint ha az anyag határok közé volna szoritva, az egész anyagösszeg saját sulypontja felé gravitálva, előbb-utóbb egyetlen egy csomóba egyesülne. Minthogy ez azonban még eddigelé meg nem történt s legkisebb adatunk sincs arról, hogy ilyes valami folyamatban volna: az anyagot az ürben határtalannak kell tartanunk. Az általunk érzékelhető határokon kivül uj világok, más anyagcsoportulatok léteznek, ezentul ismét mások — igy a végtelenségig — melyek kölcsönös vonzódásuk által megsemmisitik az egy középpont felé törekvést.

Igy jutunk el tapasztalás és elmélet utján azon tény belátására: mikép az anyag a térben végtelen.

A távcső édes testvére, a microscop, meg arról tanuskodik, hogy az anyag, valamint nagyban, épen ugy kicsiben is végtelen. Azon hypothésisek közt, melyeket a tudomány felállit avégre, hogy általuk bizonyos jelenségeket lehessen kimagyarázni, van egy: a parányokról (atom) szóló, mely szerint a folytonosan kisebb részekre osztható anyagnak volnának olyan végső részecskéi, melyeket tovább osztani nem lehet, s melyek határozott alakkal birnának. Ezen elemeit az anyagnak elnevezték parányoknak. Itt is fölvillant a remény, hogy a tökélyesbülő microscopok segélyével elvégre sikerülni fog a parányokat megláthatni, azok alakjával, tulajdonaival megismerkedhetni.

S ime a microscopok a helyett, hogy a reményt valósitanák, azon meggyőződést teszik egyre szilárdabbá: miszerint a testek s átalában az anyag parányait mi soha meg nem láthatjuk.

Olvasóink közül ki ne hallott volna az ázalagok napjainkban fölfedezett liliputi világáról, melynek a hires Ehrenberg a Columbusa. Ha egy pohár vizbe néhány kenyérmorzsát, tóvizet stb. téve, pár napra meleg helyen állani hagyjuk: a pohárban levő kevés viz a lények egy hatalmas birodalmává válik. Egy cseppet belőle a microscop alá téve, ezer meg ezer, alakra különböző apró állatkákat látunk szemünk előtt elvonulni, melyek élnek, szabadon mozognak, egymást üldözik, felfalják, épen ugy, mint ez a nagyobb állatok közt történik. Hires felfedezőjük épen ugy ismeri őket, mint a jó gazdasszony csirkéit, mindeniket saját nevén szólitja. Vannak ezek között nagyobbak és kisebbek végtelen fokozatban, vadabb és szelidebb jellemüek. A Hydatinák, $^1/_6$ vonalnyi nagyságban az ázalagok tigriseit, oroszlánait képezik, ezek belszerkezetét, gyomrát, idegeit határozottan meg lehet különböztetni, látni gyomrukban az elnyelt apróbb infusoriákat. Sajátságos egy állatka, az Amoeba diffluens, mely minden pillanatban változtatja alakját, átlátszó nyálka csomóhoz hasonlit, mely most ez, majd amaz oldalra látszik elfolyni, de ismét összehuzza magát, mi által odább mozdul. Az Euglena $^1/_{220}$ vonalnyi nagyságu állatka roppant számával egész tavakat vörös szinre fest. A Monas $^1/_{2000}$ vonalnyi nagyságu, egy csepp vizben 500 millió tartózkodhatik; hol előfordul egy köbhüvelyknyi vizben az összes emberiség számát 800-szorta meghaladó mennyiségben él. A Vibriok a fegyverezett szem előtt alig észrevehető egyes pontok csoportozatai gyanánt tünnek fel. Mindezen lények mozognak s a mozgás különböző iránya, melyet szemeink előtt végeznek, bizonyossá tesz, hogy érzés és akarattal kell birniok s tehát szervekkel is, melyekkel azt létesithetik. Mily szerkezetüek ezen szervek,

minő anyagokból vannak összetéve? erről mit sem tudhatunk, annyival kevésbé ismerhetjük azok első elemeit: a parányokat. S ki tudja megmondani, ha valjon a microscopok még nagyobb tökélye folytán nem fogunk-e még parányibb állatvilágra bukkanni, melynek egyénei mellett az oly kicsiny Monas és oly parányi Vibrió óriásnak tünik fel, melyek ismét külön-kölön számtalan parányokból vannak összetéve?! „A konyhasóból egy kis morzsa, melyet alig tudunk izérzékünkkel megkülönböztetni, miliárdnyi atomcsoportokat foglal magában — mond egy jeles physiolog — melyeket érzéki szem soha meg nem pillanthat.“

Az elmélet sem biztat, hogy valaha eljuthassunk az anyag legelső elemeinek ismeretére, miután gondolatban lehetlen megfogni oly részecskék létezését, melyek tovább nem oszthatók.

Mindezekből világos, hogy az anyag kicsiben is végtelen.

Gondolatban eltekintve az anyag e kétirányu végtelenségén, a nagyszerüség érzése által érezzük magunkat meglepetve; olyforma ámulat szállja meg keblünket, mint mikor megállunk egy óriási hegysor lábainál, vagy elöször végigtekintünk a tenger mérhetlen tükörén. Belevegyül ámulatunkba a tisztelet és becsülés bizonyos érzése, mely azt sugja nekünk, hogy az anyag, mely halhatatlan, sőt örökkévaló, melynek a térben nincs határa, de végtelen számu nagyobb és kisebb csoportokban foglalja el a mérhetlen ürt, nem lehet ép oly hitvány hiábanvaló valami.

Felolvad keblünkben a balitélet ama jege, mintha az anyag csak a rosznak, aljasnak lehetne jelképe; hajlandókká leszünk a matériát érdemlett méltóságába visszahelyezni.

Csodálkozva veszszük észre, mikép jeles tudósunk Brassai fölebb emlitett polemiájában az anyag e nem kevésbbé jellemző vonását egyetlen szóval sem látjuk megtámadva.

Valjon beleegyezését adja-e az ujabb materialismus ezen egy állitásába legalább, vagy az egész dolog ez alkalommal kikerülte figyelmét?

Hajlandók vagyunk inkább ez utolsó esetnek adni hitelt, miután a mi tisztelt ellenfelünk nem tartozik azok közé, kik elleneiknek csak egy talpalatnyi földet is oda engedni akarnának. Nem kételkedünk, mikép oly nagy philosophusnak karikacsapás volna az anyagnak a fölebbiekben előadott vonását is lerontani vagy legalább devalválni. Evégre nem kellene egyebet tennie, mint ad normam „das Ich setzt sich als bestimmt durch das Nicht-Ich“ (Fichte), vagy „das Wesen ist das Sein als Scheinen in sich selbst“ (Hegel) stb. — megengedjen az érdemes olvasó, hogy eredetiben közlöm ez idézeteket, de azok annyira németek, mikép bajusztalan arczuk s vékony lábszáraikkal igen rutul vennék ki magukat magyar köntösben — egy tételt fölállitani s abba mint fogantyuba beleakasztani a dialectica szelepekkel, emeltyükkel, excentrikus kerekekkel fölszerelt gépezetét, melynek segitségével aztán a szemenszedett buzánál is tisztább igazságot darává, lisztté, vagy ha tetszik, lisztes darává lehet összemorzsolni.

Az megtörténhetnék, hogy most az egyszer a természettudós Brassai elébe álljon a philosophus Brassainak, következőleg szólitván őt meg: már tisztelet becsület édes kenyeres pajtásom, de ne feszitsd oly igen meg a hurt; ismerd el, hogy a gravitatio kétségbevonhatlan ténye erősebb fogantyu minden tételnél, melyet a philosophia lomtárából előrántani képes lehetsz.

S megeshetik, hogy engedve a természettudós e sugalmazásának, most az egyszer abbahagyná maschineriájának működésbe hozását; arra azonban fogadunk — százat mernék egyre tenni — hogy amugy egyszerüen meg nem adná mágát s annyi ellenvetése mindenesetre volna: jó, én elismerem, hogy az anyag az ürben határtalan, de ezt nem az ujabb materialismus fedezte fel, ennek belátására a philosophia utján juthatunk el.

És itt alkalmat veszünk rövid vonásokban előadni: mit tartunk, minő meggyőződéssel vagyunk a philosophiáról, melynek — érdekében szent háborut hirdetendő — vitéz és kegyes ellenfelünk, Remete Péterévé szegődött.

Elismerjük, hogy van egy törvényadó, mindent intéző főhatalom, melynek birodalma határait tisztelt ellenfelünk oly szépen körvonalozza; mely nélkül — adjuk hozzá — még egy rántást sem lehet becsületesen elkésziteni, hanem — ez nem a *philosophia.*

Avagy hol találandjuk fel ezt a nagy hatalmu philosophiát?... A Plato és Aristoteles óta egymásután és egymásra keletkezett philosophiai rendszerekben hasztalan keressük, mert azok tisztelt ellenfelünk itélete szerint is „az igazi, a még mindig keresett philosophiának csak világra lépett egyes alakjai, egyoldalu nyilatkozatai, gyakran ferditett, olykor torzitott képei," „nem annyira tanitanak mit lehet tudnunk, mit tartanunk, mit hinnünk véglegesen; mint kimutatják részint, elszerencsétlenedett példájokon, minő szélsőségektől kell őrizkednünk, hogy az igazi az orthodoxa philosophiát el ne téveszszük szemeink elől." Mely itélet — közbevetőleg legyen mondva, — mintha csak a matérialisták szájából volna kiragadva, kik semmivel sem állitanak többet, midőn azt mondják, hogy az a philosophia neve alatt árúlt, észkáprázató fogalom és szó-

játék nem lehet az igazi, a valódi philosophia; „hogy mig az inductio Bacó által kimutatott ösvényén a természettudományok gazdagokká, hatalmasokká fejlődtek; a deductio elvétől elállani nem akaró philosophia szerencsétlen koldusnővé sülyed alá.“ Egyszersmind, midőn egyfelől örömünkre szolgál megjegyezhetni: ime van egy pont, melyben idealista ellenfelünk tökéletesen egyet ért a materialistákkal, melyben kemény „en garde“-jából kilépve az egyesség jobbját nyujtja annyira megtámadott ellenfelének; másfelől nem tudjuk megérteni, hogy minek az a kardköszörülés, Remetepétereskedés a philosophia érdekében az ujabb materialismus ellen, — hiszen ez is csak azt állitja, a mit vitézkedő ellenfelünk, hogy a philosophiai rendszerek az igazság szempontja tekintetéből még nem találták fel a puskaport, hogy az igaz philosophia csak ezután lesz talán codificálva, — minek a szentháboru hirdetése épen azok ellen, kik pár évtized alatt többet tettek a valódi philosophia felépülhetésére, mint az előitéletek nyügeiből kibontakozni nem tudó idealisták évszázadok alatt.

Igenis, többet tettek — bár mennyire merésznek látszassék is ez állitásunk, nem vonjuk azt vissza. Avagy nem az ujabb materialismus sürgetései és fölleplezései folytán veszitette-e el a speculativa philosophia azon nymbusát, melylyel még husz év előtt annyira ámulatban tartotta a világot? Emlékszünk.... ott voltunk Poroszország fővárosában, midőn a hires Schelling galambősz hajával még egyszer cathedrába lépett, mintegy tudtára adván a világnak, hogy ide jöjjön ki a tudás és igazság érdekében elvégre felvilágosodni ohajt. Emlékszünk, fellépése mekkora mozgalmat idézett volt elő a szellemvilágban. Boldog bolgogtalan sietett az igaz bölcseségre vezető alkalmat el nem szalasztani. A tábornok letette kardját s

tollat ragadván kezébe, szerencsésnek érezte magát, ha a nagy philosophus egy-egy homályos mondatát hiven utánrapiálhatta; az iparos elhagyta anyagi foglalkozását, hogy a szemei előtt föltáruló szellemi kosmorámában gyönyörködhessék; a bursch félre tette sörös kancsóját, hogy az igazság és valódi tudomány kutfejéből merithessen. Még a tudományok is szüneteltek; a természettudományok félénk csibékként hallgatva elvonultak — hogy is ne, midőn az éles körmü héja oly nagy köröket rajzolt magasan a.... levegőben. Csak kevesen voltunk — s most némi büszkeséggel emlékszünk vissza, hogy nagyobbára magyarok, — kik nem éreztünk hajlamot az igaz tudomány és tiszta igazság czége alatt árult maszlagos mixturától megrészegülni; kik nem biztunk azon tudományban, mely a józan okosságot s természettudományi igazságokat tekintetbe nem véve, — nehogy a vallás tanteleivel valahogy összeütközésbe jöjjön, — egész fejezeteket szentelt a szárnyas angyal, s a kalánfülü ördög létezésének bebizonyitására.

S husz rövid év alatt mekkora változás! A fennhéjázó philosophia ott hever szárnyszegetten, saját feleitől elitélve, mig az akkoron még félénk természettudományok kinőtt és megerősödött szárnytollakkal föléje kerekedtek. A fényes s mindenre megvetéssel tekintő felség lerántatva magas trónusából, tőrszurások alatt vonaglik. Nemcsak Brassai lőn Brutusa. „A philosophia történelme — mond egy széptehetségü philosophus — nem egyéb a tévedések történelménél, a tisztábban látás egyes pillanataival.“ „Egy ismeretágban sem lehet akkora tevékenység mellett oly kevés eredményt észrevenni, mint a philosophiában - - mond az angol civilisatio történelmének lángelméjü irója (Buckle). — Évszázadok óta minden czi-

vilizált országban a legkiválóbb szellemü és legőszintébb törekvésü férfiak foglalkoztak metaphysicai vizsgálódásokkal s mégis e pillanatban rendszereik, nemhogy közelednének az igazsághoz, sőt inkább a tudományok előhaladásával mind jobban-jobban eltávoznak attól. Az ellenséges iskolák szünetet nem ismerő féltékenysége, védőik szenvedélyessége s a philosophiátlan önbizalom, melylyel minden iskola saját módszerét védte — mindez a szellem tanulmányozását oly zavarba hozta, mihez hasonlóba a vallás tanulmánya sodortatott a theologusok czivódásai következtében."

Jelentékenyen szaporithatnók az ilyen ex proffesso philosophusoktól eredett itéleteket a philosophiáról; legyen elég azonban megjegyeznünk, mikép azok — még talán Brassai itéletének is — keletkezésére az ujabb materialismus volt a legnagyobb befolyással, határozottan kimutatván a természettudományok s a philosophia végeredményei közt létező számos, néha homlokegyenest létező különbségeket és ellentéteket. S hogy ez által szolgálat ne volna téve az igaz philosophiának, csak a tagadhatja, ki kétségbevonni merészli azon axiomát, hogy a tévedés elismerése már egymagára féljavulás.

Sokkal határozottabban befolyt a valódi philosophia egykoron leendő fölépülhetésére az által, hogy ugyancsak az ő sürgetései és fölleplezéseire minden világosabb főben átalánossá lőn a meggyőződés, hogy a tények s mindenek felett a természettudományi igazságok számbavétele nélkül ezután nem lehet philosophálni, hogy a ki ezeket tekintetbe nem véve, füzi okoskodásait: fellegvárakat épit, melyek a leggyöngébb szellő érintésére is összeomlanak, halva szülötteket hoz a világra, melyeknek előbb vagy utóbb a feledés sirjában van lakhelyök.

Ki merné tagadni, hogy ezen elv constatirozása által jelentékeny érdemet szerzett az ujabb materialismus az igaz philosophia fölépülhetése körül? Ki tisztában van a kiindulási pont és követendő utiránynyal, hamarább eljut a czélhoz, mint a ki csak vaktában, vagy a sötétben tapogatózva — mint ezt a speculativa philosophia századokon keresztül, minden eredmény nélkül tette — akar ugyanoda eljutni.

Midőn az ujabb materialismus ily fontos szolgálatot tett a philosophiának, van-e valami értelme Brassai vitézkedésének? Annak megitélését: ha valjon tisztelt ellenfelünk háboruizenetében a komoly megfontolásnak vagy a hebe-hurgya szenvedélyeskedésnek van-e nagyobb része, elfogulatlan olvasónkra bizzuk.

Miután tehát — tisztelt ellenfelünk elismerése szerint is — az általa főhatalomnak állitott philosophiát a tévedés utján járó rendszerekben föl nem találhatjuk, hol keressük azt? Tisztelt ellenfelünk kimutatja lakhelyét; az mibennünk, az emberi szellemben honol: a pogányban, „mint socratesi daemon vagy genius jelentkezik;“ a keresztyénben „mint lelkiismeret, hol barátilag int, hol menydörgéseivel rettegtet; a legátalkodottabb gonosztevőben is elfolytva lehet ugyan, de kioltva soha sincsen.“ Ugy, de midőn ez a mibennünk lakozó philosophia oly sokféle s csaknem az egyéniségek szerint különböző: melyik secta vagy kiváló egyén philosophiájára bizzuk azt az intéző fő hatalmat? Azokéra-e, kik ugy vannak meggyőződve, hogy a test megvetésre méltó hitványság csak a felsőbb lélek érdemel tekintetbevételt; azokéra, kiknek zászlójára e jelszó van felirva: a czél megszenteli az eszközöket; vagy talán tisztelt ellenfelünk philosophiájára, mely azt a bölcs tanitást sugalmazza, hogy midőn például

egy font czukrot megmérlegelünk, a fontnyi suly nem magának a czukornak, de valami substrátumának a sulya?

Nem, — oly ingatag, határozatlan s önmagában ellenkezésben lévő valamire, a milyen az a mibennünk nyilatkozó philosophia, nem ruházhatjuk ama rendező főhatalmat; erre bizni magunkat, nem volna egyéb, mint bolygó fény után indulni.

Lenni kell tehát egy, a philosophiánál is felsőbb hatalomnak, melyet még maga a philosophia is ural. Meggyőződésünk szerint ez nem más, mint a *józan ész*, *az elfogulatla értelem*, mely annál biztosabban, helyesebben s az igazsággal megegyezőbben gyakorolja a kezébe adott főhatalmat, mentül inkább ki tudja magát szabaditani az előitéletek bilincseiből: mely egykoron az igaz philosophia codexét is el fogja késziteni; mely minden emberben, a hatalmas angoltól a gyenge eszkimóig, — kinek csak agyában felütötte birói székét — egyforma itéletet mond: nem ugy mint a philosophia, mely — tisztelt ellenfelünk elismerése szerint is — Epicurusban, mint gyönyör és nyugalom, Pythagorasban mint szám, Zenoban mint nemleges apathia, Schellingben, mint absolutum, Hegelben mint dialectica stb. jelentkezik.

A józan észt, az elfogulatlan értelmet tekintjük mi ama mindent intéző főhatalomnak, legfelső itélőszéknek. Ide folyamodunk mindennemü kérdéseinkben, ide appellálunk kételyeinkben.

Hogy tárgyunkra visszatérjünk, ez az, nem pedig a philosophia, mely a tények hatalmas vállairól széttekintve, azon hiradással tér meg, hogy az anyag nincs határok közé szoritva, hogy végtelen az ürben; ez az, mely az anyagnak még egy harmadik jellemző vonását is képes fölfedezni.

Az anyag és erő viszonya.

Ama rendkivüli eredmények, melyek a természettudományi igazságoknak a gyakorlati életre lett alkalmazása folytán a mesterségek és ipar minden nemein, sőt még a müvészeteken is eláradtak — mit voltaképen az méltányolhat igazán, kinek alkalma van egy párisi vagy londoni műkiállitást végigtekinthetni, — azon gondolatot ébresztik fel: valjon nem közelebb jutnánk-e az igazsághoz, ha a magasabb kérdéseket is a természettudományi igazságok alapján igyekeznénk megoldani?

Az ujabb materiálismus nemcsak föltette e kérdést, de szabálylyá emelte: semmi nézetnek és tannak el nem ismerni érvényességét, mely ellenkezésbe jön a természettudományi igazságokkal. Feladatául tüzte ki revisio alá venni az iskolai bölcselem által felállitott s régi idők óta kétségteleneknek tartott nézeteket; megtekinteni, ha valjon az uj szempontból kiállják-e a próbát? Mely működése közben azt kell tapasztalnia, hogy a bonczkése alá vett tárgyak nagyobb részével ugy van, mint az a szabó, kire egy kontár mesterember kezéből kikerült kabátot rá biznak a végett, hogy azt testhez illetőleg helyreigazitsa; nem elégséges itt bevenni, ott kiereszteni belőle, de szükség az egészet elbontani és ujra szabni, mi által természetesen merőben más alakot nyer. Igy van az uj álláspont a speculatio által elkészitett kész kabátokkal: ujra

kell azokat szabnia, hogy az igazság testére rá ileszthetők lehessenek.

Hogy ezen állitásunkban legkisebb tulzás sincs, kitünik, ha a tények szemüvegével tekintünk az anyag és erő közt létező viszonyra. Az érdemes olvasó könnyen meggőződhetik, mikép a philosophia által e tekintetben felállitott nézet nincs az igazság testére szabva. S hogyan fogja fel a bölcselem ezen viszonyt? Felelet: a természetet két nagy országra: az anyag és erő országára látja oszolva. Az erő — ugymond — az anyagtól független, önálló felsőbb valami, mely uralkodik és parancsol; az anyag szolgál, és engedelmeskedik.

Ki állja-e a próbát azon nézet a tények szempontjából?

Megrenditi azt már maga ezen tény, hogy a természet végtelenségében a távcsövek és microscopok által segélyzett értelem egyetlen adatot sem tud felfedezni, melyből anyag nélküli erők létezésére lehetne következtetni; egyetlen zugolyra sem talál, melyről el lehetne mondani: itt van az anyagtól független erők országa, itt kezdődik az idealistáktól álmodott szellemvilág. Az elfogulatlan s előitéletek által meg nem vesztegetett értelem mindenünnen azon tanulsággal tér vissza, hogy *a természetben az erő az anyaghoz van szorosan kapcsolva;* sőt mindaz, mit erők nevével szoktunk megjelölni, tulajdonképen nem egyéb, mint az anyagnak *valamely állapotja, vagy bizonyos tulajdonsága.*

Ezen egy kissé merésznek látszó állitás tisztába hozása végett tartsunk rövid szemlét az erők felett, most csak az ugynevezett physikai erőket tartva szemünk előtt.

Fény, melegség, villanyosság, delejesség, nehézkedő erő — hova sorolhatjuk az adhaesio és cohaesio jelen-

ségeit is — *és vegyrokonság,* ezeket szoktuk a természettudományokban az erők nevezete alá foglalni. Lássuk, mit mond mindezekről a tapasztalás, hogyan tünnek fel a tények szempontjából?

Még a dilettánsok is a természettanban tudják, hogy fény és melegség, ezen két testvértüneméuy, melyek rendesen együtt jelentkeznek — mindenütt, hol az egyik nagyobb mérvben mutatkozik, a másik is nyomban követi, — nem valami az anyagtól különválható független erő; de a világító és melegitő test sajátságos rezgő állapotjának következménye. A nap például világit és melegit, mert felülete sajátságos rezgésben van, mely rezgések mint a vizbe dobott kő által támadt hullámkarikák végtelen sebességgel odább terjednek az aetherben, mig nem földünkre érkeznek. Huyghens állitotta volt fel e nézetet, mely ma az interferentia és polarisatio tüneménye által teljes bizonyosságot nyert. Egy példát látunk magunk előtt, mely szerint bizonyos felállitott hypothesis az idők folytán az igazságok méltóságára emelkedhetik. Ma már annyira kétségtelen e nézet, miszerint a természettan módokat talált a különböző szinek hullámhosszának megmérésére. Fény és melegség ennélfogva nem valami külön független erő; de a testek sajátságos rezgő állapotjából veszi származását.

Ugyanezt állithatjuk a más pár testvértüneményről: a villanyosság és delejességről is, melyeknek egy kútfőből eredete és együvé tartozása Oerstädt földezése óta kétségtelen. „A villanyosság és delejesség — mond egy jeles materialista bölcsész — a testek állomatában (Aggregats-Zustand) végbemenő módosulások és változások következménye.“ Tehát ezek is a testek sajátszerü állapotja által föltételeztetnek. Mi, ha netalán igen tudósan

hangzanék az érdemes olvasó előtt, meggyőzőbb lehet az, hogy a villany és delejesség jelenségei is csak testeken észlelhetők; borostyánkő (Bernstein,) gyanta, üveg és vaskő nélkül — melyeken először lőnek észlelve a villanyosság és delejesség — legkisebb fogalmunk sem volna ezen tüneményekről. Tehát ezek sem valami független, az anyagtól különválható erők.

A nehézkedő erő, mely alapja a bolygók középpont körül forgásának, alapja azon jelenségnek, hogy egy, a levegőben szabadon bocsátott tárgy a földre visszaesik — a mint ezt Newton kútfejére visszavitte, — nem egyéb az anyag azon eredeti tulajdonságánál, mely szerint az anyagrészek minden minőségi tekintet nélkül vonzódnak az anyagrészekhez, és pedig a tömeggel egyenes, a távolság másod hatványával forditott arányban.

S hogyan áll a dolog a vegyrokonsággal? Olvasónkban föltesszünk annyi vegytani ismeretet, miszerint tudni fogja, hogy a higany és kén meghatározott mennyiségben összevegyitve és együtt hosszasan dörzsölve vagy melegitve bizonyos hőfoknál czinóberré egyesül; hogy a levegő egyik alkatrésze, az éleny, a fémekkel egyesülve rozsdákat képez. A vegytan tanitása szerint mindezen s ezekhez hasonló vegyülési jelenségek egy, az élenyben, kénben, higanyban stb. rejlő *erőnek* következményei; ezen erő okozza, hogy az éleny összeköti magát a fémekkel, hogy a higany a kénnel czinóberré egyesül; szóval ez okozza a vegyülési jelenségeket. Nem természetesebb-e ezen magyarázat helyett egyszerüen azt mondani: az élenynek az a *tulajdonsága* van, hogy a fémekkel rozsdákká egyesül; a kénnek meg az a különös tulajdonsága, hogy a higanynyal czinóbert képez; mely tulajdon oly fontos, hogy ez teszi mindeniket azzá, a mi, melytől az anyagot

megfosztani semmi körülmények által nem lehet. „Egy vasrészecske — mond Dubois Reymond — mindig ugyanazon dolognak marad, akár egy meteor-kőben futja világpályáját, akár a gőzkocsi kerekeiben robog odább, akár egy költő halántékának vérereiben csörgedez; tulajdonai öröktől fogva valók, elidegenithetlenek.“

Mindezekből az elfogulatlan értelem előtt kétségtelenül következik, hogy mindaz, mit mi physicai és vegytani erők neve alá foglalunk, nem egyéb, mint az *anyag bizonyos állapotjának következménye*, nem egyéb *bizonyos, az anyagtól el nem választható tulajdonságnál* — s teljességgel nem önálló, az anyagnak parancsokat osztogató valami.

Elismert természettudományi tekintélyek nem is kételkednek ezt nyiltan kimondani. Még a hires Liebig is — a ki egyébaránt egyik hatalmas ellene az ujabb materialismus tanainak, — ejt el olyan szavakat, melyekből az előadott nézet csillog ki, midőn a többek közt azt mondja: „erő nem állhat elő semmiből,“ mely szavakban az erőnek az anyaghoz kötöttségét mintegy elismerni látszik. Határozottabban nyilatkoznak több más természettudományi tekintélyek a következő kifejezésekben:

„A világon semmi sem jogosit fel bennünket test nélküli erők fölvételére.“

„Az anyag nem kocsihoz hasonló valami, melybe az erőket lovak gyanánt most befogni, majd abból ismét kifogni lehetne.“

„Oly erő, mely nem volna az anyaghoz kötve, mely szabadon lebegne az anyag felett, nem egyéb üres képzelgésnél.“

„Az erőt nem lehet minden anyagi alaptól különvált lénynek tekinteni; az nem egyéb, mint az anyagnak elválhatlan, örök idő óta önmagában rejlő tulajdona.“

Sokan — ezen józan belátású s a természettudományok mezején otthonos egyeniségektől származó itéletekkel szemben — nem éreznek hajlamot az anyag és erő egysége csalhatlan igazságának aláirására.

Irodalmunkban Aknász Péter és Brassai nyilatkoztak még eddigelő ellene.

Az első az „Ország Tükre“ 1854. évi folyamában hozzánk intézett barátságos észrevételei közt, előre bocsátván, mikép bátorságot lát abban, hogy az ujabb materialismus körül szerzett tanulmányainkkal sikra szállani mertünk, következetlenséget akar szemünkre lobbantani, állitván, hogy mi, kik az erők lételét tagadjuk, hogyan beszélhetünk előadásunk folyamában egy szusz alatt physicai, vegytani, és mechaniai erőről?! s nem tudja magát elhatározni, hogy melyiket tartsa fontosabbnak, az anyagot-e, vagy a benne rejlő vonzerőt; a sót vagy tulajdonát, a sóerőt stb.?

Ugyancsak a nevezett folyóiratban ismeretlen barátunkhoz intézett válaszunkban elmondottuk, mikép az ujabb materialismus tanait irodalmunkban szőnyegre hozni, ahoz semmi különös bátorság nem kivántatik. Irodalmunkban egy üdvös gyakorlat jött divatba, mely szerint egyikünk s másikunk bizonyos tárgyak körül szerzett tanulmányait nem kivánja véka alá rejteni; de kiáll azokkal az irodalom mezejére. Igy egyik államgazdászati, másik, harmadik stb. Shakespeare, Horac, Montesquieu körül szerzett ismereteit közli az olvasó közönséggel. Hogy mekkora horderővel birnak az efféle tanulmányok az ismeretek és eszmék tömeges terjedésére, mutogatni feleslegesnek tartjuk. Elmondhatni, hogy az ember tanul a más eszével. Ezen üdvös divatnak hódolunk mi is, midőn az ujabb materialismus körül gyüjtött tanulmányainkat közölni el-

határoztuk. Az ujabbb materialismus kérdései, tanai, egy egész külön irodalmat idéztek elő a külföld irodalmában; ezt ismertetni, mért volna valami különös bátorság még akkor is, ha ezen ismertetés a meggyőződés hangján volna tartva?! Egy észirányt, mely mozgásba hozza a kort, izgalomban tartja a kedélyeket — még ha merő tévedésekből állana is — ismerni kötelesség. Aztán — mint tanulmányaink elején is kifejeztük, — azért is látjuk szükségesnek az ujabb materialismus eszméinek megpenditését irodalmunkban, mert a magyar józan, előítéletektől nagy mértékben ment értelmi erőt illetékesnek tartjuk arra, hogy azok körül itéletét hallassa. Sokat átlapoztunk ama polémiákból, melyek az ujabb materialismus tanai megczáfolására lelkészek, bölcsészek, sőt természettudósok tollából is eredtek; meg kell azonban vallanunk, hogy az uj tan egyetlen állitását sem látjuk azokban — még Brassai legujabb czáfolatában is! — teljesen lerontva. Mily szép volna, ha igénytelen föllépésünkkel alkalmat adnánk arra, hogy köztünk, magyarok közt támadjon a Vauban, ki az ujabb materialismus erőditvényeit halomra bombázza. Aztán mi, kik alkotmányos életet élve, megszoktuk a politikai ellenvéleményeket, türelmetlenek lehetnénk-e a tudományos ellenvélemények irányában?! Nem, — a magyar irodalomban lépni fel az ujabb materialismus kérdéseivel, ahoz semmi bátorság nem kivántatik.

Ismeretlen barátunk azon szemrehányására, hogy következetlenek vagyunk, midőn mi, kik az erők létét tagadjuk, physicai, vegytani és mechanicai erőről beszélünk, megjegyeztük: hogy nem vagyunk következetlenek, csupán elmulasztók egy csillag alatt vagy zárjelben figyelmeztetni az érdemes olvasót, hogy valahányszor előadásunk szövegében az „erő“ szót használjuk, mindannyiszor az

általunk kifejtett értelemben vegye azt. Fölebb előadtuk az okokat, melyek az ujabb materialistákat azon állitásra jogositják, hogy mindaz, mit erők neve alá foglalunk, tulajdonképen nem egyéb, az anyag bizonyos tulajdonánál vagy állapotánál. Megvártuk volna érdemes barátunktól, hogy minden figyelmeztetés nélkül ily értelmezést adjon a szövegünkben előforduló ezen szónak „erő“, mely esetben nem vethetne következetlenséget szemünkre. Miután régi, megszentelt szokás szerint az anyag azon tulajdonságát, hogy részei vonzódnak az anyagrészekhez, elnevezték vonzerőnek; az anyagok egyesülésénél mutatkozó tulajdonságokat: vegytani erőnek stb.: miért tartanánk uj keresztelést? meghagyjuk e neveket, csupán más fogalmat kötünk hozzájok. Igy értelmezve e szót erő, ismeretlen barátunk nem fogott volna zavarba jöni, hogy melyiket tartsa elsőbbnek, a sót-e, vagy a benne rejlő sóerőt; az anyagot vagy tulajdonát, a vonzerőt? És itt eszünkbe jutott, mikép azon városnak, melyben fölnövekedtünk, sajátságos és különcz egyéniségei közé tartozott egy kis törpe, kit Salamon Ferencz barátunk egy koszorúzott beszélyében derekasan megénekelt. Ennek különczködése abban állott, hogy szeretett rendkivül nagy karimáju kalapban járni. Mennyit kötődtünk a szegény törpével! elállottuk utját, s a mint mellettünk elment, utána kiabáltuk: hova viszed te kalap azt az embert? hanem a mint ezt kimondtuk, meg is kellett ám iramodnunk, mert bizonyosak voltunk, hogy a bántalmazott megkerget, sőt köveket is dobál utánunk. Hogy is ne kergetett volna meg?! hát nem ő vitte-e a kalapot, nem bántalmazás, nem méltatlanság volt-e azt állitani, hogy a kalap viszi őt?! Figyelmeztettük ismeretlen barátunkat, mikép ő épen igy járna, ha az anyag szólani vagy még inkább cselekedni tudna;

bizonyára üzőbe venné őt azon méltatlanságért, hogy az erőt, mely nekie csak kalapja, elsőbbnek, fontosabbnak tartja önmagánál.

Jeles tudósunk, Brassai, nem ily szerényen, nem ily tartózkodólag teszi meg ellenvetéseit. Az igaz, hogy itt sem tartja szükségesnek tényekre hivatkozással támogatni ellenvéleményét; nem tud egyetlen adatra utalni, mely az erőnek az anyagtól függetlenül létezhetését bizonyítani képes volna. Mért is vesztegetné tisztelt ellenfelünk ilyesvalami keresésével idejét, midőn oly nagy philosophusnak, akkora tekintélynek elég egyszerűn „vetót“ mondani, melyet ha egykét gunyos megjegyzéssel, nehány szurni akaró élczczel támogat, bizonyos lehet a diadal felől?!

Ilyetén eljárása ugyanis a tudományában, ismereteiben bizó olvasó közönség sokkal nagyobb részében következő gondolatokat támaszthat: Bizony, ha azok a materialistáktól hirdetett tanok — hová tartozik az anyag és erő egysége, is — oly kétségbevonhatlan igazságok, megannyi axiomák volnának, lehetséges-e, hogy egy Brassai, ki egész életét gondolkozással, tapasztalatok gyüjtésével töltötte el, kinek hajfürtei az igazság keresése szép foglalkozásában őszültek meg, azokat maga be ne lássa, el ne ismerje?!

Tudnia kell azonban az érdemes olvasónak, miképen ezen véleménykülönbség onnan ered, mert a materialisták e fennforgó kérdést a *józan ész*, *az elfogulatlan értelem* itélőszéke elé viszik, mely az előadott tényekre támaszkodva, nem hozhat más itéletet, mint: az anyag nem kocsihoz hasonló, melybe az erőket lovak gyanánt most befogni, majd ismét abból kifogni lehetne — hogy az erő nem egyéb, mint az anyagnak örök idők óta benne rejlő és attól el nem választható tulajdona. Brassai meg és

idealista társai a *philosophia* foruma elé tartozónak állitják e kérdés végelhatározását, mely, miután önkényüleg — a valósággal meg nem egyeztethetően — a természetet az anyag és erő országára osztotta fel s századokon keresztül e hitben tartotta az emberiséget, nem lehet oly poltron, hogy egy kis lázadó töredék sürgetéseitől megijedve, magát megadja s évszázadok által megszenteltnek tartott tanitásáról lemondjon.

Innen ered a köztünk létező véleménykülönbség.

És mi nem kárhoztatjuk, ha valakinek tetszik, jobban megnyugodni a philosophia, mint a józan értelem itéletében; valamint nem kárhoztatjuk azt, ki a polgári életben inkább ohajtja peres ügyeit a német, mint a magyar törvények szerint elintéztetni: tisztelt ellenfelünk annyira feltékenyen őrzött következetességétől azonban megvárnók, hogy miután a philosophiai rendszereket oly keményen elitélte, mint a melyek „nem annyira tanitanak, mit lehet tudnunk, mit tartanunk, mit hinnünk véglegesen; mint kimutatják részint elszerencsétlenedett példáikon, minő szélsőségektől kell őrizkednünk stb.," ne kapaszkodjék oly mohon az általa is elitélt philosophia tévtanaiba, előitéleteibe. S midőn tisztelt ellenfelünk saját itélete ellenére ezt teszi, olyképen tünik fel előttünk, mint azon házibarát, ki a házigazdát uton-utfélen becsmérli, rágalmazza; nem átall azonban teritett asztalához ülni s ott kényére lakmározni, elkölcsönzni kabátját, leakasztja a szegről fegyverét, mint a melylyel — nagyobbat durranván, — jobban megijesztheti elleneit.

Mert hogy az anyag és erő közt felállitott dualismus a philosophiai rendszerek tévtanai, előitéletei közé tartozik, a tényekkel teljesleg nem levén megegyeztethető; hogy az, a megalakulandó igaz philosophiából ki lesz törölve;

elkészülendő codexében az anyag és erő viszonyáról szóló fejezet ugy lesz bejegyezve, a mint azt Moleschott, Vogt és mások formulázták: hogy *mindaz, mit mi az erők nevezete alá foglalunk, nem egyéb, mint az anyagnak örök idők óta önmagában rejlő és soha el nem idegenithető tulajdona* — az a philosophia által meg nem babonázott józan értelem előtt kétségbevonhatlan igazság.

Ime ily világitásban mutatja föl a természettudományok által segélyzett józan értelem a megvetett és lenézett materiát.

Az üldözött paria fel van szabaditva rablánczaiból, vissza van helyezve érdemlett méltóságába; nem hiu játékszer, alárendelt rabszolga többé az erők kezében; de hatalmas tényező a természet háztartásában az örök idők óta önmagában rejlő tulajdonoknál fogva.

Helyes-e ezen felfogás? téveteg ösvényen jár-e az ujabb materialismus, midőn a magasabb kérdéseket is csupán a természettudományi tények alapján hajlandó megoldani? a philosophia jár-e biztosabb uton, mely a tények számbavétele nélkül a priori felállitott elvekből, minők Hegel hires tétele a „lenni és semmiről“ vagy Fichte „én“-je, Descartes „cogito ergo sum“-ja, Schelling „absolutum“-a stb akarja az anyag és erő viszonyát, a természet rendét, a lélek mivoltat, szóval a magasabb kérdéseket megoldani; nézetünk szerint nem nehéz megitélni.

A Plato és Aristoteles idejében már akkora lendületben volt speculativa philosophia, fehér szakálu ősz a fiatal természettudományokhoz képest, s mik az általa felmutatható eredmények? Saját pártfelei kicsinyitőleg emlékeznek ez eredményekről. Mig a természettudományi igazságok által szétterjesztett világosság segélyére nem

jött, egyetlen elitéltet sem tudott a tűzpróbától, egyetlen boszorkányt a máglya tüzétől megvédeni. Hogy minő szerencsés volt a magasabb kérdések megoldásában, egy példát mutattunk fel az anyag és erő viszonyának előadása által, melyből kitünik, hogy az e tekintetben általa felállitott nézet, teljességgel nincs az igazság testére szabva.

Nincsen életerő.

Az ujabb materialismus ellen emelt vádak közé tartozik, hogy felzavarja a kedélyeket, hogy megháboritván a nyugalmat, melyet a philosophia és vallásos hit által fölépitett világnézlet pompás teremében oly meg nem zavarhatónak véltek az emberek: botránkoztatásra ad alkalmat. Minek háborgatni — kiáltanak fel — a meggyőződés nyugalmát; ugyan mi öröm lehet a hit fényes templomát leromlolni törekvő herostrátusi dicsőségben?!

Mi is kárhoztatnók e törekvést, mi is igy kiáltanánk fel: minek háborgatni a meggyőződés nyugalmát! ha a *nyugalom* s nem az *igazság* volna a czél, mire törekednünk kell; ha szellemünkhez forrva nem volna az igazság keresésének vágya. De valjon nyugalmat keres-e a vegyész, ki egészség — sőt életveszélyeztető anyagokkal tesz vegytani kisérleteket? nyugalmat keres-e a csillagász, midőn égre szegzett szemekkel átvirrasztja az éjszakákat? nyugalmat keresni kóborol-e az utas Nubia és Australia sivatagain, nyugalomról álmodozik-e, midőn szomj s a feje felett égető nap sugárai által kimerülve, lepihen tevéje árnyékába, egy percznyi enyhületet találandó? — hiszen ő a nyugalmat könnyebben feltalálhatta volna messze hagyott hazája árnyas ligeteiben. — Ők épen ellenkezőleg nyugalmukat áldozzák fel, éltöket teszik koczkára csak azért, hogy az *igaz ismeret birodalmát egy lépéssel to-*

vább terjesszék; hogy az igazság fényes napja elől egy kis fellegfoltocskát szétoszlathassanak.

Az ujabb materialismusnak sincs más czélja, mint az igazság zászlója alatt szolgálni, s erre annyival elszántabban határozza el magát, minél inkább meg van arról győződve, hogy az igazság nem lehet ártalmára az emberiségnek, s hogy az megszerzendi elvégre az igazi és biztos nyugalmat.

A téveszméken alapuló meggyőződés nem adhat állandó nyughelyet; hasonló azon házhoz, mely ingoványra levén épitve, minden perczben összeomlással fenyeget; nem egyéb ideiglenes szállásnál, melyből előbb-utóbb vagy önkénytesen ki kell hurczolkodnunk, vagy ki fogják tenni szűrünket.

Mi nem mondjuk, hogy ezen kihurczolkodás nem okoz pillanatnyi zavart, kellemetlenséget; hogy az igazságnak az ujabb materialismus által fölfedezett földjén nem fog bajba kerülni megtelepedni s az általa megállapitott meggyőződés állandó épületében magunkat berendezni; — de ha elvégre biztos lakhelyet nyerünk, melyet senki mitőlünk el nem perelhet, melyben háborithatlanul megnyugvandunk: ki fogja sajnálhatni a pillanatnyi bajoskodásokat; ki nem fogja nyeréménynek tekinteni a hurczolkodás kényelmetlenségeit?

A mivelődés történelmének lapjait forgatva, nem kerülheti el figyelmünket, mikép *az igazság keresésének ezen törekvése jellemzi minden időben az emberi szellemet;* ez buktatta meg az egymásután és egymásra keletkezett különböző kiinduláspontu philosophiai rendszereket; ez szült és szül folytonosan reformokat a tudományokban, midőn az emberi ész régi, elavult és igaztalanoknak

bizonyult nézetek helyett az igazságot jobban megközelitő elveket állit azok élére.

Ha a nyugalom volna a főczél, mire törekednünk kell, milyen szépen megnyughatott volna az emberiség a hajdani görögök világnézletében. Nem szép, nem megnyugtató volt-e azon gondolkodásmód, mely a természetet minden zugaiban szellemlényekkel látta megnépesitve, kik az emberek közé vegyültek, néha pajkos kedvtelésből ugyan, de többnyire azért, hogy őket az istenekhez emeljék, köztük arcadiai boldogságot terjeszszenek el. Ezen világnézletnek azonban, minden ábrándos szépsége mellett, meg kellett buknia, mert az igazság egyre szaporodó tényei arra a valótlanság, a hazugság bélyegét sütötték. Hasonlóan kell megbukni az iskolai bölcselem által felállitott világnézletnek is, mert a természettudományi igazságok, hangosan beszélő tények szempontjából *igaztalannak* tünik fel.

Ezek azon nézpontok, melyek szerint az ujabb materialismus törekvéseit megitélni tartozunk; nem herostrátusi dicsőségre, de az igazság diadalára törekszik. Csak korlátolt látkörüség láthat veszélyt az emberiségre az ujabb materialismus tanaiban, mi eszünkbe juttatja, hogy nem oly régen — a gyufa föltalálása alkalmával is annak átalánosan leendő elterjedéséből hasonló kicsinykedéssel hasonló vészt jósoltak a társadalomra. Jaj lesz a társadalomnak — igy kiáltának fel, — ha használata megengedtetik; önmagunk adunk mérget a gyilkos, lángot a gyujtogató kezébe. A gyufa használata ma már nélkülözhetlen mindennapi szükségeink közé tartozik, s beteljesedett-e a kicsinyeskedők aggodalma? Kényelmes és annyira gyakorlati használatának érdemeiből veszitett-e legkevesebbet is az által, hogy egy-egy boldogtalan sze-

relmes magát elvesztendő, gyomrába nyeli letördelt fejeit, vagy egy-egy gonosztevő könnyü szerével haragosa házára ülteti vele a veres kakast? Igy vagyunk az ujabb materialismus elveivel is; kicsinyeskedés és szenteskedő pietismus fennen hirdeti, hogy azok lángba boritják a társadalmat, megmérgezik a közerkölcsiséget; holott az *igazságból — ismételjük — rosz nem következhetik az emberiségre.*

Századunkat a fölvilágosodás korának szeretik nevezni, pedig valódi felvilágosodás csak ott lehet, hol az igazság napja uralkodik. Elmondhatjuk ezt korunkról?! Nem mondjuk, hogy a jelenben is a középkor vastag sötétsége boritja az igazság fényes napját; de a természettudományi tények által erősödött józan értelem, az előitélet még számos fellegeivel látja környezve azt, melyek szürkületi félhomályban mutatják fel a tárgyakat. Nem mondjuk, hogy a durvább kisértetek sirjokba nem vonultak; de a szürkületi félhomályban még finomabb alaku rémek tanyáznak, kápráztatva és hitegetve a gyarló emberi értelmet.

Ezen kisértetek közé tartozik az *életerő létezésének hiedelme,* daczára annak, hogy tulajdonképen ez is az emberi szellemnek az igazságra törekvéséből veszi származását.

Természetünkben rejlik, nemcsak a feltünőbb, de a csekélyebb jelenségeknek is eredeti okát keresni. Még a gyermek is a „miért“ kérdésével ostromol szüntelen bennünket. Ha a tudomány, az ismeretek összege nem tud a miértre fölvilágositást adni; a lélek segédül vevén a képzeletet, magyarázatot teremt magának. Igy támadtak a tudományok hypothesisei. Mentől hátrább lapozunk a tudományok történelmében, annál több hypothesissel ve-

gyitve találjuk az ismeretek összegét. Volt idő, midőn különösen a természettudományok merő hypothesisekből állottak. Tanulmányozni, hogy különböző népeknél az intellectualis miveltség különböző fokozatához képest ez vagy ama jelenség kimagyarázására minő hypothesisek keletkeztek, az érdekesebb foglalkozások közé tartozik. A hajdani görögök is föltették például e kérdést: honnan erednek a szelek? de akkor még ismeretlenek levén azon adatok és tények, melyekre később Hadley a passatok elméletét épitette fel, azok kimagyarázására élénk képzetök egy mesét gondolt ki, hogy Aeolus őket a földközi tenger egyik szigetének barlangjaiban bezárva, honnan tetszése szerint vagy felső parancsra, most a csendes Zephirt, majd a zivatarokkal dühöngő Africust, Notust stb. szokta kieregetni. Azon kérdésre, miért kerüli a nap földünket? ismeretlenek levén a később Galilei, Kepler és Copernicus rendelkezése alatt állott adatok, egy más mesében leltek magyarázatot, miszerint a napot, fényszekerében, tüzmének ragadják az ég kék ivén keresztül. Scandinavia hajdankori népei is föltették e kérdést: hogyan állott elé a mindenség? mire a fictioban találtak feleletet; kezdetben volt egy tojás, ezt a fő hatalom egy csapással ketté metszvén, héjának felső feléből az ég, alsó feléből a föld állott elő; sárgájából a nap, szétfecscsent fehéréből a hold és csillagok származtak. Ama jelenség, miszerint a lopóban szivás alkalmával felszalad a folyadék, a régiek előtt is tudva volt; de ismeretlen levén előttök a légkörnek Galilei és Toricelli által fölfedezett nyomása, azon ráfogásban találtak magyarázatot, miszerint a „természet borzad az ürességtől.“

S hogy tárgyunkra visszatérjünk, a legrégibb észlelőknek sem kerülhette ki figyelmét ama különbség,

melyet a szerves testek az élet alatt és az élet után mutatnak, midőn az első esetben a tápszerül fölvett anyagrészek másképen látszanak rendezkedni a test szerveinek egybetételére, mint az utóbbiban, midőn azok a régi összeköttetésekből kilépve, főleg viz, szénsav és ammoniákká bomlanak fel. Azon kérdésre, hogy hát honnan ered e különbség? a feleletet nem lehetvén tapasztalati tényekre épiteni, a képzelet itt is egy mesét gondolt ki: hogy az élő testben *van egy sajátszerü valami*, melyet elneveztek *életerőnek*; ez ügyeli fel az élet jelenségeit, ennek parancsai szerint kell az anyagrészecskéknek egyesülniök.

Tagadhatlan ezek szerint, mikép mindezen hypothesisek szellemünknek az igazságot kereső törekvéséből veszik származásukat; azonban ugyancsak az igazság érdekében kötelességünk, — valamikor csak az értelem által napfényre hozott tények valamely hypothesis valótlanságát kétségtelenné teszik — ahoz többé nem ragaszkodni, de elvetvén azt, más magyarázatot keresni.

És már ilyen stadiumba jutott az életerő hypothesise.

Nem mondjuk, hogy a szerves testekben az élet alatt és után végbemenő jelenségek különbségéről pontos számot tudunk adni, hogy tisztában vagyunk az életerőt helyettesitő magyarázattal; hiszen az élet jelenségeit még nagyobbára titok fátyola leplezi; mind a mellett *elegendő adataink* vannak arra, hogy az életerő meséjében többé nem bizva, azt elvessük és más magyarázatot keressünk; elegendő okaink vannak, annak belátására, mikép *az élet jelenségeit is ugyanazon tényezők — physicai és vegytani erők — származtatják, melyeket az élettelen anyagokban tapasztalunk.*

Mig ama nézet, hogy az erő az anyagtól függetlenül létezhető valami, nem volt megingatva: az életerő

meséje fenntarthatta magát; miután azonban kétségtelenné lőn, hogy az erő — mint tulajdonképen eredeti és öröktől fogva birt tulajdonsága az anyagnak, attól el nem választható: az életerő órái meg voltak számlálva.

Mert miután a szerves testekben is épen ugyanazon anyagok szerepelnek, melyeket az élettelen természetben szinről szinre ismerünk, miután kétségtelen, hogy *jól ismert tulajdonaiknál* egyebet nem vihetnek magokkal a szerves összeköttetésekbe, hogyan felelhetnek a régi álláspontiak ezen kérdésre, hogy hát honnan veszi magát azaz életerő? Csak ugy önmagában nem állhatott elő, mert Liebig szerint is „semmiből nem támadhat erő.“ Vagy tán mint Moleschott gunyosan megjegyzi „ott lebeg valahol a levegőben s csak alkalomra várakozik, hogy az anyagot uralma alá keritse?“

Az anyag és erő egységének ténye egymaga elegendő arra, hogy az életerő létezését kétségbe vonjuk, merőben megbuktatja azt az életjelenségek szorosabb tanulmányozása, melynek folytán kétséget nem szenved, hogy a lélekzés, emésztés valóságos vegytani processusok; az assimilatiónál a természettannak endosmosis és exosmosis törvényei jőnek gyakorlatba; a vérkerengés mechanicai törvények szerint történik; annak szerve: a vérérrendszer egy mechanicai apparatus, melyben — mint gőzgépeinkben — a ventilek oly fontos szerepet játszanak. Minden orvos tudja, hogy az orvosszerek vegytani uton hatnak a testben, s azon anyagok, melyek folyadékokban nem birnak fölolvadni rég ki vannak küszöbölve az orvosszerek sorából. „Ki az életerő létezését föltételezi — mond a jeles Mulder, — épen ugy tesz, mint tenne az, ki egy csatát a távolból végig szemlélvén, annak végeredményét egy külön önálló erőnek, egy ugynevezhető „csa-

taerőnek“ volna hajlandó tulajdonitani; holott tudhatja, mikép a kardok, szuronyok és ágyuk külön működése egyesül ez eredmény előhozására.“ „Az életerőre hivatkozás — mond Vogt — nem egyéb a tudatlanság körülirásánál.“

Kétségtelen ezek nyomán, miszerint az életjelenségek előhozásánál is a rendes vegytani, physicai és mechanicai erők szerepelnek — csupán a körülmények különbözők, melyekben az anyagrészek összetalálkoznak. A körülményektől pedig felette sok függ.

Egész csoportját tudjuk felmutatni a laboratoriumokban ellőállitható olyan egyszerü és összetett testeknek, melyeket hasztalan keresünk a kültermészetben. Nem nevetségnek tenné-e ki magát, ki azt állitaná, hogy a laboratoriumokban egy külön „laboratoriumi erő“ — ad normam életerő — állitja elő a természetben nem található testeket? holott a vegytanban kevéssé jártasok is tudhatják, hogy a laboratoriumokban csupán a körülmények vannak megadva, melyekben az anyagrészek ez és ne más combinatiókba lépjenek, a többit az anyagokkal kapcsolatban levő erők végzik el. Hasonló tévedés az életerő létezésének állitása. A természetnek is megvannak laboratoriumai, s ezek a növényi és állati élő testek, melyekben az előforduló körülményekhez képest sajátságos alakokká egyesülnek a tápszerül fölvett anyagrészek.

Az emberi ész a laboratoriumokban tultenni látszik a természeten, midőn általa elő nem állitható testeket tud produkálni, de ha végig tekintünk az élő testekben képződő anyagcombinatiók hosszu során: be kell vallanunk, hogy a természet mégis nagyobb előnyben van a tudomány felett. Ki kétkedhetik azonban, hogy ez előny a tudományok haladásával nem fog folytonosan

kisebbedni? midőn látjuk, hogy Bertholet elemeiből már is elő tudta állitani a borszeszt; Liebig és Wöhler az uriumot; alkatrészeiből össze tudják rakni a szőlőczukrot stb. stb.? Ki kétkedhetik az ujabb élettan kitűzött főczéljának sikerén, mely oda megy ki: *nyomról nyomra, lépésről lépésre számot adni azon körülményekről, melyek közt a szerves testekben az anyagrészek alakulása történik*, s melyekre az ujabb észleletek szerint a sejt (cella) nem kis befolyást látszik gyakorolni.

Az életerő kérdése rendkivül nagy izgalmat idézett elő a német tudósok közt. Az ujabb materialisták élén Moleschott kemény támadást intézvén ellene, letaszitotta hosszu századokon keresztül bitorolt trónjáról. Erre a philosophusok a hires vegytanár Liebig vezérlete alatt — kinek a tetmészettudományok körül szerzett roppant érdemei mellett megvan az a gyengesége, hogy nem tudja magát a philosophia előitéleteinek nyűgeiből kiszabaditani, s nincs elegendő bátorsága mindazt szabadon kimondani, mi a természettudományi igazságokból és tényekből önkényt következik — egy hatalmas táborrá egyesültek, hogy a koronájavesztett fejedelmet országlásába visszahelyezzék. És lőn nagy harcz és háboru, melyből azt a jellemző tanulságot lehetett meriteni, hogy az „anyag-cultus“ hivei, az anyag befolyása alatt álló materialisták nagyobb mérsekletet tanusitottak, inkább respektálták az illem és finom társalgás szabályait, mint a magas származásu szellem által inspirált idealisták. Liebig a hires báró, a nagyérdemü vegytanár egy Münchenben vegyes hallgatóság előtt tartott felolvasásában „tudatlanoknak, az ismeretek határdombjaihoz könnyü sétautat tevő dilettánsoknak stb.“ nevezi az életerő megtámadóit; épen ugy, mint ez minálunk is divatos, midőn egy-egy

irodalmi vagy tudományos tekintélyünk az övével ellenkező nézetet, meggyőződést akar megczáfolni.

A csatazaj azonban lassan-lassan elnémult, a tábortüzek kialudtak, miután a győzelem, makacs küzdés után, a materialisták részére hajlott. Csak egyes elkésett harczos — hová tartozik jeles tudósunk Brassai is, — puskaszava hangzik el minden visszhang nélkül az ellentábor részén.

Az ujabb nemzedéknél meggyőződéssé vált a nézet, hogy nincs többé szükség az életerő meséjére; teljesen ki van küszöbölve az ujabb élettani művekből. Reclam, a „Csomos“ alapos tudományu szerkesztője — kiről nem lehet elmondani, hogy az ujabb materialismus táborába tartoznék — ez egyet: az *életerő tagadását* elfogadta az ujabb materialismus tanaiból. Élő állatokon végzett idegintersectiok következményeinek észlelése folytán kénytelennek látja kimondani: mikép „az idegek nemcsak függenek az anyag váltakozásától, de egyszersmind uralják is azt.“ „Az ujabb tudománynak — mond továbbá Reclam — a tények igazságát el kell ismernie, minélfogva kénytelen az életerő elvont fogalmát, mely oly kényelmes menhelye volt hosszu időn keresztül minden üres elméletnek, az idegekkel helyettesiteni.“ Egy kezünknél levő élettanban, szerző (Russdorf) következő passussal emlékezik a boldogult életerőről: „a szerves képződmények okául az ugynevezett életerőt vették vala fel; azonban minden értelmes ember beláthatja, miképez az üres, semmit sem jelentő kifejezés nem szolgálhat biztos ismeretalapul.“

Az életerőnek irodalmunkban is van egy kis történelme. Brassai jónak látta Liebig fölebb emlitett müncheni felolvasását szóról szóra leforditva s ismert modoru glossákkal megcsillagozva, a magyar olvasó közönséggel

is megismertetni, a minthogy az, a „Családi kör“ 1861-ik évi folyamában láthatólag, meg is jelent. Mi, nem tartván helyesnek, hogy jeles tudósunk egy a külföld irodalmában folyamatban levő véleménytusát ily egyoldalulag ismertet a magyar olvasó közönséggel: bátorságot vettünk magunknak s leforditottuk a másik fél fővezérének, Moleschottnak az életerőt megtámadó érveit s közöltük azokat ugyancsak a „Családi kör“-ben, hogy az olvasó annál inkább tájékozhassa magát az életerő-kérdés állása körül. Azt véltük, hogy ez által egy parányi szolgálatot teszünk az irodalomnak. Nem igy vélekedett Brassai: ő ezt vakmerőségnek, sőt egyenesen ellene intézett attentátnak tekintvén, nagy mértékben megneheztelt reánk. Neheztelését kijelentendő, mindenben, mit akkoriban csak tolla alá vett — még ha szakácskönyvet irt volna is, — tudományos értekezéseiben, másokkal folytatott polemiáiban, színésznők mellett irt védirataiban stb., alkalmat keresett és talált is egy-egy oldaldöfésre, a gúny és élcz egy-egy éles nyilacskájának ránk lövöldözésére. Mi ezen igazságtalan, az illem szabályaival teljesleg össze nem férő bánásmód ellen óvást jelentettünk, miből aztán egy polemia fejlődött ki közöttünk, mely az olvasó közönség épületére és gyönyörködtetésére az erdélyi politikai lapok egyikében; a „Korunk“ tárczájában látott napvilágot, mely lefolyt a nélkül, hogy tisztelt ellenfelünk ellen emelt azon vádunkat, mely szerint velünk érezteteti bánásmódját lovagiatlannak, méltánytalannak jellemeztük — egyetlen egy szóval menteni megkisérlette volna; a mi épen akkor, midőn tisztelt ellenfelünk az Academia igazságát nem is tollkéssel, de mészáros bárddal bonczolgatta, sokaknak azon megjegyzésre adott alkalmat, hogy Brassai is azok közé tartozik, kik a más

szemében meglátják a szálkát, de a magukéban nem a gerendát; — és lefolyt a nélkül, hogy az életerő megbukott ügye legkisebbet is nyert volna általa.

Nem mozditotta előbb az életerő ügyét tisztelt ellenfelünk muzeum-évkönyvi értekezése sem. Az életerőre vonatkozólag abból csak azt a nevezetes fölfedezést tanuljuk, hogy Liebignek olykor rosz a stylusa, de logicája mindig a maga helyén van, mig az „anyag-cultus“ főpapjának, „Moleschottnak épen ellenkező hibája van“ t. i. stylusa igen jó, de logicája rosz, a tévedés ösvényén botorkáló. S miből jutott tisztelt ellenfelünk e fontos fölfedezésre? Felelet: abból, hogy Moleschott az életerő ellen felhozott érvei közt megemliti, miszerint Liebig maga sem tartott valami sokat az életerőről, mig eszébe nem jutott, hogy tábornoki kardot kössön az ujabb materialismus ellen, a mint ez világosan kitetszik a nagy vegytanár következő szavaiból: „Őket (a müveletlen (sic) orvosokat — mintha csak Bruderschaftot ivott volna egy némely tudományos tekintélyünkkel) és szellemi rokonaikat boszantja, hogy az igazság oly egyszerü, ámbár nekiek minden bajoskodásuk mellett nem sikerül azt gyakorlatilag alkalmazásba hozni, azért a leglehetlenebb nézeteket adják minekünk, és az életerő szóban egy csodálatos valamit teremtenek maguknak, a melylyel minden jelenséget kimagyarázni vélnek, a mit nem értenek. Egy tökélyesen megfoghatlan, határozatlan valamivel magyaráznak ki mindent, a mi nem megfogható.“ Ezt mondja szóról szóra a hires vegytanár. S már a mi tisztelt ellenfelünk maga megrestelvén a nagy következetlenséget, melybe védencze esett, fogja magát s be akarja bizonyitani, hogy Liebignek eszeágában sem volt az idézett sorokban az életerőt kisebbiteni, csupán a stylusa rosz;

s az a Moleschott igen rövid látásu rosz logikáju egy ember, ha azokból nem képes az életerő magasztalását kiolvasni. Bizony-bizony nagy prókátor veszett el a mi tisztelt ellenfelünkben!

Aknász Péter ismeretlen barátunk is fel akarja — egy kis időre bár — támasztani az életerőt halottaiból, azonban csakhamar ő maga egy nehéz sarcophagba rejti porait, melyet az utolsó itéletkor sem lesz képes magáról leemelni, a nagy Humboldt következő szavaival: „Utángondolkodás és folytonos tanulmányozás az élettan és vegytan mezején mélyen megingatták egykori ugynevezett életerőben való hitemet. És már 1797-ben nyilatkoztam: hogy én ama sajátszerü életerők létezését sehogy sem tartom bebizonyitottnak. Én azóta nem nevezem sajátságos életerőnek azt, mi tán csak egyes, rég ismert anyagoknak és az ezekkel kapcsolatban lévő anyagi erőknek összeműködése által eszközöltetik.“

Mit mond Brassai a nagy Humboldt ezen itéletéről? vagy tán ő neki is ez egy helyen hibás a stylusa?

Nem kétkedünk, mikép tisztelt ellenfelünknek — ha megveti magát — könnyen sikerülhet bebizonyitani, hogy a nagy természettudós idézett szavai is nem az életerő ellen, de mellett vannak irva. Eszméi fogalmazása közben épen reá jött a prüsszentés, ennek következtében tolla megbotlott, s lett belőle akaratja ellenére egy „error calami,“ mi aztán a malitiosus szedőnek alkalmat szolgaltatott arra, hogy a nagy tudós kéziratát elferditve szedje ki. Hiszen melyik iró nem tudja, nem tapasztalta némely literatus betüszedő azon hajlamát, mely szerint kedve kerekedik az iró szövegét saját belátása szerint elváltoztatni? Ennek támogatására magunk adhatunk egy adatot tisztelt ellenfelünk rendelkezése alá. Egy czikkünk

következő passusát „Newton kifogván a nap tűzméneit, helyökbe *erőket* fogott a nap szekerébe," okoskodó szedőnk igy változtatta el: „Newton kifogván a nap tűzméneit, helyökbe *ökröket* fogott a nap szekerébe." Teljességgel nem férvén a fejébe, hogyan lehessen az erőket befogni: ugy okoskodott, hogy azon Newton nevezetü hires kocsis, ha csakugyan kifogta a lovakat, helyökbe nem foghatott egyebet ökröknél.

Hagyjuk az életerőt sirjában pihenni, melyből a legfényesebb dialectica fegyvercsattogásai, a legszikrázóbb élczek tüzes röppentyüi sem fogják fölébreszthetni. — A halottat huszonnégy fontosok menydörgése sem költheti föl álmaiból.

Nincsenek tertmészetfölötti erők, testetlen szellemek.

A milyen helytelenül cselekednék az a bányász, ki az egyszer megtalált s dúsan jövedelmező érczeret kiaknázása előtt abbanhagyva, más ér után keresgélne: épen ily helytelenül tennénk mi, ha az anyag és erő egysége tényét abbanhagynók, mielőtt azt teljesen kibányásztuk volna. Nem akarjuk a czitromot eldobni, mielőtt azt utolsó cseppig ki nem facsartuk.

Az anyag és erő egysége kétségbevonhatlan elvéből önként következik továbbá: hogy *nem léteznek a természetben érzékfölötti erők, testetlen szellemlények,*

A tudatlansag gyávákká, félénkekké teszi az embereket, sötét éjszakát terit el körültök. Nézetünk szerint ezen gyávaság eredeti kútfeje a természetfölötti erők és szellemek létezését erősitő hitnek. Sötét éjszakában — még ha mentek vagyunk is az előitéletektől, — a bokor zördülésére is megrettenünk, a farkas vagy sakál tűzben forgó szemeit látjuk a homályból előnkbe ragyogni. Kisértetet, fehérembert csak éretlen gyermekek vagy gyermekeszü felnőttek szoktak látni; a lidérez fogalmát a nép tudatlansága származtatta. A természet törvényeivel ismerős, megfogja a révedező gyermek kezét, s megmutatja, hogy amaz ijesztő kisértet nem egyéb egy künnfelejtett rongynál, mely a hold sugarainál a szellő által lengetve,

félénk képzete előtt rémalakot öltött; kifogja a lidérczet s megmutatja, hogy az nem egyéb egy gyulékony légnemnél, melyet foszfor és könenyből maga is elő tud állitani. Napoleon csillagát csak rajongó közvitézek látták Marengo és Austerlitz fölött oly tiszta fényben ragyogni, Moskau, Lipcsénél meg elhomályosodni; egy a tudományokban jártas mérnökkari tiszt megmérte volna parallaxisát, kiszámitotta volna nagyságát, pályája elemeit, s megjósolta volna, hogy Waterloo fölött a föld látköréből eltünve, a végetlen semmiségbe enyészik.

Csupán beteges mysticismusra hajlandó kedélyek láthatnak természetfölötti erőket lenyulni az égből s a földi dolgok folyamába vegyülni; a természettudományi igazságokon erősödött értelem hasztalan keresi azokat, nem tudja föltalálni.

Tagadhatlan, mikép földünk kivülről jövő hatásnak köszönheti a rajta mutatkozó életet és elevenséget. Kétségtelen, miszerint, ha a nap valami uton megszüntetné vonzerejét: kis labdánk minden czél nélkül elbódorogna a végetlen ürben, s ha egy a nap elé tartott óriás ernyő csak tizszer huszonnégy óráig eltartóztatná mitőlünk fény- és melegsugarait: földünk puszta jéggömbbé dermedne, felületéről nagyrészint eltünnék az állati és növényi élet. A nap ezen hatása azonban nem természetfölötti, de a legtermészetesebb uton történik: földünknél negyedfélszázezerszerte nagyobb anyagtömegéhez kötött vonzerejének, világitó és melegitő tulajdonának a következménye.

Vonzerő, fény és meleg — s e két utóbbi által a földi tárgyakban fölébresztett villanyosság és delejesség, — ezek a földünkön befolyást gyakorló tényezők, melyek hogy nem természetfölötti erők, de az anyag sajátságai-

nak tekinthetők: egy ezelőtti czikkünkben bebizonyitottnak hiszszük.

A földünkhöz — a többi égi testekhez képest — oly közeleső hold is csak ezen tényezők által gyakorolhatja hatását, melyekből a melegre majd semmi rész sem jut, miután a hold sugaraiban a legérzékenyebb hévmérők segélyével alig sikerült egy kis meleget fölfedezhetni; kölcsönzött világának is alig lehet nagyobb befolyása, mint hogy széppé, regényessé teszi éjeinket s megvilágitja a vándor utját; vonzerejével gyakorol nagyobb befolyást, kétségtelen levén, hogy legnagyobb része van a tengerapály és dagály tüneményének előhozásában, — s ha, mint némelyek hinni szeretik, az időjárás változásaiban is fontos szerepet játszik, ezt csak vonzerejével eszközölheti, minthogy a légkörnyben is hasonló apályt és dagályt kell okvetlenül előidéznie. Minden egyéb a holdnak tulajdonitott befolyás, minő számos gazdáink s gazdasszonyaink azon balhiedelme, hogy holdujságkor nem jó vetni, veteményezni, mert az akkor elvetett mag terméketlenül kikóródzik; az ujholdkor levágott épületfát idejekorán megőrli a szú stb. merő ráfogások, melyekben ha csakugyan volna valami, előbb-utóbb ki fog derülni, mikép azok előidézésében a holdnak legkisebb része sincs, hanem egyéb a hold változásaival összefüggésben levő körülményekkel lehetnek kapcsolatban, mint ezt Wells kétségtelenül bebizonyitotta a harmat tüneményéről.

Ama régi idők óta följegyzett adat, hogy mentől derültebb, fényesebb éjnek idején a hold arcza, annál bővebb a harmatképződés, azon nézetet állitotta fel, miszerint a harmatot a hold sugarai származtatják. Wells elmés kisérleteivel csalhatlanul kimutatta, mikép a harmatképződés nem a hold, de az ég kisebb vagy nagyobb

derültségével van szoros kapcsolatban, mely annál bővebb, mentől derültebb az ég, mentől kevesebb felhővel s borulattal van a láthatár bevonva. Igaz ugyan, hogy ezzel a hold arczának derültsége is szoros összeköttetésben van, de ő maga ártatlan az egész dologban, csak néma tanuja a harmatképződés procesusának. Ily viszonyban lehetnek a többi ráfogások is a hold változásaival.

A csillagok természetfölötti befolyásának hite is — melyhez a hajdankorban annyira ragaszkodtak, — megszünt az astrologia megbukásával.

Bár merre vessük szemünket a földön és a föld felett, egyetlen adatot sem tudunk találni, mely természetfölötti erők létezését bizonyitaná; a legkülönösebbeknek tetsző jelenségek is a bonczoló értelem előtt *az anyaggal egybekötött erők következményei gyanánt tünnek fel.*

De van egy, — fogja ellenvetni az érdemes olvasó, melynek természetfölöttiségét hasztalan volna tagadni, s ez . . . az *emberi lélek.* Igaz ugyan, — folytatja ellenvetését, — hogy rendes állapotban szoros összeköttetésben van a testtel, de már ezen összeköttetésében is a gondolatok és képzetek alkotása által egy felsőbb szellemvilágot teremt; természetfölöttiségét még nagyobb mértékben látszik tanusitani bizonyos állapotokban, melyekben mintegy megválva a test kötelékeitől, a jövőbe lát, addig nem beszélett nyelven szólal meg, elolvassa feltöretlenül az elébe adott bepecsételt levelet stb. stb. Ezen állapotok a delejes álom, holdkórosság, clairvoience stb.

Az ujabb materialismus a gondolatok, képzetek alkotását nem tartja valami természetfölötti jelenségnek; meggyőződése szerint az ép oly *természetes úton és változhatlan törvények szerint* történik, mint egy levél, szirom és virág előállása.

Azon állapotokról pedig, melyekben amaz állitólagos csodák történnek, ugy itél, hogy azok nem egyebek, idegbetegségeknél, melyekben a gondolat szerve, az agy — megbomlott óraműhöz hasonlóan — kimozdul rendes és szabályszerü működéséből. Alapitja pedig ezen itéletét azon feltünő körülményre, hogy ama csodákról rendesen vallásos előitéletü személyek, babonára, mysticismusra hajlandó, épen ezért könnyen rászedhető egyének tesznek tanubizonyságot. Valahányszor elfogulatlan, a természet törvényei ismeretében jártas egyéniségek tették amaz állapotokat tanulmányozásuk tárgyává: a természetfölötti csodák vagy nem mutatkoztak, vagy ha igen, csalásoknak tüntek fel. Nem gyanus dolog-e, hogy amaz állitólagos csodák hitelesitői közt egyetlen *természettudományi tekintély* nevével sem találkozunk? Az nem lehet, hogy egy La Place, Humboldt, Arago, Dalton, Dove stb. ne érdeklődött volna és ne érdeklődnék oly tények constatirozása iránt, melyek annyira döntő befolyást gyakorolnának a magasabb kérdések tisztázására. A párisi orvosi akademia 1837-ben annyira érdeklődött ezen akkoriban nagy divatban volt csodás állapotok iránt, mikép kebeléből nemcsak bizottmányt nevezett ki ezen csodák észlelésére, de egy háromezer frankos jutalmat tüzött ki azon delejes alvajárónak, ki képes lesz az általa fogalmazott levelet feltöretlenül elolvasai. S mi volt ez intézkedés eredménye? Felelet: az, hogy a biztosok egyetlen természetfölötti tényt sem tudtak följegyezni; a jutalmat *mai napig sem tudta senki elnyerni.*

Itt a vidéken sokszor van alkalmunk hallani pesti magnetiseureink által előidézett természetfölötti csodákról, kiknek hir szerint karikacsapás volna egy természetfölötti szellenvilág létezését a néző előtt bebizonyitani.

Ugyan mért nem sietnek az illetők e jelenségeket egy Jedlik, Stoczek, vagy Szabó által — kiknek elfogulatlanságáról, természettudományi alapos ismeretéről irodalmunkban senki sem kétkedik, — hitelesitve az elvitázhatlan tények sorába emelni?! Mennyi tinta és papir volna ez által megkimélve! az ujabb materialismus eldobná zászlóját, feladná positióját; vége lenne azon harcznak, mely az ujabb materialismus és az ideálisták közt néha oly elkeseredéssel foly.

Ez azonban aligha fog sikerülhetni, mert valamint képtelenség az, hogy a Duna Pestről Vácz felé folyjon, vagy a feldobott kő vissza ne essék: épen oly képtelenség, épen ugy ellenkezik a természet törvényeivel, hogy valaki Európából Amerikába vagy plane a jövőbe lásson, addig nem beszélett nyelven megszólaljon, egy zárt levelet elolvasson stb.

A legőszintébb akarattal sem találhatunk a természetben olyan tényeket, melyekből a lélek természetfölöttiségére lehetne következtetni; de igen is találunk olyakra, melyek az *ellenkezőről* tanuskodnak.

Napjainkban a természettudományok által annyi ilyen adat lőn napfényre hozva, mikép az ujabb materialisták nem kétkednek kimondani, *hogy a lélek, azaz az embernek azon kiváló tehetsége, mely szerint érez és gondol, fogalmakat, itéleteket és képzelmeket alkot, nem valami a testtől különválható, függetlenül is létezhető felsőbb erő; de a körültünk élő természet legnemesebb productuma, tulajdonképen functiója az agyvelőnek, mely előállitó szervével együtt erősödik, együtt hanyatlik és együtt enyészik el.*

Vannak, kik ennek nyilt kimondásáért azzal akarnak denunciálni bennünket, hogy a *vallás ellen törekszünk.*

Ezen jóakaróink ellenében legyen szabad megjegyeznünk, mikép azon időben, midőn a tudományok a vallás tútorsága alatt állottak, nem lett volna tanácsos ilyes valamit kimondani; de korunkban nagy mértékben tisztultak e tekintetben is a nézetek. Copernicus és Galilei óta, kik e tényben, hogy a föld forog, először hirdettek a bibliával ellenkező nézetet, szentkönyvünknek nem egy tudományos tévedése jött napvilágra. Nem vétünk az igazság ellen, ha kimondjuk, hogy szentkönyvünk tudományos tekintetben nem üti meg a mértéket, a minthogy a legultramontánabb gondolkozásunak sem juthat eszébe a mathematica, geographia, geologia, physica, physiologia stb. avagy csak legelső elemeit is szerinte tanulmányozni akarni. Épen ezért a tudomány emancipálván magát a vallás tutorkodása alól, napjainkban külön háztartást képez. Ez azonban legkevésbbé sem csökkentheti szentkönyvünk hitelét, tekintélyét, mert Jézusnak nem vala czélja *tudományos encyclopaediát hagyni hátra* a késő századoknak : de *erkölcsi tekintetben reformálni az emberiséget.* Ebben pedig tökéletesen elérte czélját, mert a keresztyén morálnak szentkönyvünkben elhintett elvei annyira igazak, szentek és csalhatlanok, mikép azokat csak az eszeveszett őrültség támadhatja meg. A keresztyén morál teszi a bibliát szentkönyvvé; ez az, miért örök időkön keresztül vezérfáklyája leend az az emberiségnek.

Nekünk ennélfogva, kik a tudomány háztartása körül napszámoskodunk, eszünk ágában sem lehet vallásunk e ezentélye ellen véteni; elismerjük, hogy csupán a keresztyén morál által kimutatott út vezethet az igaz boldogsághoz. Kiváló érdekkel kisérünk minden mozzanatot, mely oda által ama másik háztartásban az értelem

vezérviltgánál történő előhaladásra mutat, minők a valának protestáns egyházirodalmunkban a Filó-Ballagi-féle polemia s ennek következtében keletkezett közbeszólások, melyekből az értelmi előhaladás minden barátja örömmel győződhetett meg, hogy prot. lelkipásztoraink közt vannak felvilágosodott értelmű jeles férfiak is, kik nincsenek azon meggyőződésben, hogy a helvetika konfessio a vallás ügyeit örökre, vagy csak századokra kiterjedőleg is elintézte volna; kik minden vallásos felekezet jogában állónak tartják koronkint hozzászólani a vallásos dogmákhoz s azokat a kor kivánalmai, s az értelmi felvilágosodás igényeihez képest átidomithatni, olyformán, mint azt a jeles Ballagi és társai Schweitzer után a Krisztus feltámadása tanával megkisérlettek; s kiknek nem lehet be nem látniok, mikép mentől nagyobb hézag tátong a vallás dogmái s az értelmi felvilágosodás közt, annál nagyobb közöny támad a vallásos dolgok iránt. Mert mikép tarthassam én vezérlő fáklyának azon vallásos tantételt, melyre az előitéletekből kibontakozott józan értelmem s a tudományok alapján szerzett fölvilágosodásom *az igaztalanság, sőt a képtelenség bélyegét sütötte?* Hogy pedig az ember két lelkiismeretet tartson, egy tudományost és egy vallásost — mint ezt egy német philosophus inditványba hozta — arra magyar ember bajosan fogja magát elhatározni. Nem vagyunk-e jelenleg ott, hol szükségünk volna egy a vallás dogmáit ujabb revisio alá vevő, s azokat a kor fölvilágosodása, igényeihez idomitó uj ágostai conciliumra? annak belátását az érdemes olvasóra bizzuk. Nekünk elég reámutatni ama nagy vallásos közönyösségre, mely napjainkban kivált a miveltebb osztálynál annyira félreismerhetlen, mely az intellectualis felvilágosodás növekedése és továbbterjedésével

nem hogy apadóban volna, de jobban-jobban növekedik; s mely meggyőződésünk szerint csupán azáltal lesz elenyésztethető, ha a vallásos dogmák és értelmi felvilágosodásunk közt tátongó mélység be lesz töltve, ha azok és ez utóbbi közt oly forma kiegyenlités történik, mint ezt tisztelt barátunk Ballagi a Krisztus testi feltámadása tanával megkisérlette. Miért volna tilos ily revisionak keresztülvitele? Nem helyesebb, megtisztelőbb fogalommal birnak-e az istenség méltóságáról azok, kik azon meggyőződésben vannak, hogy *az isteni bölcseségnek nem lehetett szüksége a természettörvények fölfüggesztésére, a józan észszel ellenkezésben levő absurdumokhoz folyamodásra a végett, hogy a maga nagyságát, jóságát és mindenhatóságát az emberek előtt kijelentse?!*

Tiszteljük szokásait, sőt gyengeségeit is ama másik háztartásnak; hadd imádkozzanak oda által, mig mi adatok, tények keresésével foglalkozunk, azokra alapitott következtetések fölépitésével fáradozunk. Őszinte örömet találunk azon kellemben, melyet az ájtatosságban ég felé forditott szemek kölcsönöznek az arcznak.

Épen azért a méltányosság szempontjából mi is megkivánhatjuk, hogy a tulsó oldalról se háborgassanak tüzhelyünk körül, melyen tégelyekben ásványok izzadnak, retorták főnek; engedjék meg, hogy szemeinket látcsövekkel fölfegyverezve vethessük az égre; ne háboritsanak az igazság ösvényének egyengetésében. Meg vagyunk győződve, hogy még azon esetben is, ha emberi gyarlóságból netalán tévedéseket olvasnánk ki a tudomány tényeiből, nem cselekszünk a vallás ellen, mert teljesen egyetértünk Virchow-val, midőn ezt mondja: „A természetvizsgálás valódi eredményeit semminemü dogma le nem ronthatja; a gyakorlati következtetések, melyek azokból

folynak, nem láttatják tanácsosnak a vallásnak a küzdelembe sodrását, mert vagy hamisak s *ezen esetben a tudomány maga szolgáltatja a legjobb fegyvereket* azok megczáfolására, vagy igazak s ezen esetben nincs más út veszélyességöket az ellen kezében megakadályozni, mint azokat elismerni, gyakorlati alkalmazásukban nem gátolni.“

Ily meggyőződés, ily szempontok által vezéreltetünk, midőn elvitázhatlan tényekből kiindulva, az emberi lélek természetfölöttiségét kétségbevonni merjük.

Lesz-e türelme az érdemes olvasónak az ide vonatkozó tényeket meghallgatni, hogy azokból e nagyérdekü kérdés ügyében saját belátása szerint itéletet hozhasson?

Test és lélek.

Az ezredéves pyramisok fölépitésére nem volt annyi munka, akkora erőfeszités forditva, mint azon állitás bebizonyitására, hogy a lélek a testtől függetlenül önmagában fennálló erő, mely csak ideig-óráig van ez utóbbival kapcsolatban; midőn az óra üt: elszakadoznak a lélek szárnyait a földhez bilincselő kötelek s a halhatatlan fogoly az örök élet hazája felé emelkedik. Nem tagadjuk, felséges tárgy egy cathedrai szónoklatra, alkalmas arra, hogy a csalódásokkal telt emberi szivet csordultig töltse a remény édes italával; de mint igazság — az ujabb materialisták meggyőzdése szerint, — nem állja ki a tűzpróbát. Azt hallottuk, hogy Paganini börtönben képezte magát a világ első hegedűsévé; vannak barátaink, ismerőseink, kik fogdában igen nagy tökélyre vitték a műfaragást, de hogy a léleknek, a végtelen bölcseségből kiszakadt ezen szikrácskának miért van szüksége magát a test fogházába börtönöztetni, s a hitvány anyaggal érintkezés hogyan szolgálhat neki alkalmul a tökélyesbülésre, midőn e haszontalan nyűg nélkül azt biztosabban eszközölhetné — megfogni lehetetlen.

Az ujabb materialismus mindazon megfeszitett törekvéseket, melyeket elismert lángelmék a lélek vándorlása tanától Leibnitz „monadjain“ keresztül az ujabb Lotze és társai-féle „lélekállományig“ (Seelensubstanz)

ez állitás bebizonyitására kigondoltak, jelentékeny monumentumoknak tekinti, melyekre az van felirva, hogy nemigazból a legnagyobb elmék sem tudnak igazságot sajtolni, hogy a tények számbavétele nélkül a lángelmék is csak kártyaházakat épitenek, melyek a valóság leggyengébb szellőjének érintésére is összeomlanak.

Az ujabb materialisták másképen látják az igazságot; nem kétkednek kimondani, hogy *a lélek* — mint ezt megelőző czikkünkben is kifejeztük, s melyre most bizonyitékokat igértünk, — *azaz az ember azon kiváló tehetsége, mely szerint érez, gondol képzeteket, eszméket, itéleteket alkot, nem egyéb, mint a magas szervezetü agyvelő functiója.*

A szerves testek tanulmányozása kétségtelenné teszi, mikép minden szervnek bizonyos functio felel meg. A functio épen oly elválhatlan tulajdona a szervnek, mint az erőről láttuk, hogy az elválhatlan tulajdona az anyagnak; igy például a máj az emésztésre megkivántató epét secernálja, a tüdő a lélekzés organuma, az izom a mozgásra megkivántató erőt állitja elő, — az agyvelő a gondolatokat, képzeteket, szóval a szellemi erőt produkálja. Az ideálisták sem tagadják az agyvelő és idegek szereplését a szellemi jelenségek előállásánál, azzal a nagy különbséggel mindazáltal, hogy ők azt puszta eszköznek tekintik a felsőbb származásu lélek kezében, azt a zongorához tartják hasonlónak, melynek billentyüit a lélek mozgatja. Hogy ez nem valószinü, hogy az egész fölvétel egy puszta hypothesis, mely semmit sem magyaráz, melyre ennél fogva legkisebb szükség sincs: azt Vogt nyomain indulva, a következőleg mutathatjuk ki.

Mindenki elismeri, hogy például a mozgás csak akkor jöhet létre, ha az azt előhozni képes szerv teljes

épségben van. Igy van ez minden más szervekkel is; teljes épségbenlétére van szükség, hogy a hozzá kötött rendes functiót előállithassa; a szerv sérelmezése következtében az illető functióban is sértés támad, az által meggyengithetjük, módosithatjuk stb. Mindezek egyenlően illenek a test bármely szervére nézve! mindeniknél a functiót a szervvel együtt látjuk előállani, kifejlődni és elenyészni. Miből józan észszel nem lehet mást következtetni, minthogy az illető functió szorosan a szervhez van kapcsolva. Csak az agyvelőnél nem akarják ezt elismerni, csupán itt látnak szükségesnek egy különös, a többi szervekre nem alkalmazható magyarázatot.

Ha valamely állat utótagjaitól a vérforgást elzárjuk, tapasztalni fogjuk, hogy az izmok functiója a táplálkozás megakasztása következtében teljesen meg van szüntetve; az állat nem tudja tagjait mozgatni; az izmok meg vannak bénitva s a functió a szerv sérelmezésével el van enyésztetve. Ez az észszerü következtetés, mely az előadott tényből foly, melyet józan észszel senki sem fog kétségbe vonhatni. Ha ismét szabad folyamot engedek a vérnek, még pedig mielőtt az izmok felbomlása megkezdődött volna: a functió ujra helyre áll; az állat ismét mozgathatja tagjait. Ha pedig huzamosb időn keresztül nem állitom helyre a vérforgást: az izom bomlásnak, rothadásnak indul, elhal, a mikor is vége minden összehuzódásnak, vége az illető functiónak. Mindenki meggyőzőnek találja e kisérletet s az ahoz kötött magyarázatot. Nem fogná-e magát a legnagyobb nevetségnek kitenni, ki igy okoskodnék: a mozgás functioja a vérforgás megszünése alatt lappangva rejtezett az izmokban, később ezek elhalása után azoktól elválva, halhatatlan lényként egy más világtestbe tette át lakását?!

Már most tegyük kisérletünk tárgyává az utótagok helyett a főt. Zárjuk el a vérforgást az agyvelőtől: kétségtelen, mikép ugyanazon pillanatban megszünik az öntudat, a gondolkodás teljesen meg van semmisitve, az érzés elenyésztve, szóval: az agyvelő minden functiójának vége. Hirtelenében állitsuk helyre a vérforgást, s észreveszszük, hogy az öntudat, gondolkodás stb. ujra visszatérnek, a functió ismét helyre áll. Nem állitjuk vissza a vérforgást, de várakozunk, mig a szerv annyira eltávozott, hogy functióját nem gyakorolhatja: érzés, gondolkodás, öntudat örökre elenyésznek, a szerv elhalt, az állat hullává lett, mely feloszlásnak indul. Mint első kisérletemnél, itt is ugy kell itélnem: hogy táplálékhiány miatt az agyvelő nem gyakorolhatta functióját, hogy ezen állapot hoszabb ideig tartása következtében a szerv elhalálozott, hogy a functió szervével együtt elenyészett, s hogy az összervezet halála azért következett be, mivel ezen szerv működése mulhatlanul megkivántatik az életre. Mentsen isten! — szólanak az ellenpártiak — az agyvelőnél másképen kell következtetnünk; a functió egy halhatatlan állománynak a tulajdona, mely csak ideig-óráig van a szervvel kapcsolatban, s mely most attól elválva egy más világrészben uj köntösre várakozik.

Nem tanulságosak-e ezen kisérletek? Nincs-e alkalma bárkinek is meggyőződni az elsőről minden physiologiai tanfolyamon? Nem a második kisérleten alapszik-e azon eljárás, hogy nagy vérvesztések alkalmával, midőn az ember elveszti öntudatát, s az agynak vérhiánya az életet veszélylyel fenyegeti: a szenvedőt hanyatt, sőt fejével lefelé fektetik, minek folytán vér járulhatván az agyvelőhöz, az öntudat ujra viszatér? Helyes-e itt másképen következtetnünk azért, mivel az első kisérlet az izmokat,

a második az agyvelőt illeti; az első egy egyszerű, a második egy összetett szervre vonatkozik; az első oly functióval van kapcsolatban, melynek mechanismusával teljesen tisztában vagyunk, mig a második oly functiót illet, melynek létrejöttét ez idő szerint még homály boritja ugyan, de nem a szervet, melyhez az kapcsolva van.

Ehez hasonló kisérletekkel a mai physiologia kétségtelenül bebizonyitja, mikép a szellemi tehetségek elválhatlan kapcsolatban vannak az agyvelővel, hogy agyvelő nélkül nincs gondolat. Az összehasonlitó boncztan pedig meggyőzi az iránt, hogy a szellemi erő mértéke szoros viszonyban van az agyvelő tökélyével, mely utóbbira a nagyságon kivül alak és összetétel vannak befolyással. A lények végtelen országában csak az agyvelővel biró állatok mutatnak szellemi jelenségeket. Mentől magasabb fokán áll a tökélynek valamely állat agyveleje, annál nagyobb szellemi erőt képes kifejteni.

Mert hogy a szellemi jelenségeket előállitó képesség nem kieresztőleges tulajdona az embernek, de alsóbb fokon az állatokkal is közös, azon ma senki sem kétkedhetik. Az ismeretek minden irányban szaporodása nagy mértékben devalválta ama önző és önhitt nézetet, mintha az ég csillagaival, a föld a rajta élő lények végtelen sorával csak az ember szolgálatára volna teremtve. Copernicus óta parányi lakhelyünk: a föld, nem középpont többé, mely körül szolgálva kerengenek a temérdek nap, hold és csillagok ezrei; de sőt ő parányiságának kell futni, fáradni, hogy magát a mindenségbe beleilleszthesse. Az ember büszkén mondotta egykoron, mikép a növényvilág azért van teremtve, hogy számára élelmet szolgáltasson; miután azonban a mai vegytan tisztába hozta, hogy mi visszaszolgáljuk a vett javakat a növényeknek, az által,

hogy a lélekzet-vétel processusával szénsavat készitünk számukra, nem épen oly büszkén mondhatná-e el a növény is: hogy az ember azért van teremtve, hogy számunkra a lélekzet-vétel által tápszert készitsen?! Az ember amaz önhittsége is, mely szerint az állatoktól megtagadta a lelkét s csupán magát tartotta a szellem egyedárus birtokosának, nagy mértékben lőn devalválva azon tény constatirozása által, hogy az állatoknál is fordulnak elő szellemi jelenségek, az emberi lélek csak quantitative és nem qualitative különbözik az állatok lelkétől. — Az állatok is éreznek, akarnak, ismernek, emlékeznek, képzelegnek stb. avagy nem egy belső érzés ültet-e dalt a csalogány és pacsirta ajakára, épen ugy, mint az arató leányéra? Az *oktalannak* nevezett farkas és róka igen jól tudja annak *okát*, miért választja az első a legnagyobb zivatarokat préda utáni kirándulásaira, ez utóbbi pedig a sötét éjszakákat, vagy némelyek megjegyzése szerint az ebéd és vacsora idejét, midőn a család tagjai étkezéssel vannak elfoglalva, a tyukólak meglátogatására. Hogy az állatok ismernek, emlékeznek, mindenki tudja, kinek alkalma volt csak egy verébfiut is felnevelni; hogy képzelegnek is, tudja, ki a komondort álmában vonitni, a kopót hajtani hallotta. Azon körülmény, hogy a vénebb állatok rendesen okosabbak az ifjaknál, nem arra mutat-e, hogy a tapasztalást az állatok is hasznukra tudják forditani, abból okulván?! Az állatélet figyelmes észlelése mindenkit meggyőzhet az iránt, hogy az ember nem kirekesztőleges birtokosa a szellemi jelenségeket előhozó tulajdonnak. Ezen tényre támaszkodva, állitja a jeles Burmeister, hogy „az emberi lélek potentirozott állatlélek.“

És már épen azt mutatja ki határozottan az összehasonlitó boncztan, hogy a szellemi tehetségek mértéke szoros összefüggésben van az agyvelő kifejlődése fokozatával. Azon állatok, melyeknél csak rudimentái fordulnak elő az agyvelőnek, legalsó fokán állanak a szellemi képességnek, minők a halak és hüllők, mig ellenben a tanulékonyságukról, okosságukról ismeretesek — elefánt, delfin, ló, kutya, majom, stb. — meglehetősen kifejlett agyvelővel birnak. A szellemi tehetségek és képesség legnagyobb birtokosa az ember, mindeneknél tökélyesebb agyvelejü.

Hasonló törvényszerüséget tud az összehasonlitó boncztan kimutatni az emberi nem különböző fajtáinál is. Ismeretes a kaukázi fajta szellemi felsősége a többi emberfajták felett; ezzel egybefüggőleg már csak külsőleg is ennek magas és domboru homloka, összehasonlitva például a néger szükebb fejalkotásával, egy futó tekintetre is elárulja: hogy az elsőnél tökélyesebb alkotásu agyvelő rejlik a kaponyacsontok alatt; hátha még az agy belsejébe tekintünk: a kaukázi fajtához tartozók agyveleje nagyobb, barázdáltabb és tökélyesebb összetételü a négeragyvelejénél. Az amerikai, ujhollandi bennszülött, a hottentót, eszkimó, stb. jóval kisebb szellemi képessége szoros kapcsolatban van agyveleje tökélytelenségével.

Nagy tisztelettel viseltetünk a nőnem iránt, nincs, ki jobban méltányolná azon szellemi magas befolyást, melyet a társas és családi körökre gyakorolnak: daczára ezen méltánylásunknak azonban nem kétkedünk kimondani, mikép a nők átalában itélet, belátás és értelem dolgában alatta állanak a férfiaknak. Tisztelet az oly nőnek, minő egy Sand György; Sommerwill, Semiramis, Szécsi Mária stb., de egy Homer, Newton, Shakespeare, Napoleon stb,

csak férfiak közül támadhatott. S ezzel egyezőleg, miről győz meg az összehasonlitó boncztan? arról, hogy a női agyvelő jóval hátrább áll a férfiakénál. Peakok számos összehasonlitó méréseiből azon következtetést vonta ki, hogy a férfiak agyveleje — középszámitásban — ötven uncziára rug, mig a nőké csak negyvennégyet tesz. Lauret kétezer fő megméréséből azon eredményre jutott, hogy a nők fejének mind kerülete, mind különböző irányban vett átmérője — középszámitásban — jóval kisebb a férfiakénál.

Ugyanazon törvényszerüség és összefüggés, az agyvelő és a szellemi képesség mérfoka közt, észlelhető az ugyanazon fajtához tartozó egyes férfi vagy nő individuumoknál is. Mig a férfi agy rendes sulya — közép számitás szerint — három és negyedfél font közt van: a szellemdus természetbúvár Cuvier és erős akaratu Cromwell agyveleje négy fonton fölülinek találtatott. Csaknem törvénynyé van emelve, mikép azon emberek, kiknek fejkerülete a tizenhat hüvelyket meg nem haladja, szellemileg kiskoruak, tehetlenek.

Sőt ugyanazon egyéniségnél hasonló összefüggését találjuk a szellemi képességnek az agyvelő állapotával. A maszületett csecsemőnél legkisebb szellemi tevékenységet sem észlelhetünk, csak apránkint, agyvelejének az érzékek kapuin át történő benyomások folytáni erősbödése és tökélyesbülése által, fejlik ki az, mit léleknek nevezünk, mely a gyermeknél még igen fejletlen; az ifjukorban az agyvelővel együtt erősödik, negyven és ötven év közt együtt éri el mindkettő az erély és kifejlődés tetőpontját; ezután hanyatlásnak indulnak. Hogy az öregek gyermekekké válnak, mindennapi tapasztalás, valamint az is, hogy ezzel egybefüggőleg az öregek agyveleje apadó-

ban van. „A nagy Newton, — mond Büchner, — kinek szelleme a legnagyobb fölfedezéssel ajándékozta meg az emberiséget: öreg napjaiban Dániel prófétával és szent János kijelentésével foglalkozott.“ Mi nem kisebbitésül, de annak bizonyságára van felhozva, hogy a nagy szellem, mely életének délpontján az égitestek megmérésére és oly nagyszerü fölfedezésekre volt képes: élte alkonyában elvesztette pródukáló hatalmát.

Kell-e ezeknél nagyobb bizonyiték annak támogatására, hogy a szellemi tevékenység az agyvelő functiója.

Kétségbevonhatlan adat, mikép valamint az izom nő, erősödik folytonos gyakorlat és testi munka által: épen igy nő és erősödik a agyvelő is a szellemi munkásság következtében. Kalaposok azt az észrevételt tették, hogy a mivelt osztályhoz tartozó egyéneknek rendesen nagyobb kalapra van szükségök, mint az alsóbb, inkább testi munkával foglalkozó osztályok egyéneinek. Frère apát hires kaponyagyüjteménye, melyben idő szerint vannak a példányok rendezve, nagy mértékben valószinüvé teszi azon állitás igazságát, hogy a czivilizácziónak domboritó befolyása van a homlokcsontokra.

Hogy minden szellemi mozgalomnak és jelenségnek bennünk bizonyos anyagi változás az alapja s nem a független lélek müködése, kitünik onnan, hogy ijedés következtében elhalványodunk, szégyen és haragban arczunk pirul, örömben szemünk fénylővé válik és üterünk sebesebben lüktet, boszankodás dús epekiömlést okoz. Sokszor, ha csak rágondolunk is valamely undoritó tárgyra: hányás erőltet. Indulatrohamok annyira megváltoztatják a szoptató anya vagy dajka tejét, hogy az legnagyobb ártalmára lehet a kisdednek. Érdekes adat, mikép a szellemi munka nemcsak az étvágyat, de Davis mérései

szerint az állati meleget is növeli, mely tényből, hogy a jobban vagy szegényebben táplálkozás befolyással van szellemi tevékenységünkre, nem minden alap nélküli észrevétel.

Megforditva a testi állapotok is visszatükröződnek a lélekben. Mindennapi tapasztalás, hogy valamely testi félszegség a lelken is meglátható. Ki nem tudja, mekkora befolyással van kedélyünkre az epekiömlés, mily ingerlékenyek a sárgaságban sinlődő betegek? Az agynak bizonyos testi vagy szellemi okokból történt bántalmazása, őrültséget okoz. S hogy átalában az őrültség, sőt minden más szellemi betegség az agyvelő bántalmazásának a következménye: abban minden értelmes orvos megegyezik. Fischer 318 őrült hulláinak fölbonczolása alkalmával, csak ötnek agyvelejében nem talált pathologiai változásokra; de hogy ezekben is észrevétlenül megvolt a baj, azon egy, a tudomány mai álláspontjára fölemelkedett orvos sem kétkedhetik.

De az emlékezés -- mondják sokan, — azaz lelkünknek azon tehetsége, miszerint a mult eseményeit visszaidézni tudjuk, ezt csak nem lehet anyagi alapra visszavinni?.... A tények ellenkezőt bizonyitanak. Avagy mit tanusitanak az oly adatok, melyek szerint megtörtént, hogy sebesültek, kik agyuk egyes részeinek elvesztése, sőt sérelmezése következtében is egész éveket elveszitnek emlékezetökből: mint azt, hogy a történt események, melyeknek életünkben tanui voltunk, bizonyos nyomokat hagynak az agyvelőben, melyek elenyésztével az emlékezés meg nem ujulhat, vagy ha csak elmosódnak, az emlékezet is elmosódik, meggyengül? Ismerünk egy élő példát, egy derék családatyában, ki a forradalmi időszak alatt, valami agybajban szenvedvén, ebből

ugyan kigyógyult, de a betegség eredménye az lőn, hogy az emlékezet nem tud lelkében megalakulni. — Mig a betegsége előtt történtekre leghivebben emlékezik, az azutániakról legkisebb tudomása sincs, még a tegnap eseményeire sem bir visszaemlékezni. Hogyan lehet ezen jelenséget kimagyarázni, mintha fölteszszük, hogy a *betegség nem rombolta össze azon anyagi nyomokat, melyek betegsége előtt keletkeztek agyában, de oly változást idézett elő, melynek következtében az emlékezetre megkivántató anyagi nyomok nem birnak többé agyában megalakulni?!*

Felette tanulságosak, az agyvelő és lélek összetartózását illetőleg, Fleurens tyúkokon és galambokon véghezvitt kisérletei. Ő levevén ezen állatok koponyája felső csontjait, vékony rétegekben mind mélyebben, mélyebben leszeldelte agyvelejöket. A tyúkok és galambok ezen műtét alatt hónapokon keresztül éltek, jó étvágygyal ettek. E kisérlet eredménye azon észrevétel lőn, hogy mentől mélyebbre hatolt a metszőkéssel az agyvelőbe, annál kevesebb szellemi tevékenységet — figyelmet akaratot stb. — mutattak a kisérlet alatti állatok; mintha *agyvelejökkel szellemi képességök is rétegenként vétettek volna le.* Nem kétkedünk, mikép emberi agyvelőn hajtva végre e kisérletet, az még tanulságosabban ütne ki, azonban ily kisérletet csak egy közép-áfrikai physiologus néger fejedelem tehetne, s kit mig erkölcsi tekintetben megbélyegeznénk: addig a tudomány nagy mohósággal saját használára forditaná észleleteit.

De nem fárasztjuk az érdemes olvasót az ily nemü adatok további felhordásával; a felhozottakat elegendőnek tartjuk, hogy rámutassunk: ime, ezek azon tények, melyekre az ujabb materialismus azon állitását fekteti, hogy

a lélek nem önálló, a testtől függetlenül is létezhető felsőbb erő: de legnemesebb produktuma a természet háztartásában oly fontos szerepet játszó anyagnak, tulajdonkép functiója a magas szervezetü agyvelőnek.

Ilyenek azon adatok, melyekre a természettudományokban nagy jártassággal biró, mély belátásu, a következtetésben gyakorlott, és a philosophia által meg nem babonázott elmék a következő itéleteket alapitják.

„Azon idők elmultak, melyekben a szellemet az anyagtól nem függőnek vélték. De azon idők is enyészőben vannak, melyekben a szellemet lealacsonyitottnak képzelték azért, mivel az csak az anyagon jelentkezik.“ (Moleschott,)

„A mit mi szellemnek, gondolatnak, ismerő tehetségnek nevezünk, mindaz természeti — ha szintén sajátságosan kombinált, — erőkből van összetéve, melyek ismét mint minden más természeti erő, csupán bizonyos anyagok által jelentkezhetnek.“ (Büchner.)

„A lélek nem egyéb, mint összege azon tehetségeknek és erőknek, melyeket egy állati vagy emberi szervezet kifejteni képes. Az erők átalában csak az anyagban léteznek; a tapasztalat bizonysága szerint nem ismerünk erőt, mely egy reális alapot nélkülözhetne. Épen igy a szellemi erők is csak az anyag által hordoztatva létezhetnek. A szellem nem volna egyéb üres abstractiónál, ha azt az anyagtól különválasztani, sőt azzal ellentétbe tenni lehetne.“ (Burmeister.)

„Naponként alkalmunk van észlelni a gyermekben a szellemi tehetségek fokonkénti fejlődését. Az első mozdulattól az anyasziv alatt a felnőtt korig, szakadatlan sorát veszszük észre a folytonos fejlődésnek érzésben, mozgásban, itélő erőben, szóval minden szellemi tehetségben.

Ezen fejlődést a legszorosabb viszonyban lenni látjuk az agyvelő fejlődésével.

Egy ily fejlődés meg nem egyezhető egy halhatatlan lélekállomány fölvételével, mely az agyban mintegy beleplántálva volna.

A szellemi tehetség hasonló visszahanyatlását tapasztaljuk naponként a hajlott koruakban. Beáll lassanként nemcsak ez érzékeknek, de mindennemü szellemi functióinknak is eltompulása, mely egyre elébb halad, kezet fogva az agyvelő folytonos pusztulásával.

Ezen jelenséget sem lehet megegyeztetni egy halhatatlan, az agyvelőbe plántált individuális lélekállomány állitólagos létezésével.

Naponként változásokat látunk előidéztetni egyesek szellemi functioban és tulajdonaiban az agyvelő egyes részeinek betegsége vagy bántalmazása által.

Ezen tényt sem lehet megegyeztetni egy halhatatlan, egyéniesen az agyvelőbe plántált lélek létezésének fölvételével.

Határozottan állitjuk, hogy azon tulajdon, mely bizonyos anyagi substrátummal megfelelőleg fejlődik és hanyatlik vissza s ezen substrátummal együtt szenved: azzal együtt is enyészik el; *hogy tehát a szellemi tehetségeknek, melyek az agyvelővel megegyezőleg fejlődnek, szenvednek és hanyatlanak vissza: az agyvelővel együtt el is kell enyészniök.*

Ezeket döntse meg, a ki tudja.“ (Vogt).

Mi is azt mondjuk, „hogy döntse meg, a ki tudja,“ mely fontos feladatra azonban nem elegendő az üres declámitó, az élczek tüzétől ragyogó dialectica; nem elegendők a philosophiának a légből vett ellenvetései: tényekkel szemben, csupán tényekkel lehet megmérkőzni.

Jeles tudósunk, Brassai, többször említett muzeumévkönyvi értekezésében megkisérlette e megmérközést, de az előadott állitást teljességgel meg nem döntötte.

A mi tisztelt ellenfelünk együgyüséggel, könyelműséggel bélyegzi mindazt, ki az ujabb materialismus kérdéseit irodalmunkban szőnyegre hozni merészkedik, vagy a mint aestheticai finomsággal magát kifejezi, a materialisták után „szájaskodik.“

A könnyelműség vádját tisztelt ellenfelünk egy kis nehézelmüségéből folyónak róván fel, melyet a tények és tapasztalás bizonyságtétele szerint még a Newton-féle lángszellemekre is okvetlenül elhoz a kor: alkalmat veszünk az utánszájaskodást illetőleg kamatostól visszafizetni a kölcsönt; alkalmat veszünk szemére lobbantani, hogy az ujabb materialismus megtámadásában a német philosophusok után szájaskodik, szolgai uszályhordozójukká szegődött; szórol szóra azon ösvényen jár, melyet Wagner Rudolf, Lotze, Fichte Hermann stb. kijelölt a materialismus fölebb előadott sarkalatos itélete megczáfolására. Mi, kik nem keressük az eredetiséget, kik nem tartván szükségesnek az egyszer fölfedezett igazságot másodszor is fölfedezni, megelégszünk annak egyszerü odábbmondásával: semmi kisebbitőt sem találunk e szemrehányásban. Másképen áll a dolog tisztelt ellenfelünket illetőleg, ki nagy dolgot csinál abból, hogy mindenben uj, eredeti, és önálló legyen. Épen ezért megvártuk volna tőle, hogy más utat törjön magának, ne legyen szolgai nyomon kisérője ama német tudósoknak; annyival inkább, mert a még folyamatban levő küzdelemből tisztelt ellenfelünk igen jól tudja, hogy ama tudósoknak a philosophiára fektetett argumentálása nem romboló és mindent megdöntő kartácstüzelés: de falra hányt borsó, mely

egyetlen materialistát sem téritett az ellenkező meggyőződésre.'

Azt mondja a német philosophusok után tisztelt ellenfelünk, hogy a szellemi tevékenység nem lehet az agyvelő functiójának eredménye, mert:

„1. Állitok elé oly valamit, a mely az anyaggal s ennek tudva levő tulajdonságaival, minden bizonynyal nem az az egy és igy egyéb valami;

2. mutatok fel oly bizonyos tulajdonságot, a melynek jegyei össze nem férvén az anyag tulajdonságaival, a logika elutasithatatlan elve szerint más és külön eszmét jelelnek;

3. hozok fel például oly más erőt, a mely az anyag erőivel küzdelemre száll, és a melyet emezekkel nem lehet azonositni.“

És már az első pontra vonatkozólag előállitja tisztelt ellenfelünk az „öntudatot.“ Nem vitázunk, ha vajon oly „egyszerü érzés-e“ az az öntudat, mint a milyennek tisztelt ellenfelünk állitja: elég legyen megjegyeznünk, mikép vannak philosophusok, kik azt nagyon is komplikált jelenségnek tartják.

A második pontot illetőleg felmutatja a „szellemi erőt,“ mely az anyag erőitől merőben eltérő tulajdonokkal bir, minő a többek közt, hogy ugyanazon időben többfelé tudja magát osztani; ezt világositó például többek közt felhozza, hogy tisztelt ellenfelünk is „egykor gyalogolásában kilencz számjegyü irrationalis számból húzott eszében köbgyököt, megtartván még a maradékot is; a mellett azonban számlálta lépéseit, és maradt fenn még annyi figyelme, hogy a vele szembe találkozóknak egy-egy jó napot vagy jó útat mondjon“ — hozzá adhatta volna, hogy példája annál frappántabb legyen, mi-

kép közbe-közbe portubákot is szippantott, mely csoda — mellesleg legyen mondva — elveszti bámulatra és meglepetésre gerjesztő hatalmát, ha — a mint valósággal van — ezen több felé irányzott működést, nem egy független szellemi erőnek, hanem az agyvelő appárátusának tulajdonitjuk; hiszen ki nem látott közülünk oly durva emeltyük-, hengerkerekek- és végetlen szijból összeszerkesztett gépezetet, mely csépelt, szórt és szecskát is vágott egyszerre ugyanazon időben?!

A harmadik pontra nézve idézi tisztelt ellenfelünk a „szabad akaratot," mely — a martyrok példája szerint — szembeszáll az anyag erőivel. stb. stb.

Bármennyire erőseknek látszassanak is ez ellenvetések: ránk nézve nem birnak meggyőző hatással.

Azok oly alakban tünnek fel előttünk, mint ha egy hozzánk betérő svéd vagy norvég utazót — ki a bort és szőlőt hiréből is alig ismeri — megkinálnánk egy pohár valódi tokaji aszúborral, melynek izelitése után azon kérdésére: hogy ugyan hol gyártják ezt a felséges italt, mely mellett minden hazámbeli grog és csáj elhomályosodik: kivinnők kertünkbe s ott reámutatván a furmin és som szőlőtőkre, kérdésére ezt válaszolnók: ime ez az igénytelen vessző származtatja azt Tokaj hegyeiben, mire ő aztán ezt a megjegyzést tenné: az nem lehet, hiszen én — mig ön egy perczre elfordult, megizleltem levelét, s azt szavanyúnak, megrágcsáltam fájának egy darabkáját s azt fanyar izünek találtam, mig ama felséges italnak bouquet-ja, áromája s oly lelkesedésre gerjesztő ereje van, hogy e pillanatban költő tudnék lenni; szóval az ön itala *meröben más tulajdonokkal bir*, mint ez az egyszerű vessző, melyet ön szülő anyja gyanánt mutatott nekem be.

— A hasonlat nagyon is sántit — fogja mondani tisztelt ellenfelünk, — mert ha szintén különböznek is a bor tulajdonai a szőlővesző tulajdonaitól: az első is aromájával, bouquetejával együt anyag.

Igazat adunk tisztelt ellenfelünknek: hanem annyit megengedhet, hogy hasonlatunkban jellemző példát hoztunk fel annak támogatására, hogy *a productum igen sok esetben lehet merőben más tulajdonokkal biró az azt elő-állitó substrátumnál.* Hanem mivelhogy ezzel nincs megelégedve, lássunk egy más példát.

„Inductionsapparat"-unkat valánk összeállitandók, midőn régi ismerősünk, egy székely falu értelmes birája lépett be szobánkba.

— Épen jókor jő biró gazda, ime alkalma van valamit látni, mire soká fog emlékezni. Jőjjön, csak legyen segélyemre e furcsa bolondság összeállitásában.

Ily szavakkal kezébe adtam ismerősömnek a vezető sodrony rézfogantyuit. Azon perczben, midőn a Bunsen-féle kis villanyoszlop polusai közt az összeköttetést előállitottam: ismerősöm nevetségre gerjesztő grimasse-ok kiséretében kezeiből a réz fogantyúkat földre dobta. A környezet hangos nevetése lecsillapodása után, ámulatából magához tért ismerősünk következő szókkal fordult hozzánk.

— Már mondja meg legalább, hogy mi volt az a különös valami, mely engem annyira megijesztett.

— Mondanivalómmal hamar kész lehetek — válaszoltam a kérdezőnek, — nézze e czink és szén darabkákat s e két folyadékot, melyekbe a két szilárd test belemeritve van; csak annyit mondhatok biró gazdának egész bizonyossággal, hogy ezen anyagok oly módon

összeállitva, a mint azokat itt szinről szinre látja, származtatják azt a sajátságos valamit: de hogy voltaképen mi az és miképen áll elő, azt a legnagyobb tudós sem fogja megmondhatni. Hozzá adhatom, hogy annak a sajátságos valaminek az ön által tapasztalt hatáson kivül, még az a jellemző tulajdonsága van, hogy élénk szikra alakban világit s folyadékokba — például vizbe — meritve, azokat elemeikre bontja.

— Megbocsáson az úr, de oly öreg rókát, mint a minő én vagyok, bajosan lehet vizre vinni. Ismerem én azt a szürkés fémet, melyet a rézművesek spiaternek neveznek; ki ne ismerné a szenet — még kőszenet is láttam — használtam magam is egy s más czélra a vitriol olajat, ama másik folyadék pedig nagy csoda, ha nem választóviz-féle valami: de hogy ezek képesek lehessenek oly valaminek előhozására, *mely meröben egyéb, mint ők, egészen más talajdonokkal bir s ha igaz, hogy a vizet elemeire képes felbontani, szembeszáll az anyagokat összeforrasztó erőkkel*: ezt higye a kinek tetszik, de én nem. Abba a furcsa kis gépezetbe valami ördöngös erő vagy ispiritus van belevarázsolva, s ez okozta azt a sajátságos hatást, melyet életemben most tapasztaltam először.

Hasztalan igyekeztem ismerősömet meggyőzni, hogy ama hatást egyedül a megnevezett anyagoknak szemeivel látható combinátiója eredményezi: megmaradt makacsul nézete mellett, mert hogy lehessen az, hogy *néhány anyag, bármint összeszerkesztve, az anyagnál egyéb, más tulajdonságokkal biró s az anyag erőivel szembeszálló valamit produkálhasson* „melynek jegyei össze nem férvén az anyag tulajdonságaival, a logika elutasithatatlan elve szerint más és külön eszmét jelelnek.“

Szóról szóra igy itél azok után a német philosophusok után veterán tudósunk Brassai is. Az állatok agyvelejében előtte áll egy apparatus a tökély végtelen fokozatával; látja, hogy mindenik megegyezik abban, miszerint egynemü jelenségeket hoz elő, azzal a különbséggel, hogy a tökély mérfokához képest némely állatokban nem tud egyebet producálni az érzés és akarat alsóbb foku nyilvánulásainál; másokban meg hozzáadja ezekhez a figyelő, ismerő, emlékezőtehetséget stb. — mig legnagyobb tökélyén az emberben ezek mellett öntudatot, eszméket, fogalmakat és művészi teremtményeket állit elő; látja, hogy az apparatus működése csak addig van a maga rendes folyamában, ama sajátságos productumokat csak addig hozza elő, mig a vérkerengés által rendes táplálkozásban részesülhet, mihelyt megakasztom az agyvelőhez özönlő vér útját: azonnal megszünik az érzés, gondolat, szóval vége minden szellemi működésnek — épen úgy, mint villanyoszlopomban megszünik a villanyfejlődés, ha elfogy a kénsav, vagy a czink magát fölemésztette — : a mi tisztelt ellenfelünk mindezeket igen jól látja és tudja, még sincs elegendő bátorsága elismerni, hogy a szellemi erőt maga az agyvelő származtatja; hanem az általa is elitélt philosophia meséjébe kapaszkodva, azt állitja, hogy amaz apparatusban — nem ugyan valami ördöngös erő, vagy ispiritus, de — egy önálló isteni szellemlény van belevarázsolva, mert *a productum merőben egyéb valami, mint az azt előállitó anyag, különböző tulajdonságokkal bir és szembeszáll az anyag erőivel.* — Épen ugy, mint ismerős falusbiránk hiszi a villany és az azt előállitó apparatusról.

De minket ezen ellenvetése egy perczig sem hozhat ingadozásba. Bármily élesen gúnyolódjék is tisztelt ellen-

felünk a materialisták logikájával: nem állunk el azon elvtől, hogy a tények- és analogiákból következtetéseket lehet húzni. Ezen eljárást biztosabb útnak hiszszük az igazság templomához, mint az a priori felállitott elvekből való okoskodást. Épen ezért, midőn száz meg száz példában igazolva találjuk a tényt: *hogy a productum lehet merőben más tulajdonságokkal biró, mint az azt előhozó substrátum* — már a kökény is egyéb valami, mint az azt termő tövisbokor; még nagyobb különbség van az ananász és növénye közt; még nagyobb a mozditó erő és izom, vagy gőzgép közt; még sokkal nagyobb a villany és Volta-oszlop közt stb. stb. — megadhatjuk-e magunkat tisztelt ellenfelünk azon okadatolására: hogy a szellemi jelenségek azért nem lehetnek az agy functiójának következményei, mert *azok merőben egyebek, más tulajdonságokkal birók, mint annak anyagállománya?!* Minél fogva, ha nincsenek más argumentumai a philosophiának, ezek, a józan értelem és okosság előtt nem birhatnak meggyőző erővel.

Elismerjük, hogy a szellemi jelenségek és agyvelő közt még sokkal nagyobb — megengedjük, hogy végtelen a különbség: de ezt kimagyarázhatónak véljük azon körülményből, hogy az agyvelő apparátusa maga sem oly mindennapi, közönséges valami. A physiológusok tanuságtétele szerint az *agyvelő a természet legnagyobb és legcomplicáltabb mestermüve*; közte s legmesterségesebb készitményeink közt nagyobb különbség létezik, mint a minő van például a fakilincs és legfinomabb óraműveink vagy a legnagyobb accuratióval elkészitett *theodolit* közt. Az a szürkésfehér anyagállomány, mely az agyvelőt képezi, a vizsgálódásnak egy egészen uj birodalmát nyitotta meg. „Az agyvelőben — mond Huschke, — hegyeket,

völgyeket, hidakat, vizvezetvényeket, gerendákat boltozatokat, fogót, kampókat, ammonszarvakat, élőfákat, hárfát, hangpálczákat, stb. stb. veszünk észre, még senki sem vala képes ezen csodás alakzatok értelmét megmagyarázni.“ A test szervei közt az agyvelő nyer legtöbb vért a szivből, minek következtében itt az anyagváltakozás is a legnagyobb erélylyel megy véghez. A vegyészek bizonyosakká tesznek, hogy az agyvelő vegytani összetétele nem oly egyszerü, mint a minőnek eddigelé vélték: de sajátlag alakult vegyképződmények jőnek elő benne, melyek semmi más szerves részben hason szerkezettel elő nem fordulnak, ilyenek a cerebrin és lethicin; szerintök kétségtelen, hogy az idegek és agyvelő tömegének vegytani alkotása nem mindenütt egyenlő összetételü, mint ezt többi szerves szöveteinknél tapasztaljuk: de különböző pontjain különbözőleg van összetéve; s hogy a foszfor az agyvelő képződményeiben fontos szerepet játszik, mi Moleschottnak azon hiressé vált megjegyzésre adott alkalmat, hogy „foszfor nélkül nincs gondolat,“ melylyel jónak látja tisztelt ellenfelünk is — Liebig után — gúnyt üzni.

Ezeket előrebocsátva, midőn látjuk, hogy a természet néha parányi eszközökkel mily nagy eredményeket képes előidézni — például fölemlithetjük az isomer testeket, melyek, daczára annak, hogy ugyanazon elemek egyenlő sulyarányaiból vannak összetéve, csupán azon okból, mert az elemek parányai egyikben s másikban különbözőleg rendezkednek, merőben más tulajdonságokat mutatnak, mennyivel nagyobb eredményeket kell előidézni tudnia egy oly mesterségesen összetett remek műnek, milyennek az agyvelőt jellemeztük?!

Mindezekből az elfogulatlan értelem előtt mulhatlanul következik, hogy tisztelt ellenfelünk philosophiai szem-

fényvesztő argumentumai a tényekkel s az analogiára épitett következtetésekkel szemben keveset nyomnak a mérlegben. S nem győzünk eléggé csodálkozni, hogy miután tisztelt ellenfelünk igen jól tudja, mikép ugyanazon érvek a német philosophusok által hasonló magas szemöldökűséggel s még talán nagyobb ékesszólással előadva, egyetlen egy materialistát is az ellenkező nézetre meg nem téritettek: hogyan tarthatja a magyar materialistagondolkozásuakat oly bárgyuknak, hogy azokra megadják magukat?! Ez eszünkbe juttatja a chinaiaknak egy régi — mielőtt még az angol és franczia hadákozással megismerkedtek volna — gyakorlatban volt hadi tacticáját. A hadvezér megparancsolta, hogy az ütközet napján ez s ez hadosztály kössön ijesztő szarvakat s öltözzék fehér lepedőkbe, mert az által a megfélemlett ellenség okvetlenül megadja magát. E hadi tacticát követi azokkal a német philosophusokkal Brassai: magára ölti a philosophia élőitéleteinek fehér lepedőit, s szarvas okoskodásait — vagy jobban mondva okoskodásai szarvait, — s azt kivánja, hogy megfutamodva, feladjuk a positiot, melyet a tények magaslatán elfoglaltunk. A czivilizált hadviselés szerint egy ellenséget, mely erős állást foglalt el, addig nem lehet megadásra birni, mig *positiójáról le nincs szoritva.* Megvártnk volna tisztelt ellenfelünktől, hogy megtámadásában e tactikát kövesse. Miután az ujabb materialismus nem csinál titkot belőle, de nyiltan bevallja a tényeket, melyekre erős meggyőződését fekteti: tisztelt ellenfelünk teendője lett volna, határozottan kimutatni, hogy azok a *tények hamisak*, az azokra épitett *következtetések* — nem a philosophia, de a józan okosság itélő széke előtt *meg nem állhatnak.* — Hanem ezt mind Brassai, mind azok a német philosophusok, mint a

macska a forró kását, bölcsen kerülik, hogy szájukat meg ne égessék, nem mernek belenyalintani.

Majd ha tisztelt ellenfelünk más érvekkel áll elő; ha a tényeknek tényeket, nem pedig philosophiai előítéleteket állit szembe; ha sikerült a józan ész előtt megállhatólag világosan kimutatni, miképen ama kétségbevonhatlan tény, hogy a *szellemi tevékenység az agyvelővel együtt támad, fejlődik és hanyatlik vissza*, igen jól összeegyeztethető az agyvelőbe plántáltnak gondolt független lélek fölvételével; ha megmagyarázza, hogy az agyvelőre gyakorlott egy kis nyomás, annak arányi sérelmezése hogyan hozhatja azt a független lelket oly zavarba, miszerint elveszti öntudatát, vagy plane őrült cselekvényekre kényszeriti — mert a mi felfogásunk szerint, ha az agyvelő csak eszköz a felsőbb lélek kezében, ezek teljességgel nem következhetnek; abból ugyanis, hogy a kard a hős kezében megcsorbul, legfölebb csak az következhetik, hogy az ellent nem fogja vele oly bizton aprithatni, de hogy merőben ellenkezőt cselekedjék, hogy például az ellenség helyett saját magát szabdalja: teljességgel nem; — ha megmutatja, a tudomány és józan ész előtt megállható argumentumokkal, hogy az a független lélek mikor és honnan költözik az emberi testbe, hová lesz a test fogházából való kiszabadulása után, az agyvelőtől megválva, hogyan folytathatja szellemi működését stb. stb., ha mindezeket, mondom, kimutatni sikerül: mi leszünk az elsők, kik letéve fegyvereinket, foglyul adjuk magunkat; „mea culpá"-val járulunk a philosophia megbántott felséges szine elé; bánkodunk, vezeklünk, hogy elég merészek voltunk századokkal ezelőtt octroyált azon törvényczikkében, hogy az ember a földi származásu testből, s a független felsőbb eredetü lélek-

ből áll, csak egy perczig is kételkedni. Annyival inkább sietendünk pedig a pardont kiérdemelni, mert csak ezen az úton remélhetjük egykoron az egész-tudósok közé fölvergődhetni, miután tisztelt ellenfelünk kimondotta az itéletet, hogy azok a materialisták vezéreikkel együtt csak a fél-tudósok közé tartoznak. Mely itélete — közbevetőleg legyen mondva — hogy minő elhamarkodott, kitünik onnan, miszerint általa saját magára is itéletet mondott. Ha egy Moleschott, Vogt, Virchow, Burmeister sőt a nagy Humbolt is — azok a német philosophusok e kitünő tekintélyt is a materialisták közé számlálják, — kik a tudományok határait jelentékeny lépésekkel terjesztették odább, a fél tudósok közé tartoznak: akkor minő törtszám tudósok közé fog Brassai tartozni?!... A magyar példabeszéd azt tartja, hogy nincs oly rakott szekér, melyre egy szalmaszál még el ne férhetne. Tisztelt ellenfelünk érdemeinek és tudományosságának rakott szekerén igen jól elférne még a szerénységnek egy kis szalmaszála.

Addig tehát, mig tisztelt ellenfelünk a fölebb felhozott kimutatásokat a józan ész előtt megállhatólag meg nem teendi, engedje meg, hogy az ellenkező nézeten lehessünk, engedje meg, hogy a szellemi tevékenység és az agyvelő összetartozását illetőleg azon sokak által osztott nézethez tartozhassunk, melyet a jeles Bock következő szavakkal formulázott: „A gondolkodás nem egyéb mint az anyagon alapuló, nagyobbára nevelés által nyert (anerzogene) állati tevékenység, mely csak akkor lehet rendes folyamatban, ha az agyvelő állománya rendes táplálkozásban részesülhet. Az agyvelő állomány rendes táplálkozására pedig megkivántatik, hogy mindazon anyagokat hiánytalanul megvigye a vér, melyekből az agyvelő

össze van téve, tehát egy foszfor tartalmu zsirféle képződményt is; hiányzik ez utóbbi, vagy a foszfor belőle: az agyvelő lem részesül rendes táplálkozásban, tevékenysége nem nehet rendes, tehát nem gondolkozhatik helyesen. Ugy tetszik nekem ennél fogva, mikép azon uraknak, — kik Moleschott ezen állitását „foszfor nélkül nincs gondolat," oda nem illő hiábanvaló élczekkel nevetségessé tenni kivánják — agyvelejében nem kis mennyisége hiányzik a foszfornak stb."

Ismereteink jelen állásában nem tudunk ugyan számot adni arról, hogy mikép történik a gondolatok keletkezése az agyvelőben; engedje meg mindazáltal tisztelt ellenfelünk, hogy remélhessük, mikép előbb-utóbb eljön az idő, melyben sikerülni fog valamely tudománynak — az anatomia, chemia vagy physiologia lesz-e az, nem tudjuk, csak arról vagyunk bizonyosak, hogy a philosophia nem! — betekinteni az agyvelőt rejtő sötét kamarába, honnan annyi világosság áradt az emberiségre, s ott a legelső forrásnál ellesni a gondolatok és eszmék keletkezése föltételeit; de hogy a szellemi tevékenységet, közbejövő minden felsőbb hatalom nélkül egyedül az agyvelő állitja elő, hogy valamint orsó nélkül nincs fonal, szövőszék nélkül nincs vászon, épen ugy agyvelő nélkül nincs gondolat: ez iránt nem lehet többé kétség.

Nincsenek velünk született eszméink (innatae ideae.)

Descartes azt tanitotta, hogy az emberi lélek eszmékkel, s minden lehető ismeretekkel felruházva foglalja el földi lakhelyét: a testet, s hogy elfelejti ugyan azokat az anyai testtől megválása alkalmával, de csak azért, hogy rendre-rendre ismét visszaemlékezhessék azokra. Mely tan természetes következménye azon hypothesisnek, hogy a lélek egy felsőbb származásu, az anyagtól függetlenül is létező erő; mert ha ez csakugyan igaz, ha a lélek nem egyéb, mint a végtelen bölcseségnek egy kiszakadt kis darabja; akkor önként következik, hogy hozzon valamit magával ama végetlen bölcseségből, önként következik, hogy a maszületett csecsemőnek — ha bár eleinte nem nyilatkozható — eszmékkel kell a világra jönie.

Ha ezt a philosophia be tudná bizonyitani, nagyobb erősséget képezne a lélek függetlensége támogatására, mint Brassainak fölebb előadott és szellőztetett okoskodása. A philosophia azonban csak állitja, de be nem bizonyitja a velünk született eszmék létezését. A tényeket számitásba vevő józan okosság és elfogulatlan értelem itt is másképen látja a dolog állását s azon meggyőződésben van: hogy mi semmi eszmét, gondolatot — vagy legcsekélyebb ismeretet is — magunkkal nem hozunk, hanem mindaz apródonkint keletkezik bennünk a külső benyomások hatásai folytán.

Minthogy — mint fölebb is kifejeztük, — mi nem akarjuk az egyszer kimondott igazságot másodszor is fölfedezni, de megelégszünk annak a szemekbe ragyogtató továbbmondásával: lássuk minő érveket hoz fel Büchner („Kraft und Stoff“ czimű jeles művében) az ujabb materialismus ez állitása tisztábahozatalára.

Hangosan beszélő tények alapján — mond Büchner, — nem kételkedünk a „velünk született eszmék“ ellen nyilatkozni. Moleschott, érzékei productumának módja az embert és valóban az elfogulatlan észlelet megtanit bennünket, hogy mindaz, a mit tudunk, gondolunk és érzünk, csupán szellemi reproductiója annak, mit mi, vagy más előttünk élt embertársaink az érzékek utján külről magokba vettek. Oly ismeret, mely a minket környező s érzékeink alá eső természeten tul terjed, valamint a természetfölötti absolut tudás, lehetetlen és nem létező. — Mindennapi tapasztalás, hogy az ember csak érzékeinek lassankinti fejlődése folytán, s azon mértékben, a melyben ezek által bizonyos meghatározott viszonyba helyezi magát a külvilággal, kezd szellemileg élni, s hogy szellemi lényének fejlődése egyenlő lépést tart érzékeink és gondolatszerveink fejlődésével, valamint a nyert benyomások számával és jelentőségével. „Az elfogulatlan vizsgálónak — mond Virchow, — azon meggyőződésekre kell jutnia, hogy a gondolkodás az emberben csak rendrerendre fejlődik ki.“ A ma született gyermeknek épen ugy nincs semmi gondolatja, épen ugy nincs lelke, mint annak, a ki még nem született; nézetünk szerint csak testileg élő: szellemileg halott. Egy jelentéktelen, fegyverzett szemmel is alig észlelhető hólyagocskából fejlik ki és nyer lassankint alakot az anyai testben az ember, vagy átalában az állat. Bizonyos nagyságot elérve, megmozdul az

anyasziv alatt, de ezen mozdulat nem szellemi hatás következménye, hanem önkénytelen; az embrió nem gondol, nem érez és mit sem tud magáról. A legkisebb jel sem kiséri későbbi éveiben az embert, mely ezen állapotra, vagy az anyai testtől megválás utánra eső első időszakra emlékeztetne. S ez a vissza nem emlékezhetés elegendő bizonysága annak, hogy szellemileg nem léteztünk, minek alapja csak abban rejlhetik, hogy a születés előtti állapotban teljesen hiányoznak a külbenyomások, az azutánra eső első időszakban pedig oly hiányosak, hogy a szellemi ember meg nem állhat.

A lélek lassan-lassan fejlődik ki azon vonatkozások folytán, melyeket az ébredő érzékek az egyén és külvilág közt felállitanak. Lehetséges, sőt néha bizonyos is, mikép már az anyai testben — és pedig többnyire öröklés utján, — az uj egyén testi szervezete bizonyos fogékonyságot — praedispositiot — nyer, mely későbben, a külbenyomások hozzájárulásával, bizonyos szellemi minőséggé, tulajdonná stb. fejlődik: de magára semminemü eszme, gondolat, vagy bármi szellemi ismeret meg nem születhetik.

A gyermeki léleknek az érzékek utjáni tovább fejlődése — a tanitás, nevelés és példa mértéke szerint, mindig a testi szervezet és képesség szükséges föltételei alatt, — határozottabban szól a lélek objectiv előállása mellett, mintsem azt elméleti kételyekkel megingatni lehetne. A „miként“-ről még ez idő szerint nem tudunk számot adni; de tény, hogy a mint az érzékek erősbülnek és gyakorlottabbakká válnak, a mint a külbenyomások szaporodnak és ismétlődnek: a gondolat functioját eszközlő szerv anyagi alakzatán lassan-lassan egy belső képe áll elő a külvilágnak; képzelet és fogalom megalakulnak. Hosszu időnek kell eltelni, mig az ember tel-

jes öntudatra ébredhet, mig megtanulja szerveinek és tagjainak bizonyos czélok szerinti alkalmazását, s mig főképen magát, mint egyént meg tudja különböztetni. Ismeretes dolog, hogy a gyermekek soha sem beszélnek eleinte magokról az első személyben. Szellemének ezen lassankint, minden ugrás nélkül folytonosan nagyobbodó, részint öntudatlanul történő, fejlődése rábirja később a szellemi erejének teljes birtokában levőt, hogy megfeledkezzék eredetéről, hogy megvesse szülő anyját, a természetet, s magát az ég közvetlen szülöttének tekintse, kinek a szellemi ismeret fölülről lőn ajándékul adva. De egy elfogulatlan tekintet multjára, vagy azon szerencsétlenekre, kiket a természet egy vagy több érzékeiktől megfosztott, egyébre tanithatja őt.

Mit tud egy vakon született a szinekről, fényről, a természet ragyogó szépségeiről? előtte éj és sötétség képezi rendes állapotát a létnek, hasonló azon alsóbb foku állatokhoz, melyeknél a látás szerve hiányzik. Ezért a vakon szülöttek majd mit sem álmodnak, s ha igen, álmukból hiányoznak a látás képei; nagyon hiányos fogalmaik lehetnek az ürről. Mit tud egy süketen született a hangokról, nyelvről, dallamról, zenéről? Szerinte örökös hallgatásban nyugszik a világ s e tekintetben egyenlő szellemi magaslaton áll a házi légygyel, melynél hiányozván a hallás érzéke, semmi zajra föl nem retten. A siketnémák szerencsétlen nyomorult teremtmények, kiket csak nagy ügygyelbajjal s huzamos idő alatt lehet emberhez hasonló szellemi állapotra nevelni.

Minden czivilizált törvényhozás ennélfogva a siketnémákat szellemi tehetségeik fogyatkozása miatt feleletre nem vonathatóknak tekinti. Gyakran olvasunk a hirlapokban oly szerencsétlen teremtmények nyomorult és állat-

hoz hasonló állapotáról, a kiket vagyonvágy, vagy vad kegyetlenség gyermekkorukban, sötét elhagyott helyekre zárt, s ott az emberi társadalmon kivül, minden szellemi érintkezéstől távol, elrejtve tartott. Ezen lények testi és szellemi élete valóságos tengődés. Hol marad — ha az valóban létezik, — ezen teremtményeknél a természetfölötti lélek? miért nem fejlődik ki, daczára a gátló külső körülményeknek saját belső erejénél fogva? miért nem ül diadalt a természet fölött? — Képzeljünk egy embert, kinek már születésénél minden érzékei hiányoznak! Lehetséges-e, hogy bennök bárminő eszme, képzet, vagy szellemi tehetség kifejlődésre jusson? Bizonyára nem. Az mesterségesen táplálva és fölnevelve csak testileg tengődnék, amaz állatokhoz hasonlóan, melyeket Flourens agyvelejöktől megfosztott. Ezeknek megfelelő észleleteket tettek olyan egyének körül, kik kora gyermekségök óta az emberi társadalomtól távol, állatok közt az erdőkben nevekedtek föl. Ezek állati módon éltek és táplálkoztak, az élelem szükségénél egyéb érzésök nem volt; nem tudtak beszélni, s legkisebb nyomát sem mutatták amaz isteni szikrának, mely a fölvétel szerint az emberrel születnék. *) Tulajdonképi lelki betegségek, azaz olyanok, melyek szellemi okokból származva, leginkább a szellem körében nyilvánulnak, gyermekeknél csak kivételesen s az élet első éveiben épen nem fordulnak elő; mivel épen az,

*) Emlékszünk, hogy nekünk is volt alkalmunk ily szerencsétlen látására. 1841-ben M. Szigeten keresztülutazva értésünkre esett, hogy egy vad gyermek van az erdőkből befogva a városházánál. Azonnal odasiettünk utazó barátainkkal, megtekintendők e különösséget. A gyermek 10—12 éves lehetett, arczának vad kinézése, ép erős fogainak irtózatos vigyoritása, a mohóság, melylyel az elébe dobott nyers hust felfalta, sokáig kisértek emlékezetünkben. Érdekes volna tudni, mi lett a vad gyermekből? megtanult-e beszélni, s az emberi társadalomba visszakerülve, a kifejlődés minő fokára emlkedett?

a mi még nincs, meg sem betegedhetik. Ezzel teljesen megfelelőleg, a szellemi betegségek gyakorisága a hanyatló életkorban ismét kimarad, mivel az agyvelő és lélek visszahanyatlásban vannak.

Az ujabb materialismus ezen tanának megczáfolása végett felhozzák, hogy bizonyos átalános eszmék egyesek és a népek életében akkora erővel, határozottsággal és átalánossággal lépnek föl, mikép azoknak tapasztalati úton lett előállására még gondolni sem lehet: ellenkezőleg szükségkép fölveendő, hogy azok az emberi természetbe eredetileg bele vannak oltva. Ide tartoznának mindenek felett a metaphysicai, aestheticai és erkölcsi fogalmak: tehát az igaznak, szépnek és jónak eszméje. Tapasztalhatni, — igy szólanak, — mikép már a gyermek kedélye egész erővel föllázad valamely igaztalan tett látására, mi vele született belső érzelmeinek erejéről tanuskodik és a szép iránti szeretete már azon kezd nyilvánulni, midőn még képtelen önálló összehasonlitásokra. Ez ellenvetésekkel szemben mi ezeket mondhatjuk: mindenek felett megjegyzendő, hogy az, a mit eszmének nevezünk, nem az egyén szerzeménye, de az egész emberiségnek hosszabb időközök alatt fáradságos szellemi küzdelmek közt szerzett hóditmánya. Az eszme ugy áll elő, hogy az ember az őt környező világból a dolgokkal közös vonásokat kiszemeli, azokból egy ugynevezhető szellemi képet állit össze, aztán felruházza ezt az igaz, szép vagy jó *praedicátumával*. Ezen szellemi processus azonban lassan történik s azon idő óta jut tökélyre, melyben az emberi nem e földi lét szinpadára lépett. Az eszme ez által bizonyos történelmi jogot nyer, s az időben megjelenő egyesnek nincs többé szüksége ugyanazon szellemi processust elejétől kezdve magában lejártatni: csak a már

meglevőt kell magába fölvennie. Az eszme, előállása történelmének visszapillantása nélkül, ugy tetszhetik, mintha az valóban velünk születnék. Hogy mit kezdjen az emberi értelem azon adatokkal, melyeket részint saját érzékei és tapasztalása útján beszerzett, részint mint időkora szerzeményei jutottak birtokába, hogyan dolgozza fel ezen adatösszeget, hogyan használja általános következtetésekre, sőt hogyan épitse fel azokból a tudományokat, mint például a mathesist: ez az ő dolga s az érzéki benyomásoktól nem függő, de ezen benyomások képezék az egyedüli és egyetlen eszközt, mely amaz adatösszeget feldolgozásra beszerezte; vele született közvetlen ismerettel soha sem birt. Oerstedt az eszme történelmi előállása módját következőleg adja elő. „Nem lehetett máskép — mond ő — mint hogy az ember, embertársaiban magához hasonló szellemi lényeket észlelt; saját lénye jött kivülről szembe vele. Midőn az ember kellemes érzelmeket keltett föl embertársában: a szeretetnek, ellenkező esetben: a gyülölségnek adott eredetet. Ily hatás adhatott első eredetet az emberek tetteiben nyilatkozó olyan valaminek képzelésére, a mely helyeslendő vagy megvetendő vala, s ez a csekély kezdet lőn elrejtett magva az igaz és az igaztalanság fogalmának.“ Csak egy elfogult nézet állithatja Liebiggel: mikép nem lehet tudni „honnan származik az eszme?“

A következendőt kell továbbá megjegyezni, mi az eszmének a philosophusok által természetfölötti — tehát velünk születettnek állitott — eredetét semmivé teszi: ha az aesthetikai, erkölcsi és metaphysicai fogalmak velünk születnének, akkor azoknak mindenütt tökéletes egyformasággal, átalános értékkel és érvénynyel kellene birniok. Tényleg pedig azt látjuk, hogy azok a legnagyobb

mértékben viszonyosok, s valamint egyeseknél, ugy a népeknél is a legnagyobb különbségeket mutatják, melyek néha homlokegyenest ellenkeznek egymással, s melyek eredetöket csupán külbenyomások különbségének köszönhetik. A fehér az ördögöt feketének, a szerecsen fehérnek festi. A vad népek orrukon átfüzött gyürükkel, testök befestésével cziczomázzák fel magukat, mi a mi izlésünk szerint a rúthoz tartozik. Átalában, hogy minő változók aestetikai fogalmaink, arra legszembeötlőbb érv a divat, mely mint tudjuk, a legnagyobb ellentétekben találja kedvét. A régi görögök, ez az aesthetikailag oly magas miveltségü nép, képzelmeikben és szobormüveikben csodásan összevegyitették az emberi és állati alakokat, mig mi ezt a jelenben rútnak tartjuk. A görögök és rómaiak keveset, vagy épen mit sem adtak a természet szépségeire, melyeket mi annyira bámulunk, s a szép hegyvidékek lakóinak többnyire majd mi sejtelmök sincs az őket környező szépségekről. Jáva lakói a sárga bőrt tartják szépnek, s fogaikat feketére festik, mivel előttük utálatos dolog, hogy az embernek fehér foga legyen, „mint a kutyának," mig költőink a legnagyobb elragadtatással rajzolják szépeik fehér gyöngysorhoz hasonló fogait. — Az aesthetikai fogalmak különféleségének ezen példáit tetszés szerint lehetne szaporitani. Ha létezik valami közös ezen fogalmakban, az a tapasztalás és nevelés által van fölismerve, a külvilágból van levonva és szükségkép ahoz támaszkodik. A müvészet egy neme sem volt képes oly eszményképet teremteni, melynek egyes vonásai nem a természetből, nem a látható világból lettek volna kölcsönözve és összeszedegetve. S könnyen fölismerhető minden egyes nép müvészet- és gondolatvilágában külső környezetének befolyása.

Ehez hasonlóan erkölcsi fogalmainkat is lassankénti mivelődés következményeinek tekinthetjük. A természeti állapotban élő népek nélkülözik az erkölcsi tulajdonokat, oly kegyetlenségeket s vadságokat követnek el, melyekről a müveltebb népeknek fogalmuk sincs; és pedig barát és ellenség a maga rendén levőnek tartja az ily cselekvésmódot. A vagyonszentség erkölcsi fogalmával például egyik sem bir; innen következik a természeti állapotban élő népek nagy hajlama a lopásra. Az indusoknál egy ügyesen kivitt tolvajlás a legnagyobb érdemek közé tartozik, és nem csak a lopás, de gyilkosság és vérboszu is mindennapi dolog a természetnépeknél. Indiában van egy borzasztó társulat (a thugok), mely a titkos gyilkosságot vallásos czélok végett gyakorolja. Azt mondja Brehm, hogy „a kelet-sudani négerek a csalást, tolvajlást és gyilkosságot nem csak nem szégyenlik, hanem a férfit ékesitő érdemnek tartják stb. stb.“

De az erkölcsi fogalmak a legczivilizáltabb népeknél is — mint tudva van, — annyira különbözők, egymással annyira ellenkezők a legnagyobb végletekig, annyira a külső állapot és egyéni felfogástól függők, hogy az idők hosszu során lehetetlen volt és lesz a jó fogalmát átalánosan meghatározni. Nem volna bajos ezt a mindennapi élet ezer meg ezer példáin bebizonyitani. Ha első tekintetre az erkölcstan főbb törvényczikkeiben valami szilárdat és változatlant veszünk észre: ennek oka azon törvények vagy társadalmi szokások meghatározott alakjában keresendő, melyeket a társadalom a maga fenállására szükségesnek látott s a tapasztalás utján megállapitott. De ezen szabályok és szokások is a külső körülmények, különböző idők és gondolgozásmódok viszonyához képest ingadozók. A még meg nem született emberi

embrió szántszándékos elveszitése legkisebb mértékben sem látszott a rómaiak előtt erkölcsbeütközőnek, mig napjainkban kemény büntetés követi e bünténvt. A pogány világ az ellen gyülöletét a legnagyobb erény gyanánt magasztalja; a keresztyén vallás meg elleneinket is szeretni parancsolja. Igen sok dolog, melyet a szokás ma gyalázatosnak bélyegez, régente a maga rendén levőnek találtatott. Nevelés, tanitás, példa napról napra ismeretesebbekké tesznek az erkölcsi szabályokkal s reábirnak, hogy egy velünk szü'etett erkölcsi eszmében és törvényben higyjünk, melynek egyes alkatrészei azonban szorosabb megtekintés után a büntető törvénykönyv paragrafusai gyanánt tünnek fel. Eközben mindamellett igen nagy különbség van az állam és az erkölcstan törvényei közt, még nagyobb az állam, szokás, vallás, törvényei és azon törvények közt, melyeket minden különös esetben az egyénnek saját természete és belátása szab követés végett maga elé. Ezen különbségek a legrégibb idők óta a legnagyobb tragicai motivumokat származtatták a történelem- és költészetben, és fogják származtatni minden időben. Az állam, a társadalom gyakran gonosz tettnek bélyegzi azt, mi erkölcsi szempontból helyesnek tekintendő. Átalában ama mélyen gyökerező ellentét a „jogos és erkölcsi" közt külviszonyok következménye s a legszembetünőbb bizonyság arra, hogy a jó eszméje nem bir átalános értékkel. A legszámosabb bűntényeket a nép alsóbb rétegeibe tartozók követik el, s csaknem mindenkor utánbizonyitható következményei hiányos nevelés és képzettségnek, vagy az értelmi erő gyengeségének. Az ember erkölcsi természete legszorosabb összeköttetésben áll külső körülményeivel. — Mentől magasabbra hág a valódi müveltség, annál magasabbra emelkedik az erkölcsiség, annál inkább apad-

nak a gonosz tettek. „Egy futólagos pillantás a népek művelődési történelmére — mond Krahmer — megtanit bennünket, hogy különböző időkben különbözőleg gondolkoztak istenről, erényről és jogról, a nélkül, hogy az által értelmi képzettségökből legkisebbet is veszitettek volna. Velünk született jogeszméről szó sem lehet.“ „A jogtudósok — mond Czolbe — a jog alapjául egy tapasztalati vagy tényleges kölcsönviszonyt vesznek fel az emberek közt, mely nélkül az épen oly lehetetlen, mint a mértan tantételei lehetlenek vonalok, szögök és határozott alaku testek fölvétele nélkül.“

Az igaz fogalma végre, származását a tudományok előhaladásának köszönheti. A gondolkodás törvényei bizonyos körülmények közt változhatatlan szükségességet mutatnak; azok a természettörvényeket követik, s bizonyos tényleg megálló körülményektől függenek. Igy az egész számtan tényleges, kézzel fogható viszonyok létezésén alapszik, melyek nélkül számtani törvények lehetlenek volnának, miért a számtudósok nagyobb része is jelenleg odanyilatkozik, hogy a számtan a természettudományokhoz, nem pedig a philosophiához számitandó. Az ür, nagyság, kiterjedés, magasság, szélesség, mélység fogalma csak érzéki tapasztalásból észlelés útján van véve. A számok nem átalános fogalmak, hanem kényleges jegyei egy vagy több dolognak. A surinami vad négerek nem tudnak husznál tovább számlálni, mire ők kéz- és lábujjaikat veszik induláspontul. Mindaz, a mi huszon felül van, előttük megszámlálhatlan és soknak neveztetik. Egy tulajdonképi metaphysicai vagy természetfölötti tudás teljességgel nincs, s minden metaphysicai, ha még oly finomul kigondolt rendszer is az idők folyamában, tönkre silányult és fog silányulni. Minden philosophiai

okoskodás, mely a tények földéről eltávozik, csakhamar érthetetlenné lesz s nem egyéb a szavak és fogalmak phantasticus játékánál. Próbálja meg mindenki magán, ha képes-e egy általános tételt, egy ugynevezett abstractiót megfogni, példákra, külső tárgyakra vonatkozás nélkül. „A legmagasabb eszmék is — mond Virchow - - csak lassan fejlődnek ki az érzéki tapasztalás szaporodó kincseiből, s igazságuk csak annak lehetősége által bizonyul be, hogy egyes példákat találunk rájuk a valóságban.“

A mi a gyermekek életében mutatkozó általános fogalmak nyilvánulását illeti: merőben tagadjuk, hogy ily nyilvánulás lehetséges volna oly viszonyok közt, melyekben a nevelés és külső befolyás hatásai merőben hiányoznak. Az igaz érzéke a gyermekben csak ott fejlődhetik ki, hol a másokkal együttlétel megengedi neki, hogy összehasonlitásokat tegyen; épen igy a szép iránt tetszése is nem egy vele született eszmének a következménye, sőt ellenkezőleg, gyakran különös és felnőttek előtt nevetséges izlést tanusitnak a gyermekek; vagy épen nem, vagy nehezen tudnak az enyim és tiéd közt különbséget tenni; nincs fogalmuk azon igaztalanságról, mely a hazugság és tolvajlásban áll; legkisebb nyomát sem mutatják a szeméremnek, mely későbbi éveikben oly nagy erővel nyilvánul. Csak meghatározott s jelentékeny időkor elérése után ismeri el az állam személyes feleletrevonhatóságukat: elegendő bizonyiték arra, hogy a gyermekben nem ismernek el egy vele született jogeszmét. — Ugyanazon erkölcsi feleletrevonhatlanságot, szemérmetlenséget, a magasabb eszméknek ugyanazon hiányát tapasztaljuk a vad és müveletlen népeknél is. Még a régi görögöknek is alig volt fogalmok arról, a mit mi

ma szemérem és erkölcsiségnek nevezünk, nemi viszonyok tekintetében. A ki tehát Liebiggel azt állitja, hogy „az ember erkölcsi természete öröktől fogva ugyanaz marad," annak az idevonatkozó ellenkezőt tanusitó csaknem számlálhatatlan tényekről alig van fogalma.

Az igaz, szép és jó érzékét azonban müvelnünk kell, ha azt akarjuk, hogy bizonyos erőre és jelentőségre jusson. Mily másképen gondol és itél a gondolkozáshoz szokott tudós, mint a testi munkával foglalkozó napszámos. Mily merőben másképen lángol a jog és igazságért az élet délkorára jutott s a történelem által nagyra nevelt férfi, mint a határozatlan, homályos belső ösztönét követő ifju; mily másképen itél a szépről a müértő, mint a laikus. Mint a növény a földbe, ugy gyökerezünk mi tudásunkkal, gondolkozásunkkal és érzésünkkel a külvilágba, fölötte, magasan az eszme virágkoronáját hordozván; ha kiragadtatunk ezen földből, a növényhez hasonlóan, el kell hervadnunk és pusztulnunk. —

Ezen évekre alapitja az ujabb materialismus azon állitását, hogy nincsenek velünk született eszméink. Már Loke, a józan belátásu angol bölcsész, diadalmas fegyverekkel küzdött a velünk született eszmék ellen, elannyira, hogy utána a philosophia vagy kisebb-nagyobb mértékben az ő nézeteihez csatlakozott, vagy bölcsen kerülte e kérdést, mint a melynek vitatása nem igen kedvez a lélek felsőbb regiókból származásának.

Nem tudjuk, hogy Brassai e kérdésben melyik véleményhez csatlakozik? Muzeumévkönyvi értekezésében szépen kikerülte e kérdést, mintegy sejtve, hogy bármelyik vélemény érdekében nyilatkozzék: minden esetre nagyon furcsa helyzetbe fog jöni.

Ha az „innata ideák“ mellett emel szót: a tényekkel jő egyenest összeütközésbe, melyekből — mint fölebb láttuk, — nyilvánvaló, hogy minden eszmének történelmi multja van, fejlődési processuson ment keresztül; s nem egy felső inspiratio, de külbefolyásnak, sajátságos körülmények összetalálkozásának köszöni életét. Az a könyv, mely a czivilizáczionk drága köveit képező eszmék keletkezését s lassankinti fejlődését tüntetné szemünk elé, a legérdekesebb és tanulságosabb történelmi olvasmányok közé tartoznék. Az emberi társadalomból kitaszitott szerencsétlen egyéneknél, minők valának Hauser Gáspár, Meystre stb. még az istenség eszméjének létezését sem észlelték. Meystrenek legkisebb fogalma sem volt istenről, s midőn ezen fogalommal őt megismertetni akarták: mindig összetévesztette a nappal. A tények hangosabban beszélnek, mintsem philosophiai lármával azokat tul lehetne kiáltani.

Épen ily furcsa helyzetbe jőne tisztelt ellenfelünk, ha a materialistákhoz csatlakoznék s elismerné ezen elvet: „nihil est in intellectu, quod non fuerit in sensu.“ Ennek elismerése által ugyanis a magas származásu lélek szegény koldussá törpül. Hát akkora szellemi szegénység uralkodik-e ama regiókban, honnan eredetét veszi, hogy egyetlen eszmét sem tud magával hozni? Vagy ugy bánnak-e ott vele, mint a szivtelen atya mostoha gyermekével, ki a következő útravalóval taszitja el őt magától: eredj a nagy világba, keress magadnak kenyeret, élj meg a magad emberségéből; tőlem bizony semmit sem kapsz az útra. S a szellem elindul, s ha a szerencse egy ép, egészséges lakba vezeti itt e földön, melynek ablakain szabadon behatolhat a nap jótevő sugára, honnan szép a

kilátás, melynek egészséges a levegője: a szegény mostoha gyermek lassankint fölgyarapszik; eszmékkel, ismerettel, és tudománynyal gazdag lesz; s midőn elvégre földi lakását elhagyni kénytelen — mint a kaliforniai aranyásó, — szellemi kincsekkel megrakodva tér szülőföldére. A mely szellem-individuumnak ellenben egy vakon és süketnémán születettnek ablaktalan földalatti szobája jut földi lakhelyül, melyet elkerül a napsugár, s melyhez még a hangok sem juthatnak el: az ép oly nyomorultan, ép oly szegényen tér vissza, mint a hogy elindult.

A fölebbi tények elismerésével az idealista a szellemből egy elszegényedett urat csinálna, ki mindenéből kifogyván, a szomszéd parasztgazdához küld egy sütet kenyérért is; nullává törpitné azt, mely csak jelentő szám után irva, tud értéket előállitani, mihelyt attól elválasztjuk, elvész az érték, ő maga semmivé válik.

Nem csodálkozunk ezek folytán, ha tisztelt ellenfelünk e kérdést érintetlen hagyta.

A mi minket illet, azon kétségtelen tényben: hogy „nincsenek velünk született eszméink“ egy ujabb és pedig hatalmas erősséget látunk arra, hogy az, a mit mi szellemi erőnek, léleknek nevezünk, anyagi alapon épül fel, hogy igaza van Burmeisternek, midőn azt mondja, hogy „a szellem nem volna egyéb üres abstractiónál, ha azt az anyagtól különválasztani, sőt ellenébe tenni lehetne.“

A szabad akaratról.

Azon kabátok közé, melyeket az iskolai bölcselem századok előtt elkészitett, s egyforma szabással hosszu időn keresztül árulgatott, tartozik az akarat-szabadság tana is, mely szerint a népek és egyesek cselekményeit egy önkényes, a külső körülményektől nem függő belső akaraterő intézi.

Az ujabb materialismus ezt is, elbontván, ujra szabta, az igazság testéhez alkalmazta, a midőn a tények tanuságtételére támaszkodva, azt meri állitani, hogy: az a szabadakarat nem épen oly szabad, mint a minőnek a philosophia hinni akarja; hogy a népek és egyes emberek tettei nem egy határokat nem ismerő belső akaraterő következményei, de külső körülmények s a természeti szükségesség törvényei által határoztatnak el.

Tagadni nem lehet, hogy a népek tettei, cselekményei, hajlamaik és jellemök egyenes kifolyása, hogy pedig hajlamaikat és jellemöket az őket környező természetből meritik, erre Büchner után a következő érveket hozhatjuk fel.

Útazók, kiknek alkalmuk volt a föld különböző pontjain koronkint megjelenni s a népeket tanulmányozni, egyezőleg állitják, hogy: a különböző népek jellemében, szokásaiban és hajlamaiban kétségtelenül fölismerhetni a természetet, mely őket környezi; a talajt, honnan élelmöket veszik; az éghajlatot, mely alatt élnek. Galton sze-

rint a délafrikai néptörzsek jelleme és természeti sajátságai a legszorosabban összefüggenek az általok lakott földterületek alakjával, földjével és növényzetével. A csupán apróbb bozóttal födött belföldi fenlapályokon a törpékhez hasonló busmanok, a nyiltabb, hegyhalmokkal hullámzó téreken a dammarák — egy független pásztor nép, hol mindenik családfő kis körében korlátlan ur, — a gazdag termő sikokon a jóval czivilizáltabb és előrehaladtabb ovámpok tartózkodnak. Desor szerint az amerikai indus törzsökök történelme, szokásai, sőt egész lényök könnyen visszavihető az általok lakott föld különnemüségére. A sivatag — Müller Károly szerint — a beduint macskává változtatta; ezen hűtlen sivataglakóknak ez jelmondata: addig csókold a kutyát száján, mig megnyerted tőle, a mit kivánsz. Ezelőtt mintegy 230 évvel telepedett meg Uj-anglia földén az első gyarmat, mely minden tekintetben valódi angolokból állott. Rövid idő alatt lényeges átváltozáson mentek keresztül, köztök — még pedig a mint látszik, az égalj befolyására, — sajátságos amerikai typus fejlődött ki. Az amerikait főleg száraz testalkat, hosszú nyak jellemzi s félreismerhetlen, jellemének nyugtalan, lázas vonása. Az amerikai hölgyeknél a mirigyrendszer tökélytelen kifejlődése, mely alakjoknak amaz ismeretes gyöngéd szellemszerüséget kölcsönzi, a száraz hosszu haj összefüggésben lenni látszik a levegő rendkivüli szárazságával. Ugy vették észre, hogy az északkeleti szél uralmakor az emberek Amerikában ingerlékenyebbek, elannyira, hogy ama nagyszerüség és gyorsaság, mely az amerikai államfejlődésben annyira leigézi bámulatunkat, nagyobbára égalji viszonyok következménye. A mint Amerikában más typust vettek fel az angolok, épen ugy történt ez Ausztráliában, névszerint Ujdélwalesben

is; a férfiak magasak, soványak, de jól kifejlett izmuak, a nők rendkivüli, de hamar muló szépségüek, a miért a bevándorlottaktól „szalmaszál“ gúnynevet nyertek. Az angol lényében visszatükrözi magát hazája ködös, homályos ege, mig az olaszéról egének kék derüje s napjának borutlan fénye sugárzik vissza. Kelet phantasticus regeés gondolatvilága szoros összefüggésben van az ottani természet bámulatos gazdagságával, növényélete bujaságával. Messze északon csak törpe bokrok és nyomorék fák tenyésznek: ezzel egyezőleg azon vidékeket egy kis növésü, a magasbb müveltségre képtelen emberfaj lakja. Ehez hasonlóan a forró földöv sem alkalmas a magasabb müveltségre. Ismeretes dolog, hogy csak a mérsékelt földövben, hol az ellentétek mintegy egyensulyba jönek, juthat el az ember a magasabb müveltség azon fokára, mely akkora tulsúlyt kölcsönöz neki többi embertársai fölött.

És nemcsak a népek, de az egyes ember is mind természeti, mind erkölcsi tulajdonaiban összege a külső és belső természethatásoknak, cselekményeinek minden mozzanatai ezektől függenek, ezen fölül legszorosabb összeköttetésben vannak szellemi egyéniségével. Ugyde ez a szellemi egyéniség, mely oly határozottan foly be az emberre, mely minden egyes esetben akkora hatállyal intézi cselekvésmódját, hogy csak igen kis kör marad fenn a szabad önelhatározásra — mi ez az egyéniség egyéb, mint a velünk született testi és szellemi képességek szükséges összege, kifejtve nevelés, példa, vagyoni állás, nemzetiség, égalj, és körülmények stb. által? Valamint a növény nagysága, szépsége, alakja azon földtől függ, melyben gyökerezik; valamint az állat azon körülmények szerint lesz nagygyá vagy kicsinynyé,

szeliddé vagy vaddá, széppé vagy ruttá, melyek közt fölnevekedett; valamint a bélféreg különböző lesz, a szerint, a mint egyik vagy másik állat belsejébe kerül; épen ugy az ember is — testileg ugy, mint szellemileg — nem egyéb, mint az ily külső körülmények, hatások és történetességek productuma, minek folytán nem válhatik azon szellemileg független, magát szabadon elhatározni tudó lénynyé, milyennek őt minden alap nélkül a philosophusok képzelik. „Egy szabad akarat — mond Moleschott, — mely független volna ama befolyások összegétől, melyek minden egyes pillanatban az emberre elhatározólag hatnak s a leghatalmasabb elé is korlátokat tűznek, nem létezik.“ „Az emberi szabadság — mond Spinoza, — egyedül abban áll, hogy az ember akaratjának öntudója, de az okokról, melyek őt tulajdonkép elhatározzák, nem tud számot adni.“ „Az ember szabad — mond Lavater, — mint a madár a kalitba: csak bizonyos határok közt mozoghat.“

És ide vonatkozólag halljunk még egy „tisztelt szájat“, a melynek szavai annyival figyelemreméltóbbak, mert az nem hebehurgya francziáé, vagy egyoldalu német tudósé, de nyomosan gondolkozó angolé, ki olvasó közönsége iránti figyelemből is bizonyára óvakodni fogna olyan valamit állitani, minek alapja nincs. Buckle, az angol czivilizáczió történelmének lángeszű irója,*) következőleg ir a szabadakaratról:

„Ama tan, mely a „szabadakarat“ czime alatt hosszu időkön át annyira ünnepelt volt, az arminianismussal van összefüggésben, valósággal pedig azon metaphisicai tételen alapszik, hogy az emberi öntudat a legfelsőbb

*) Geschichte der Civilisation in England von Heinrich Thomas Buckle. Mit Bewilligung des Verfassers übersetzt von Arnold Ruge.

valami. Mindenki — ezt szokták mondani, — érzi és tudja, hogy ő szabad lény s a legéleselműbb okoskodások sem rabolhatják el tőlünk azon öntudatot: hogy szabadakaratunk van. Ugy, de ez a legfelsőbb valami létezése két föltételtől függ, melyek közül az első, ha netalán igaz volna is, soha be nem lőn bizonyitva, a másik pedig kétségen kivül nem igaz. Ezen föltételek a következők: létezik-e valóban az az öntudatnak nevezett független tehetség?. s ha igen, valjon elhatározásai csalhatatlanok-e? A mi az elsőt illeti, teljességgel nincs bebizonyitva, hogy az az öntudat tehetség volna; a legjelesebb gondoló fők közt többen azon nézetben vannak, hogy az nem egyéb, bizonyos lelki állapotnál. Ha mindjárt ez. ténynek bizonyulna is, e tan meg nem állhat, mert föltéve, hogy minden szellemi tehetségeink, valameddig teljes hatásban vannak, helyesen is működnek: senki sem fogja ezt amaz állapotról állithatni, melybe a lélek alkalom szerint esik. Ha azonban ez ellenvetést is mellőzzük, a második föltételt illetőleg kétségtelenül áll, miszerint azon esetben is, ha az öntudat tehetség volna, az egész történelmet tanuul hivhatjuk fel, mily rendkivüli bizonytalan. Mindazon nagy lépcsözetek, melyekre az emberi nem a czivilizáczio utján lassa-lassan eljutott, a szellem bizonyos sajátságai vagy meggyőződései által tűnnek ki, melyek az illető kor vallása, bölcselme és erkölcseire rányomták bélyegöket. Ezen meggyőződések bizonyos időszakban a hit, másban meg a gúny tárgyai voltak; s a maga idejében mindenik az ember szellemével annyira egybe volt forrva, s oly részét képezte az öntudatnak, mint napjainkban ama fogalom, melyet szabadakaratnak nevezünk. Az lehetetlen, hogy az öntudatnak mindezen szüleményei igazak lettek volna, mert töb-

ben közülök ellenmondásban állanak egymással, minélfogva az ember öntudatának bizonysága, nem bizonysága egyszersmind igazvoltának, miből az következnék, hogy az igazság különböző időkben különböző valami, s két egymással merőben ellentmondó állitás egyenlően igaz lehet. E tekintetben a mindennapi élet jelenségeiben más tanulságot merithetünk. Nem vagyunk-e az élet némely körülményei közt bizonyos jelenségek, ugynevezet phantomok öntudói? már pedig nem általános meggyőződés-e, hogy ilyesek a valóságban épen nem léteznek? Ha valaki ezt azon állitással akarná megczáfolni, hogy az ily öntudat csak tetsző és nem valódi: akkor én azt kérdem, mi fog a valódi és az ál-öntudat közt határozni? Ha ezen annyira fölmagasztalt tehetség némely esetekben megcsal, minő kezességünk lehet az iránt, hogy más esetben is ugyanezt nem teszi? Ha nincs: semmit sem bizhatunk e tehetségben. Ha pedig van valami kezességünk, akkor ennek létele egy tekintély szükségességéről tanuskodik, melynek az öntudat alá van rendelve; minélfogva megsemmisül azon tan, mely az öntudat felsőségét teszi fel, s mire a szabadakarat védői elméletöket alapitják. És valóban, az öntudatnak mint független tehetség létezésének bizonytalansága, azon ellentmondás, mely nyilatkozásai közt mutatkozik, két olyan ok a többek közt, melyek engem rég meggyőztek az iránt, hogy a metaphysica ama közönséges módszer által, melylyel az egyéni szellemet vizsgálja, soha sem fog a tudomány rangjára emelkedhetni; ellenkezőleg csupán a történelemből levont törvények alkalmazása által fog annak tanulmányozása előbbhaladhatni.

Szerencsére annak, ki a történelem tudománnyá válhatóságában hisz, nincs szüksége a szabadakarat né-

zetét osztani, mindazon föltételek, melyeket e tekintetben tőle várok, abból állanak: miszerint megengedje, hogy midőn valamit cselekszünk, ez bizonyos indokból vagy indokokból származik, s hogy ezek ismét valami előbb történtnek következményei, s hogy tehát, ha mi mindazzal, a mi történt s mindazon törvényekkel, melyek szerint történt, ismerősök volnánk: csalhatatlan bizonyossággal minden abból származó közvetlen eredményeket megjósolhatnánk. Ha nem csalódom, mindannak, kinek szelleme valamely rendszer által elfogulva nincs, s ki a dolog valódi állása szerint képes itélni, e nézethez kell csatlakoznia. Ha például valamely egyén jellemét teljesen ismerem: megjósolhatom, hogy mikép fog bizonyos körülmények közt cselekedni. Ha jövendölésem roszul üt ki, tévedésemet nem szabadakarata önkényüségének és szeszélyének kell tulajdonitanom, mert erről legkisebb bizonyságunk sincs, de meg kell elégednem annak föltételével, hogy vagy roszul voltam értesülve azon körülmények némelyeiről, melyek közt forgott, vagy szellemét nem tanulmányoztam eléggé. Ha helyesen itélni tudok, egyszersmind teljes ismeretem van kedélyállapotáról, s mindazon körülményekről, melyek őt környezik: magaviseletét, mint ezen körülmények következményét, előre megjósolhatom.

El kell vetnünk tehát mind a szabadakarat metaphysicai, mind a jelenségek előre meghatározott rendjének theologiai tanát, s azon következtetésre kényszerülünk: hogy az emberek tetteire csupán a mult gyakorol elhatározó befolyást, minélfogva az egyformaság bélyegét viselik magukon, azaz egyenlő körülmények közt tökéletesen egyenlő eredményt mutatnak. S minthogy mindaz, a mi korábban történt, vagy külső vagy belsőre vonat-

kozhatik: nyilván való, hogy a történtek különfélesége, más szókkal, mindazon változások, melyekkel a történelem tele van; mindazon események, melyek az emberi nemet érték: előhaladása, visszaesése, szerencséje és nyomora — kettős hatás következményei, s ezek: a külső jelenségek behatása belsőnkre és belsőnk hatása a kúljelenségekre.

Az emberek cselekményeit kétfélékre oszthatjuk: erényes és vétkes cselekményekre; ezek kölcsönös viszonyban állanak egymással s együtt egy egészet: a közerkölcsiséget képezik. Minek folytán nyilvánvaló, hogy az egyiknek erősbedése, a másiknak viszonyos gyengülését vonja maga után; s ha valamely időben egy nép vétkeiben bizonyos egyformaságot veszünk észre: megfelelő egyformaságnak kell erényeiben is uralkodni; vagy ha erényeiben bizonyos szabályszerüséget tudunk kimutatni: épen ily szabályszerüségre következtethetünk égész bizonyossággal vétkeit illetőleg is, mert cselekvényeik e két sora — fölebbi osztályzásunk szerint, - egymást kölcsönösen kiegésziti. Vagy, hogy másképen fejezzük ki magunkat, ha bebizonyitható, hogy az emberek vétkes cselekményei az őket környező társadalomban végbemenő változások szerint különbözők: kénytelenek vagyunk elismerni, hogy jó cselekményeik — a roszaknak mintegy maradványai — is hasonlag különbözők; s azon további következtetésre kényszerülünk: hogy ezen kölcsönösség messze elterjedő, átalános, az egész társadalomra gyakorlott hatás által bizonyos eredményeket származtató okok következménye, minden tekintet nélkül az egyesek — kikből a társadalom áll, — önelhatározására.

Ez a szabályszerüség, melyet várnunk lehet és kell, ha az emberek cselekményei a társadalom állapota által

határoztatnak el. Mig másrészről, ha nem lehetünk képesek ily szabályszerüséget fölfedezhetni, azon hiedelemre kényszerülünk: hogy a cselekmények egy önkényes, személyes és mindenkivel közös elvből — minő a szabadakarat, — folynak. Felette nagy fontosságu ennél fogva bizonyossá lennünk az iránt, ha vajon a társadalom erkölcsiségében létezik-e ily szabályszerüség vagy nem; — s épen ez azon kérdések egyike, melyek megoldására a statisztikusok megbecsülhetetlen értékü anyagot szolgáltatnak.

A törvényhozás fő czéljából, mely nem egyéb, mint az ártatlant megvédeni a gonosztól, igen természetesen következett, hogy mihelyt az európai kormányok figyelmesek lőnek a statisztika fontosságára, egy kimutatást gyüjtöttek azon vétkes tényekről, melyeknek megtorlása tisztökben áll. Ezen kimutatás folytonosan gazdagitva lőn s napjainkban saját nagy irodalomágat képez, mely az ide vonatkozó fölvilágositásokkal a tények roppant tömegét foglalja magában; e tények oly gondosan vannak összegyüjtve s oly átnézhetőleg rendezvék, hogy azokból az ember erkölcsi természetéről többet okulhatni, mint a korábbi időszak minden tapasztalataiból összesen. Mivel azonban ezen bevezetésben csak megközelitő tökélylyel sem jelölhetem ki a következményeket, melyeket a statisztika jelen állása levonnunk enged: megelégszem egy pár legfontosabb fölemlitésével s azok összefüggése kimutatásával.

Azt vélné az ember, hogy minden gonosztettek közt a gyilkosság egyike a legönkényesebb és szabály alá nem vonhatóbbaknak. Ugyanis, ha megengedjük, hogy az rendesen egy hosszu bűnteljes életre teszi fel a koronát, gyakran közvetlen következménye egy tetszőleg hirteleni

fölgerjedésnek; hogy a gyilkosság elővigyázattal s a büntelenség legkisebb lehetősége szine alatt vitetve végh-hez, a kedvező körülmények ritka összetalálkozását föltételezi, melyre a gonosztevőnek rendesen várakoznia kell, s hogy e szerint idejét bevárnia s az alkalmat megválasztania kell, mi nem áll egészen hatalmában; ha fontolóra veszszük, hogy az elhatározás perczében talán elveszthetí a tett végbevitelére megkivántató bátorságát, hogy azon kérdés, ha valjon gonosz tettét véghezvigye-e vagy nem, különböző ostromló indokok közt — minők a törvény és vallás által megigért büntetéstől való félelem, az öntudat hangja, a tett véghezviteléből származandó lélekismereti gyötrődések stb. — függőben tartathatik; ha mindezeket összefoglaljuk, az okoknak oly bonyodalma áll elő, miszerint méltán kétségbe jöhetünk az iránt, hogy rendet, szabályszerüséget találhassunk ama finom és változó indokok eredménye közt, melyek által a gyilkosság vagy végbevitetik, vagy meggátoltatik. Miként áll azonban a dolog? Tény, hogy a gyilkosság akkora szabályszerüséggel vitetik véghez s oly állandó viszonyban van ismeretes körülményekkel, mint a tengerapály és dagály jelenségei, s az évszakok egymásután következése. Quetelet, ki egész élete folytában a különböző országok statisztikai adatait gyüjtögette és rendezte, fáradhatlan kutatása eredményeként azt állitja, hogy „a gonosz tetteket illetőleg félreismerhetlen állandósággal ugyanazon számok kerülnek elő; igy áll a dolog oly gonosztetteket illetőleg is, melyek az emberi önkénytől merőben függetleneknek látszanak, minő például a gyilkosság, mely rendszerint tetszőleg történetes körülmények által támadott czivódásokból ered; mindemellett tapasztalatból tudjuk, hogy évről-évre nemcsak ugyanazon számu gyilkos-

ságok kerülnek elő, de az eszközök is, melyekkel azok véghezvitetnek, ugyanazon arányban használtatnak.“ Igy szólott 1835-ben Európa elismert első statisztikusa s minden az utáni vizsgálat a mondottak igazságát hitelesitette. Mert minden későbbi észlelések megszilárditották a rendkivüli tényt, hogy a gonosztettek egyenmértékü visszakerülését biztosabban meg lehet jósolni, mint a természettörvényeket, melyekből testünk betegsége és felbomlása következik.

Ez csodásan fog hangzani azok előtt, kik azon hiedelemben élnek, hogy az emberek tettei inkább függenek az egyének sajátságaitól, mint a társadalom átalános állapotjától. De még egy feltünőbb körülményt kell fölemlitenünk. A lajstromozott gonosztettek közt egy sincs, mely annyira az egyéntől függőnek látszanék, mint az öngyilkosság. Gyilkossági és rablási kisérletek meghiusithatók, néha a megtámadottak, néha a törvény szolgái gátolják azt meg: egy öngyilkossági kisérlet ellenben sokkal bajosabban akadályozható meg. A ki elhatározta magát kivégezni, az utolsó perczben nem találkozik a küzdő ellenség ellenszegülésével, s mivel a törvény közbevegyülését könnyen kikerülheti: tette egészen önálló, ment idegen megzavarástól, sokkal inkább következménye az saját elhatározásának, mint bármely más gonosztett. Ezen kivül az öngyilkosság ritkán vitetik véghez mások ösztönzésére, mint ez egyéb gonosztettekkel történik és a külső körülmények egy nagy osztályának befolyása, melyek a szabadakaratot megnyügözhetik, itt egészen elesik. Ezek szerint első tekintetre lehetetlennek látszik az öngyilkosságot átalános elvekre visszavinni, benne valamely szabályszerüséget fölfedezhetni; az magát merőben elkülönitő, a törvényhozás által utól nem érhető s a leg-

szemesebb rendőrség által is nem kevesbithető. Ezen kivül nézetünk szerint még egy más akadály is áll útban: legjobb kimutatása is az öngyilkosságnak még mindig igen tökélytelen. A vizbefulás eseteinél a történetes halál eseményeket könnyen öngyilkosságnak vehetni, mig megforditva némely önelhatározásból folyók, szerencsétlen eseményeknek kereszteltethetnek. Mindezen okokból józan ész szel kétkednünk kellene az iránt, hogy valaha nyomába jöhessünk azon általános okoknak, melyek által az öngyilkosság előidéztetik.

Ezen különös gonosztett sajátszerüségei mellett mindazáltal valóban bámulatra gerjesztő tény, hogy mindazon bizonyitékok, melyekkel birunk, a következő nagy következtetésre kényszeritnek s legkisebb kétséget az iránt nem engednek: hogy az öngyilkosság nem egyéb, mint a társadalom általános állapotának kimaradhatatlan eredménye és hogy az egyes végrehajtó csak azt valósitja, a mi megelőző körülményeknek szükséges következménye. A társadalom bizonyos állapotában meg kell lenni, hogy bizonyos számú egyén sajátkezüleg véget vessen életének. Ez az általános törvény. Ama különös kérdés: ki vigye véghez a bűntettet? különös törvényektől függ, melyek összehatásukban amaz általános törvényeknek engedelmeskednek, melyektől mindnyájan függenek. S ezen felsőbb törvény hatalma oly ellenállhatatlan, hogy sem az élethez ragaszkodás, sem a túlvilág félelme a legkisebb befolyással sem lehet annak csak kevesbitésére is. Ezen nevezetes szabályszerüség okait később veendem vizsgálat alá; a mi a szabályszerüség tényét magát illeti, mindenki előtt bizonyos, ki az erkölcsi statisztikával ismerős. A különböző országokban, honnan ily kimutatásaink vannak a magukat kivégező egyének ugyanazon számával találkozunk,

s csekély tévedés határai közt minden következő időszakra nézve előre megjósolhatjuk az önkénytes halálesetek számát, természetesen azon föltétel alatt, ha a társadalom állapota jelentékeny változást nem szenvedett. Magában Londonban is, daczára azon változó körülményeknek, melyek a világ ezen legnagyobb és legfényüzőbb fővárosában bekövetkeznek, e tekintetben nagyobb szabályszerüséget találunk, mint azt a socziális törvényszerüség leghűbb pártolója várhatná; mert politikai fölgerjedések, kereskedés, nyomor az élelem drágasága miatt — mind megannyi alkalomszerzők az öngyilkosságra, — folytonos hullámzásban vannak. Mindamellett ezen nagy fővárosban évenkint körülbelől 240 ember végzi ki magát; az évenkint történő öngyilkosságok időszerü okok nyomása alatt 266 a legnagyobb és 213 a legkisebb szám közt ingadoznak. 1846-ban a vasútkérdés által előidézett fölgerjedés alkalmával Londonban 266 öngyilkossági eset volt; 1847-ben jelentéktelen javulás állván be, az öngyilkosok száma 256-ra szállott; 1848-ban 247-et, 1849-ben 213-at, és 1850-ben 229-et tett.

Ez csak egy rész azon kimutatásból, mely kétségtelenné teszi azon szabályszerüséget, miszerint a társadalom ugyanazon állapotánál szükségképen ugyanazon gonosztettek ismétlődnek. Hogy ezen kimutatás jelentőségét méltányolhassuk, meg kell jegyeznünk, hogy az nem egyes önkényesen kiválasztott tények, hanem egy bűnstatisztikának kimerítő előadásaiból levont átalános következtetések alapján van összeállitva, mely bűnstatisztika sok millió egyes adatokat foglal magában, és különböző müveltségű, törvényű, véleményű, erkölcsü és szokásu országra terjed ki. Ha még hozzá tesszük, hogy ezek különösen e czélra kiválasztott egyénektől voltak össze-

gyüjtve, kik az igazság megtudására vezető minden eszköz birtokában voltak, kiknek legkisebb érdekükben sem állott a tények elferditése: meg kell engednünk, hogy a gonosz tetteknek határozott és egyforma szabály szerint való visszakerülése oly tény, mely nyilvánvalóbban van bebizonyitva, mint bármi más valami az emberiség erkölcsi történelmében. Mi a legnagyobb szorgalommal a bizonyitékok egész sorát gyüjtöttük össze a legkülönbözőbb körülményekre vonatkozólag, melyek mindnyájan azon itéletre kényszeritenek, hogy: az emberek bűntényei nem annyira az egyes gonosztevő vétkének, mint azon társadalom állapotának — melybe az egyesek vettettek, — a következménye. Oly itélet ez, mely terjedelmes, szembeötlő, az egész világ előtt nyitva álló bizonyitékokon alapszik, melyet ennél fogva nemcsak megdönteni, de még kétségbevonni sem képes egyike is azon hypothesiseknek, melyek által a metaphysikusok és theologusok eddigelő a történelem tanulmányozását összezavarták."

Ime, ily igazságokat hirdet az a „tisztelt száj" túl a csatornán. S ha a tények kétségbevonhatlan bizonysága szerint még az öngyilkosságot sem lehet az egyéni szabadakarat egyenes kifolyásának tekinteni, de bizonyos — a társadalom állapotától függő — törvényszerüség által határoztatik el, hogy hány vessen véget életének: mit mondjunk az emberek kisebbféle cselekményeiről egyebet, mint azt, hogy az a philosophia által oly korlátlan hatalmunak állitott szabadakarat nem épen oly szabad; csupán annyit engedhetünk meg, hogy a határokat, melyek közt önelhatározásunk mozoghat, tágithatjuk, bizonyos pontig kiszélesithetjük. Mentől függetlenebb valaki vagyoni tekintetben az anyagi szükségektől, egészségi te-

kintetben a betegségektől, mentől inkább kimüvelte értelmét: annál inkább le tudja győzni az cselekvésére befolyást gyakorló belső és külső körülményeket. Csak nagyobbithatjuk a kaliczkát, melyben szabadakaratunk röpkedhet, de merőben kiütni falait, az elébe gördülő korlátokat végtelenre szélesbiteni — senkinek sem adatott.

Brassai erre azok után a német philosophusok után iszonyu zajt üt az erdélyi muzeumegylet gyüléseiben, csak amugy fitymálja az ujabb statisztika mathematikai formulákba öntött szabályait — pedig a mi tisztelt ellenfelünk mathematikus is egyszersmind. Ha tényekre hivatkozunk, haragszik, hogy azok a materialisták mindig tényt emlegetnek ok helyett, — *mintha a tény nem volna a legnyomatékosabb ok is egyszersmind.*

Azt mondja a mi tisztelt ellenfelünk — az ujabb materialistákra czélzólag, — hogy „mindennél legmakacsabb az ostobaság.“ Vajon, látva tisztelt ellenfelünk részéről a tények e makacs, sőt megátalkodott számbanemvételét, nem lehetne-e kedvező alkalmunk itt is visszaadni a kölcsönt, visszamondani tisztelt ellenfelünknek, hogy mindennél legmakacsabb az — elfogultság; hanem a mi részünkön lévén az igazság, minket materialistákat illet meg a mérséklet.

Jól tudjuk mi, miért akarja a mi tisztelt ellenfelünk a szabadakarat pkilosophiai tanát egész érvényében fenntartani? azon okból, hogy innen a lélek természetfölöttiségére lehessen következtetni; mert hiszen, ha a szabadakarat, a léleknek ezen egyik tehetsége, tulajdonsága — vagy nevezzük bárminek — csakugyan merőben független a földi dolgok ráhatásától, csupán az ismeretlen regiókból magával hozott benső erőnél fogva határozza el magát: természetes dolog volna, hogy az a

valami is, mely e tulajdonnak birtokosa, felsőbb származásu legyen. De miután a tények a józan okosság előtt egyebet bizonyitanak: azok a philosophusok épen ugy tesznek, mint a hazug, kinek — hogy egy valótlanságot elhitethessen, vagy legalább valószinüvé tehessen — ujabb hazugsághoz kell folyamodnia. Azok a philosophusok is hogy egy előitélet életét még pár perczre legalább fentarthassák: ujabb előitélet pézsmájához folyamodnak.

És miután a mi tisztelt ellenfelünk — mint már annyiszor láttuk, — annak az iskolai bölcselemnek minden tévtanát, előitéletét védelme alá veszi: szeretnők tudni, hogy mi az elvégre, mit benne kivetőnek talál, minek folytán a többször idézett tételre kényszerül, hogy „azok — a philosophiai rendszerek, azok a philosophiai secták vallástételei, az igazi, a még mindig keresett philosophiának csak világra lépett egyes alakjai, egyoldalu nyilatkozatai, gyakran ferditett, olykor torzitott képei stb. stb.“ Szeretnők tudni, hogy miket tart a mi tisztelt ellenfelünk a philosophiai rendszerek tévedéseinek, torzitott képeinek, ha nem azokat, miket az ujabb materialismus kijelölt?!

Addig, mig erről a magyar olvasó közönséget föl nem világositja, nem állunk el azon meggyőződésünktől: hogy tisztelt ellenfelünknek vagy idézett itélete az iskolai porlepte philosophiáról, vagy az ujabb materialismus ellen folytatott csatározása — valamelyik a kettő közül! — nem őszinte, nem igaz meggyőződése.

Ha a philosophiáról hozott itéletét vallja igazi meggyőződésnek: akkor nem lehet igaz a materialismus ellen intézett megtámadása. Csak azért lett oly engesztelhetetlen ellene az ujabb materialismusnak, mert a történet ugy hozta magával, hogy dr. Pólya a materialismus mel-

lett emeljen szót az akademiában, s nagyon hihető, miszerint ha ezen jeles tudósunk a materialismus ellen nyilatkozott volna: tisztelt ellenfelünk bombái és röppentyüi az idealismus ellen volnának intézve.

Ha pedig csakugyan ezt az engesztelhetlen gyülöletet az ujabb materialismus ellen vallja igaz meggyőződése kifolyásának: akkor nem áll az iskolai bölcselemről hozott itélete; s nem tekinthetjük azt egyébnek, egy szabadelvü phrázisnál, melyet azért bocsátott előre, hogy köpenye alá rejthesse conservativ nézeteit. S ez utóbbi esetben nem győzünk eléggé csudálkozni, hogy a mi tisztelt ellenfelünk — ki a politikában szélbali szabadelvüségéről annyira ismeretes — hogy lehet tudományos kérdéseket illetőleg oly nagy — pecsovics.

Az ujabb materialismus befolyása tudomány, művészet és erkölcsre.

Miután azoknak a philosophusoknak teljességel nem sikerül az ujabb materialismus tényekre alapitott elveit, következtetéseit ellentényekkel megsemmisiteni: fogják magukat és vádakat emelnek ellene. Ezen vádak közé tartozik, hogy veszélyezteti a tudományokat; az égi művészetet a föld sarába rántja és felforgatja az erkölcsiséget.

Fontos vádak, melyeknek ha csak egyikét is vádlottra lehetne bizonyitani: megérdemelné, hogy nyelve kivágassék, vagy a föld legelhagyottabb, legsivatagabb helyeire deportáltassék.

Hanem miután napjainkban a legmegátalkodottabb gonosztevőt sem szokták kihallgatás nélkül s mielőtt magát védelmezte vagy más által védelmeztette volna, elitélni: szabadjon a szegény delinquenst oltalmunk alá vennünk, s higgadtan megvizsgálnunk, ha vajon — valóban elkövette-e a reá fogott gonoszságokat.

Mindenek előtt a philosophia itélőbirói illetékessége ellen kell óvást jelentenünk, azon okból, mert a vádló nem lehet egyszersmind itélőbiró is; tudjuk pedig, hogy a németeknél Wagner Rudolf, minálunk Brassai és Greguss Ágost a philosophia sugalmazására készitették el vádpontjaikat; tudjuk, hogy a philosophia természetes, örökös gyülöletet esküdt ellene vádlottnak, mely képes volna ellene a viz- és tüzpróba minden kegyetlenségeit

gyakorlatba venni, képes volna az inquisitió minden kigondolható torturáit éreztetni vele, csak hogy magára vallván: itéletet lehessen felette mondani.

Mi a józan okosságot, az elfogulatlan értelmet tartjuk illetékes itélőszéknek vádlott ügyében. Ha ez elitéli, ha kimondja védenczünkre a „vétkest:“ hadd deportáltassék; egyetlen könnyet sem hullatunk utána, mert a ki az emberiséget legszentebb kincseitől: tudomány, művészet és erkölcsiségtől akarja megfosztani, az vétkesebb az egyház ajtait feltörő gonosztevőnél.

Lássunk tehát a védelemhez. S miután Brassai többször emlitett muzeum-évkönyvi értekezetében szóról-szóra aláirja Greguss Ágostonnak az akadémiában „elég bőven tárgyalt“ vádpontjait: ez alkalommal búcsut véve tisztelt ellenfelünktől, bajtársához kell fordulnunk, az ő vádjai ellen kell védenczünket oltalom alá vennünk.

Évekkel ezelőtt Frenczіaországban azon inditvány volt téve, mikép a szántóföldek mentesitve volnának a jégeső pusztitásai ellen, ha ittott a határokon magasan felnyuló szalmapóznákat állitanának fel. Az inditványtevő ugyanis azon nézetben volt, hogy ezen szalmapóznák a a jégesős felhőkre szétoszló erővel fognak birni. Sok mezei gazda gyakorlati alkalmazásba vette a biztositás ez olcsó módját: magasan légbe nyuló szalmapóznákat állitott fel szántóföldeire. A gyakorlat azonban megmutatta, mikép ez inditvány legkisebb alappal sem birt: a jeget hordozó fellegek meg nem ijedtek a hosszu csóváktól, hanem épen ugy, mint azelőtt, elverték a határt, mi a csalódáson kivül érezhető kedvetlenséget is eredményezett, különösen azon mezei gazdáknak, kik ez inditványban vakon bizakodva, elmellőzték szántóföldjeik termését nehány frankkal biztositani. Ily mentesitő póznát akart fel-

állitani Gregnss Ágost akademiai székfoglaló beszédében az ujabb materialismus tornyosuló fellegei ellen. El fogja-e azokat oszlatni tudni? Alig hiszszük. A sokak előtt ijesztő arczu felhő már is mutatkozni kezd láthatárunkon. De se baj! nem lesz egyéb eredménye, mint hogy azokat a vékony ingű ideálistákat bőrig áztatja; romboló jégesőt csak az előitéletek számára fog méhében készíteni: a tudomány, művészet és erkölcsiség drága növényeit termékenyitő záporral fogja megöntözni.

Elmosolyodtunk, midőn először olvastuk akadémiai tag azon vádját: hogy az ujabb materialismus veszélyezteti a tudományokat. Inkább reá lehetne fogni, hogy medrében kiszáritja a Dunát, mint azt, hogy a tudományoknak bármi tekintetben is ártalmára lehetne.

Az érdemes olvasó, ki rövid vázlatunkat figyelmére méltatta, ha egyebet nem, annyit mindenesetre kivehetett előadásunkból, mikép az ujabb materialismus legfelsőbb sarkalatos elve ebből áll: *semmit igazság gyanánt el nem fogadni, mit kétségbevonhatlan tényekre visszavinni nem lehet.* Már a ki azt állitja, hogy ezen elv — a legszigorubban alkalmazva is — koczkáztatja a tudományokat: az a tudományokat minden egyébnek tarthatja, csak az igazság menhelyeinek nem; az nem figyelt a tudományok fejlődése történelmére, mely csalhatatlanul bizonyitja, mikép minden ismeretág csupán ez elv kisebb-nagyobb mértékü alkalmazása folytán emelkedett a tudomány rangjára. Tudomány volt-e a csillagászat, mig az astrologia előitéletei és tévnézetei hatalma alatt állott; mig a csillagásznak a születendő gyermek horoscopiumát kellett összeállitania; mig a csillagok állásából a jövendőt kileshetni vélte? Nem csak azután emelkedett-e a tudomány rangjára, hogy világosan látó lángelmék a tények

tanulmányozásához kezdettek? Copernicus, Galilei, tényekből olvasta ki a föld forgása igazságát; Newton egy alma lehullása tényéből emelkedett a nehézkedés törvényeinek fölfedezésére; Kepler a tények pontos számbavétele és tanulmányozásából vonta le a középpont körül forgó testek mozgási törvényeit. S nem igy áll-e a dolog minden más tudománynyal is? A physika nem volt tudomány, mig benne Aristoteles csodás emeltyű-theoriája s a „horror vacui“ elve uralkodott: csak az adatok, tények pontos összevetése, méltánylása folytán vergődhetett a tudomány méltóságára. Az előitéletes alchymiát csak a tények tanulmányozása varázsolta vegytanná. — Geoffrois St. Hilaire és Oken ábrándos theoriái soha sem lettek volna képesek az állattanból tudományt csinálni; e végre egy Cuvier-re volt szükség, ki bámulatra ragadó szorgalom és kitartással neki feküdt az állati organismusban mutatkozó tények tanulmányozásának, s nem tartotta elegendőnek élő állatokon tanulmányozni a tényeket, de leszállott a föld gyomrába, hol az egykoron élt ősállatok csontmaradványai vannak eltemetve. De nem folytatjuk tovább annak mutogatását, mikép a tények tanulmányozásának elve emelte a különböző ismeretágakat a tudományok méltóságára. Bátran kimondhatjuk, hogy a ki a tudományokat veszélyeztetve látja az ujabb materialismus által, mely tudományban, művészetben egyiránt a tények tanulmányozását, s az ezekre fektetendő következtetést sürgeti: az egy hajóban evez azon együgyüvel, ki a rákot vizbefulaszthatónak vélte.

Az ujabb materialismus épen ezen elvénél fogva, nem hogy veszélyeztetné a tudományokat, de sőt inkább éltetni, virágoztatni fogja azokat. Már is mutatkozik üdvös befolyása. Az ő sürgetéseinek lehet köszönni, hogy

az életerő meséje ki van küszöbölve az ujabb physiologiából, s az iskolai philosophia ki van zárva a tudományok sorából. Hiszen maguk az ex professo philosophusok ugy itélnek: „hogy az igaz philosophia még nincs codificálva," csak azután lesz tudománynyá, miután épületének alapjait a tények kemény sziklájába fogja bevágni.

Elmosolyodtunk tehát, midőn Gregussnak a materialismus ellen emelt első vádpontját olvastuk, de egyszersmind el is csodálkoztunk azon, hogy jeles itészünk, ki annyi szép eszmét penditett meg irodalmunkban, aesthetikájában, birálataiban oly szép ösvényt jelölt ki az alkotó szellem számára, hogyan vethette el oly nagyon a sulykot épen székfoglaló beszédében? S ha nem volt előadására semmi észrevétel az akademiában: ezt iránta kiméletnek, vagy azon szokásnak talajdonitjuk, hogy a székfoglaló szónoklatok maradnak ugy, mint elmondva voltak, s nem szokás azokat biráló észrevételekkel kisérni; mert hogy az akadémia különösen természettudományi osztályában többen voltak, kik szónok ez első vádját nem lettek volna hajlandók aláirni: azon egy perczig sem szabad kétkednünk.

Nem rettegünk ezek után a józan okosság itélőszékének védenczünk felett hozott itélete meghallgattatásától; meg vagyunk győződve, hogy az nem hangozhatik másképen, mint: Greguss Ágost akadémiai levelező tag azon vádja, hogy a tényeket sürgető ujabb materialismus veszélyeztetné a tudományokat, teljességgel nem levén igazolva: delinquens fölmentetik e vád alól.

Menjünk által Greguss második vádpontjára, mely szerint az az átkos materialismus nem csak a tudományokat, de a művészetet is — mindenek felett a költészetet — veszélyezteti.

S mire alapitja akadémiai levelező tag ez ujabb vádját? Felelet: ezen állitásra: „az ember (a materialismus sugalmazására) addig tagadja a lelket, a szellemet, hogy az utoljára ki is költözik műveiből.“

Vizsgáljuk meg mindenek előtt, ha vajjon igaz-e az ujabb materialismusról, hogy tagadná a szellemet? Mi ha valótlannak bizonyulna be, a józan ész elutasithatlan követelése szerint, az arra épitett következtetésnek is össze kell omolnia.

Nemcsak megengedjük, de a történelem bizonysága szerint el is kell ismernünk, mikép csakugyan voltak materialisták, kik a szellem, lélek és eszmék lételét valóban tagadták, kik épen azért „de grege porci“ méltán megérdemlett epithetonnal sujtattak: de hogy az ujabb materialisták nem tartoznak ezek közé, ezt mindenkinek el kell ismernie, ki csak felületesen is ismeri nézeteiket, törekvéseiket. A szellemi tevékenység, eszmék, gondolatok létezése épen oly tény, mint hogy oxygen, hydrogen van, hogy a növények lombokat, leveleket és virágokat hajtanak ki, stb. S hogyan ignorálhatnák ezt épen a materialisták, kik a tények kutatása főelvét irták zászlójukra? Ők csupán annyit állitanak — és pedig nem a levegőből meritett érvekre, de elutasithatlan tényekre támaszkodva, — hogy a szellemi tevékenység, eszme, gondolat nem valami természetfölötti, az emberi testben ideigóráig internálva levő erő működésének eredménye: de a sajátságosan szervezett, bámulatraméltó mesterséggel összetett agyvelő productuma. Nem tudunk még számot adni a „miként“-ről, de ez meg nem renditheti magát a tényt; hiszen a tudomány, csekélyebb jelentésü dolgokról sem tud még számot adni. Avagy melyik füvész, physiologus tudja okát adni annak: hogy ugyanazon talajba ültetve

miért bomlik a rózsa piros, a jáczint kék, a jázmin fehér virágokkal ki? miért gyüjt egyik növény czukrot, másik mérget magában? A gondolatok előállása miként-jét nem tudjuk: de hogy agyvelő nélkül nincs gondolat, ez tény, melyet elvitatni többé nem lehet.

Az ujabb materialismus ezen itéletében nemhogy a szellem, az eszme megtagadása rejlenék; de még felsőbbségében, méltóságában sincs legkevésbbé is megtámadva, „Elmultak azon idők — mond Moleschott — melyekben a szellem megalázottnak tekintetett azért, mert az, az anyag által jelentkezik.“ A ki a szellemet lealjasitva képzeli az által, hogy az az anyag produktumának, nem egy felsőbb származásu erőnek tekintetik, épen oly tévesen itél, mint az, ki például nagy Hunyadi Jánosunk érdemeit csak azon esetben volna hajlandó elismerni, ha Zsigmond királytól veszi származását, és semmit sem akarna tartani felőle azon esetben, ha bebizonyulna, hogy egy hunyadmegyei egyszerü családból ered. A szellem nemcsak megalázva nincs, de fel van magasztalva azon fölvétel által, hogy az, az anyagból veszi származását. Avagy kinek nemességére lehet többet adni, azéra, ki kutyabőrét, óriási nagyságú ősöktől, félistenektől örökölte, vagy azéra, ki maga saját érdemei által a porból fölemelkedve jutott annak birtokába?!

S miután a szellem, nemcsak megtagadva, de még lealázva sincs az ujabb materialismus által: ne féltse akadémiai levelező tag a művészetet s mindenek felett a költészetet ne, a materialismus befolyásától. Az a gondolkodásmód, mely az anyagot csak azért tartja becsülendőnek, mert a szellem szülőanyja, az a törekvés, mely mindenben az igazat keresi: nem lehet ellensége a költészetnek; hiszen az *igaz* édes testvére a költészet alap-

elvének: a *szépnek*, sőt a művészet és költészetben egygyé olvadnak, *mert a valódi szép egyszersmind igaz is.*

Hasztalan igyekszik vádló elhitetni, hogy az ujabb materialismus fogyasztja az eszméket, s hogy irodalmunkban is meglátszanak nyomai. Ezt bizonyitni akaró idézetei Petőfi és Lisznyai költeményeiből — föltéve, hogy más itészek is oly rosz, oly materialista bűzünek találandják Petőfi ez ismeretes verssorait: „Ha a föld isten kalapja: hazánk a bokréta rajta," — csak arról tennének tanuságot, hogy a legépebb fának is vannak férges gyümölcsei. Jelelje ki ön nekünk a legidealisabb kort, melyet a materialista eszmék legvékonyabb árnya sem homályositott el: minden hosszas kutatás nélkül ezen kor költőinél találandunk oly passusokat, melyekre a következő itéletet lehetne fektetni: ime, mily üresség re, tartalom nélküliségre vezet az az idealismus. Sőt nem volna bajos bebizonyitani, miszerint ép azon kor, melyben a test és anyag megvetése legnagyobb mértékben divatozott, az eszmék és költői remekek producálásában sokkal szegényebb volt, mint mai, anyagi irányúnak jellemzett korunk. De miért menjünk oly meszsze a bizonyitékok fölkeresésével, midőn e tekintetben akadémiai levelező tag maga a legtanulságosabb bizonyiték. Ön megpróbálkozott a drámai költészet mezején, s daczára annak, hogy a leggondosabban megóvta magát a materialismus befolyásától — hiszen még szalmapóznákat is emelt ellene, — tudott-e annyi eszmét központositani, oly költői alkotást kifejteni, mely képes lehetett volna csak két hétnyi ephemer életet is biztositani szinműveinek? És mi nagyon hibáznánk, ha ebből kiindulva, következőleg kiáltanánk fel: ime, mily meddőségre vezet az a fellegekben kalandozó idealismus! meg vagyunk győződve, mikép ön

szinművei még akkor sem ütöttek volna jobban ki, ha a materialismus zászlója alá szegődött volna. Igen, mert valamint a mázsás döblöcz sem teremhet meg minden évben, épen igy a költői eszméket megalkotni tudó elménck is meg kell teremnie. Ön elméje igen jól meg van teremve arra, hogy észrevegye, fölismerje egy kész költői mű erényeit, fogyatkozásait, de hogy eredeti megállható költői müvet produkáljon — ha még annyira elvértezné is keblét a materialismus befolyása ellen — arra való képességét még be kell bizonyitnia.

Vesse le ön szemeiről azon fekete szemüveget, melylyel korunk költészetét oly sötét szinek köntösében látja, csak azért, hogy fölkiálthasson: ime, a materialismus kormozta azt be. Mi egészséges, pápaszem nélküli szemeinkkel merőben másképen látjuk a dolog állását. Mi nem panaszkodunk a kor ellen, mely nehány évtized alatt a költészetben egy Vörösmarty, Kazinczy, Berzsenyi, Kölcsei, Csokonai, Bajza, Petőfi, Arany, Tompa, Szászok, Tóthok, Lévai, Kisfaludykkal stb.; a regény és prózairodalom mezején egy gróf Széchenyi, Kossuth, Jósika Miklós, Fáy, báró Eötvös, Kemény Zsigmond, Jókai, Gyulai Pál, Csengeri, Salamon Ferencz, stb.; a drámában egy Katona, Czakó, Szigligeti, gr. Teleki László, Obernyik, Szigetivel stb. stb. ajándékozott meg. Mi azt látjuk eddig, hogy a szellemi érdekeltség napjainkban nagyobb, mint valaha. Virgil és Horácznak Maecenasra volt szükségök, hogy mindennapi kenyeröket megszeghessék; Milton baráti segélyzés nélkül nyomorban halt volna el, mig napjainkban az ezeket csak megközelitő költői szellemek is maguk válhatnak Maecenásokká. Hány kitünő szobrász és festőről olvassuk, hogy alig tudták a mindennapit megkeresni, mig napjainkban minden képző művész, ki

csak egy ujjal emelkedik fölebb a középszerüségnél, független és kényelmes életet tud magának biztositani. És tekintsünk saját magunk körül szélylyel: csak 20—30 év előtt nem volt senki irodalmunkban, ki elmondhatta volna, hogy irodalmi munkálkodása után él meg, mig ma százan is vannak Pesten, az ország szivében, és szerteszélylyel a hazában, kik tollukkal szántva keresik fehérnek is beillő kenyeröket. Mindezt nem a szellem iránti nagyobb érdekeltség idézte-e elő? Nem ennek eredménye-e az ön által annyira gúnyolt virtuozitásra törekvés énekben, zenében?

Korunkat „anyagi irányúnak“ jellemzik, és ebben nem látunk semmi meggyalázót. Korunknak jutott osztályrészül, megdönteni azon előitéletet, hogy a „materia“ megvetésreméltó hitványság; korunk helyezte az üldözött páriát méltán megérdemlett méltóságába, becsületben tartandónak vallván azt, nem annyira önmagáért, de főleg azért, mert egyfelől az anyag az eszmék és gondolatok szülőanyja, más felől nélkülözhetetlen eszköz a szellemi javadalmak megszerezhetésére. A kertész ápolja, kényezteti oltoványát fájáért is, mert hiszen, ha megnő, árnyat ad lombjai alatt, de főleg a rajta megtermendő zamatos gyümölcsökért. A szőlős gazda gondosan elfedi a tél fagya elől szőlőtőkéjét, nem annyira magáért az egyszerű venyigéért, de a lelkesitő italért, melyet róla szüretelni fog. Az a kor, mely az anyagot megvetette, hitvány földiségnek hirdette, csak szóval buzgott a szellemi mellett; tettel nem igen folyt be annak emelésére, sőt inkább ellene cselekedett, mert ki a testet oktalanul bántalmazza, az a szellemet is megsértette.

S ezek után bátran apelláljuk védenczünk ügyét a józan értelem itélőszéke elé; nem hiszszük, hogy fejére

mondja a vétkest, hogy helyben hagyja akademiai levelező tag második vádját, mely szerint az ujabb materialismus veszélyeztetné a költészetet. Védenczünk, ki a szellemet nem csak meg nem tagadja, de az anyagot is legkivált azért tartja becsülendőnek, mert az a szellem substrátuma, nem folyhat be a müvészetben az eszmék fogyatkozására; védenczünk, ki a művészetben is az igazság keresését sürgeti, nem ellensége az *igazság* édes testvérérnek: a *szépnek*.

Minek folytán őt e második vád alól is nemcsak fölmenteni, de vádlót — ki rá akarja fogni védenczünkre a szellem és eszmék megtagadását, — a rágalmazás bűnében elmarasztaltatni követeljük.

Hátra van akademiai levelező tag harmadik vádja ellen venni oltalom alá védenczünket, — mely már denunciatiónak is megjárja, — hogy az ujabb materialismus megsemmisiti az erkölcsiséget.

Lássuk, mire alapitja ezen még talán a többinél is fontosabb vádját. A következő tételre: a materialismus határozottan tagadván a halál utáni individualis élet lehetőségét, megsemmisiti az erkölcsiség egyetlen (?) alapföltételét: a *beszámitást*, mely szerint „igazságos itélet fog mondatni, a mint ki jót vagy roszat mivelt életében,“ már pedig „a ki korunkban a keresztyéntelenné lett tömegek számára az erkölcs, vallás és országlat alapjait meg akarja vetni: annak a halál utáni életről kell ismét mindnyájáut bizonyossá tenni.“

Nem tagadjuk, sőt egyenesen be kell vallanunk mikép tökéletesen igaz, hogy az ujabb materialismus szerint nincs halál utáni individualis élet, vége a beszámitás indokának. Hanem, tisztelt itélőszék, e tekintetben is ment-

hető védenczünk; az önkényt bevallott bűnben nem áll egyedül, complex társai vannak. Sőt tulajdonképen társai azok, kik e szörnyü gonoszságot belebeszélték. Védenczünk ezen bűntársai az ősz haju astronomia, az erős férfi korában levő physika és mindenek felett a fiatal, még alig pelyhedző állú physiologia. Az astronomia azt mondja, hogy ő keresztül-kasul vizsgálta Herschel és Rosse távcsöveivel az ür mérhetlen meszszeségeit, s azt a biztositást adhatja, hogy az égben nincs egyetlen pont, mely az embernek a halál után alkalmas lakhelyül szolgálhatna. A napban, Merkurban oly roppant hőség uralkodik, mikép a legfagyosabb léleknek is összepörkölődnének szárnyai; Jupiter, Saturn, Uranus és Neptunban meg oly rendkivüli hideg van, hogy a leglángolóbb szellem is jéggé dermedne; a hold sivatagaiba tétetni át legkisebb jutalom sem volna, mert azokhoz képest Pattagonia pusztaságai valóságos Eldorádot képeznek. Az egyetlen Marsot jellemzi olyannak, mely körülbelől földünkhez hasonló lakhelyet adhatna, de minek volna azt a sok millió mértföldnyi útat megtenni csak azért, hogy egy uj siralom völgyet nyerjünk lakhelyül? A physika hasztalan keresi, nem tudja megtalálni a „Jákób létráját," melyen a szellemek alá és föl sétálgatnak. Legfontosabb a physiologia bizonyságtétele, ez a legjobb positivitással állitja, hogy öntudat, gondolat, érzés, szóval összege annak, mit léleknek nevezünk, együtt támad, együtt fejlődik, együtt hanyatlik viszsza és együtt enyészik el az agyvelővel; s ha — mindenkinek saját tapasztalása szerint — „még az egészséges álomban is, midőn az életszervek müködése csak lassubb tevékenységre kényszerül, több óra hosszant teljesen megszünik az öntudat: reménylhetjük-e, hogy ama nagyobb álomban, a mikor a költő szerint „az a kis

patak, a mely a szivet hajtja“ egészen elapad, szellemünk folytatni fogja tevékenységét?!“

A philosophia másképen látja az igazságot; meghazudtolja a tisztességben megőszült astronomiát, állitván, hogy hazugságot olvas le az ég kék kárpitjáról; meghazudtolja a természet minden zúgaiban otthonos physikát, meghazudtolja a physiologiát, mely a fiatal erő legnagyobb energiájával épen neki fogott a lélek sötét kamarája tanulmányozásához. Jól van. Bizonyitsa be igazságát, de megköveteljük, hogy bizonyitékait tényekre fektesse — nem bánjuk, ha nem is lesznek azok nagyobbak egy mustármagnyinál, — meg nem elégedhetünk a syllogismusok létrájával, melyet elkészit a testből kiszabadult szellem egekbe sétáltatására. Ismételjük, tényekre fektesse bizonyitásait, másképen vádlottnak és társainak kell igazat adnunk, mint a kik nem a levegőből beszélnek; annyival inkább, mert — védenczünk bizonyságtétele szerint, — a beszámitás indokának megrenditése teljességgel nem veszélyezteti az erkölcsiséget.

Azt állitja ugyanis a mi védenczünk — engedtessék meg, hogy tolmácsai lehessünk, maga annyira el van fogódva a fejéhez sujtott rettentő vádak hallatára, mikép képtelen gondolatainak, érzelmeinek hű előadására! — azt állitja tehát a mi védenczünk, hogy a beszámitás indoka igen is a maga helyén volt az emberiség gyermekkorában és helyén van jelenleg is azokra nézve, kik az intellectualis felvilágosodás félhomályos szürkületében élnek — mely időpontot a franczia „entre chien et loup“-nak nevez, mint a melyben képtelenek vagyunk a kutyát a farkastól, a valószinűt az igaztól megkülönböztetni — : de a férfi korra jutandó emberiségre, vagy azokra nézve kik a felvilágosodás fényes délpontjára jutottak — mint

a mely időpontban a tárgyaknak legkissebb az árnyéka — felette *gyermekies* indokoknak tartja. Hiszen a gyermeket is igy nógatják a jóra: viseld magad jól fiacskám, mert igy elviszlek a szép gyümölcsösbe, megengedem, hogy cseresznyét szedegethess, ellenkező esetben beirlak a fekete könyvbe s tudod, hogy ki oda háromszor be van jegyezve, a mogyoróparipán lovagol.

És van-e — fogja kérdeni a tisztelt itélőszék, — mivel a beszámitás megrenditett indokát kipótolhatja? Védenczünk nem tartozik azon boldogtalanok közé, kik elvetik az ódon és viseltes kabátot, mielőtt ujról gondoskodtak volna; a beszámitás ódon és viseltes indokát következő axiomával véli pótolhatni: ne a jutalmazás reménye és büntetés félelme, de a jó szeretete s a rosz megvetése ösztönzéséből cselekedd az erényt és kerüld a gonoszt. Aztán még van egy indok, melylyel az épen mondott axiomát megtoldhatni véli. Valamint tény az, hogy az egyéni élet véget ér a sirnál, épen olyan kétségtelen tény az is, mikép azon szellemi hatás, melyet kiki erkölcsének tisztasága és értelmi erejének mértékéhez képest kifejteni tudott, túléli az egyént. Mint mikor a tenger sima tükörébe egy követ dobunk, a kő csakkamar leszáll a tenger fenekére, rég annak iszapjában nyugoszik; de a hullámkarika, melyet sima tükrön előidézett, fölötte soká, talán örökre folytatja utját; folytonosan nagyobb köröket képezve, felkölti a nyugvó hullámokat, majd az útjába eső sziklába ütközve, zengő hangokat ébreszt. Igy vagyunk a szellemi hatással: az egyén elveszett, de az általa előidézett szellemi hatás sirja fölött kisebb-nagyobb körökben folytatja útját. Az erényes családatya rég a föld mélyében pihen, de tanitása, példája él gyermekeiben, él a késő unokákban. A költő hamvai

rég a szelek játékai lettek, de a dal, mely kebelében fogamzott, még soká visszazeng az élők szivében. A hős, ki hazája védelmében esett el, rég hallgat, de tettei hangosan beszélnek, uj meg uj tettekre ébresztik a késő nemzedéket. A tudósnak, ki az emberiség érdekében virasztott éji mécsese mellett, még sirját sem tudják, hol van: de az eszmék, melyeket meggyujtott, világító tornyokká váltak az emberiség viharos óczeánján. S midőn ez tény, nem ily gondolatra kell-e ébrednie minden nemesebb kebelnek: az erény útján járok, művelem elmémet, hogy a szellemi hatás mértékéhez képest, melyet kifejteni képes leendek, egy kis örökséget hagyjak hátra családomnak, a hazának, vagy az emberiségnek.

Ki meri józan észszel állitani, hogy ez nem értékesebb indok a gyermekies beszámitásnál? Jól tudjuk, hogy voltak szép lelkek, kik ugy nyilatkoztak, mikép a lélek halhatatlansága nemes virágától még akkor sem volna szabad megfosztani az emberiséget, ha az valótlannak bizonyulna. A mi védenczünk másképen vélekedik: a lélek halhatatlanságát nem levén képes feltalálni a tudomány, ellenkezésben állván a tényekkel, nem egyéb üres ábrándnál. Az ábrándozás jól áll a bajusztalan ifjunak, de hozzá nem illő a komoly férfihoz. A férfikorra jutandó emberiségnek a valót kell keresnie, melytől, ha arcza az ábrándozásénál sötétebb is, nem szabad visszarettennie. Hiszen ha ábrándokban élni lenne helyesebb, legjobb volna a philosophiának úton, útfélen azt prédikálni, hogy igyunk opiumot, és rágjunk hasist, mert ezek — az élvezők bizonyságtétele szerint, — még éltében a hetedik égbe ragadják az embert. Miért kételkednénk tehát a beszámitás gyermekies ábrándos indoka helyett valódi belbecscsel birót fektetni erkölcsi életünk alapjául?!

Volt nekünk egy kedves emlékezetü nagybátyánk. Oly kedvesen, mint ő, soha senki sem fog velünk többé kötődni az életben! Kötődése abból állott, miszerint ha tárczánkhoz férhetett — ez pedig nem került igen nagy bajába, mert a gondosság nem tartozott legerősebb oldalaink közé — megnézte tartalmát, s a netalán benne megakadt bankjegyeket egy fényes arany, vagy ezüst pénzzel cserélte ki. Ő gyönyörüségét találta ebből eredő meglepetésünkön. Ily kedves nagybátya az az ujabb materialismus: kiveszi és eltépi a beszámitás indokának csak nominalis értékkel biró bankjegyét, hogy arany és ezüst pénzzel helyettesitse azt, melyre nincsenek ugyan szárnyas angyalkák festve, de a reányomott értéket meg nem hazudtolja, mely azért is becsesebb, mert nem jöhet devalvátió alá.

Ime, ezek az érvek, melyeket a védenczünk ellen támasztott harmadik vádpont ellen, nevében elmondhatunk; azon tényekre vannak alapitva, melyeket az astronomia, physika és physiologia adnak kezeinkbe. Ha hamisak, nem védenczünk, de a tudományok esnek kereset alá; össze kell rombolni az astronomia távcsöveit, be kell zárni a physikai tantermeket, ki kell ragadni a physiologia kezeiből a microscopot, melylyel épen neki feküdt az agyvelő idegszálainak vizsgálatához s reménye van, hogy még meglesheti a gondolatot keletkezése bölcsőjében.

Jól tudjuk, hogy Greguss nem fog sokat adni ez érvekre, mert előtte és mindazok előtt, kik a philosophia tolmácsaiul tolták fel magukat, a tények hatalmas és egyedül meggyőző érvénél többet nyomnak az üres phrasisok, szépen kongó dictiók, és szarvas okoskodások; effélékkel a materialistákat törekvéseiktől elriaszthatni vélik. De a materialisták tábora nem verébcsoport, mely

szétrebben a lármás csörgetés és üres puffogatásra: munkás napszámosok ők, kik csépelnek, szórnak, hogy gizgaz és polyvától megtisztitva a legtisztább aranyszinű búza alakjában adhassák át az igazságot az emberiség használatára.

Épen azért felette nevetségesnek tűnik fel előttünk akadémiai levelező tag azon állitása, hogy Wagner Rudolf „Menschenschöpfug und Seelensubstanz“ czimű röpirata „gyujtó üszök gyanánt csapott le a materialisták táborába.“ Mi szétnéztünk a ujabb materialismus irodalmában s legkisebb nyomát sem találjuk azon égésnek — ebből eredő rémületnek, — melyet e gyujtó üszök okozott. Nem üszök, de „üszög“ volt az, melylyel némely rosz év megrontja a tisztabúza termését. Ellenkezőleg azt látjuk, hogy ezen üszög alkalmat szolgáltatott Vogt Károlynak („Köhlerglaube und Wissenschaft“ czimű számos kiadást ért művében) oly leczkét olvasni Wagner fejére, melytől maig is csengnek fülei, melyből azt tanuljuk, hogy oly ember tolta fel magát az erkölcsiség védelmére, ki nem átallotta szellemi orzást követni el (Meisner fiatal physiologus fölfedezését a tap-testecskék körül (Tastkörperchen) saját fölfedezése gyanánt adta ki), melyből nem fog ártani nehány épen ide vonatkozó passust felolvasni, csak azért is mert azok Gregussnak és mindazoknak is szólanak, kik Wagner kabátja szélébe kapaszkodnak.

„Egyetlen szócskára sem akadtunk (Wagnernek Greguss által idézett röpiratában) — mond Vogt, — melylyel Wagner a tények bizonyságára alapitott következtetéseinket téveseknek, vagy logikátlanoknak jellemezte volna. Csupán az államveszélyesség vádjával, a harag és dühösség istenfélő kitöréseivel bélyegezte azokat, mi valóban oly kevéssé indit meg bennünket, mint képességünk elis-

merése. Ezen az erkölcsi világrend feletti lármás kiabálás tökéletesen hasonlit a szekereseknek a vasútak, a taplógyárosoknak a gyufa miatt támasztott jajveszékeléséhez. Minthogy következtetéseink teljességgel megtámadva nincsenek, nem szükség itt egyenkint ujra felsorolni azokat. Nem mindenki találja örömét az ily eszmék megujitásában s még kevesebben szeretik azt dobra ütni, mivel belsejökben tisztába jöttek. De a jogosultságot, hogy eszméinket a tények alapján tovább fejthessük, s ezen szellemi operátió eredményeit hirdethessük — e jogosultságot annyival inkább igényeljük, mennyivel örömestebb szeretne attól ellenfelünk megfosztani. A következményektől, melyeket Wagner ur oly iszonyatosan tud ecsetelni, vissza nem rettenünk, s ugy hiszszük, egy előitéletektől ment férfi sem fog visszarettenni. Mert ugyanazon tudomány, mely bizonyosokká tesz, hogy az ember élete csak idő szerint való és elmúló, reá más lét nem következhetik, arra is megtanit bennünket, hogy az ember társas lény, mely csak fajában és fajával, csak a társadalomban és a társadalommal állhat fenn. Ama sötét boszú helyébe, mely egy rövid és fáradságteljes lét után fogna bekövetkezni, fajérzetünk ápolása és tovább-fejlesztése szükségét helyezi, mely nekünk azt sugja, hogy minden ember egyenlően jogosult bármely, az élet által nyujtott, élvezetre. Amaz erkölcsi világrend helyébe, mely csak a büntetéstől való félelmen, s egy láthatatlan itélőszéktől való szolgai rettegésen alapszik, annak elismerését helyezzük, hogy senki sem emelhet saját részére oly igényt, melyet embertársának teljes mértékben megadni vonakodnék. A kiben a kegyeskedő egy bűnös és fenyitésre méltó szörnyet lát, mi felebarátunkat látjuk, kit hibás testszervezet, beteges fejlődés, szűk táplálkozás, agybaj, rendetlen cselekmé-

nyekre késztetett, melyeket mi kórjeleknek tartunk, s melyekből őt megorvosolni törekszünk. Hol az erkölcsi világrendért buzgolkodók őrködő beleszólást látnak, ott mi természetes körülmények természetes következményeit pillantjuk meg, melyek előtt vagy meg kell hajolnunk, vagy le kell küzdenünk azokat stb. A mi erkölcsi és aesthetikai érzületünk, melyet ellenfeleinkével szembeállitani mindig készen vagyunk, épen ugy ki van elégitve ezen indokok által, mint a mennyire meg van sértve ellenfeleink erkölcsi világrendének alapjai által.“

Még több érdekes helyet idézhetnénk, melyekből akadémiai levelező tag minden bizonnyal meggyőződnék, hogy Wagner idézett röpirata teljességel nem volt gyujtó üszök; csak alkalmat szolgáltatott, hogy az innenső oldalról repüljön egy romboló villám az idealisták magasan hordott fejére. És ebben, semmi csoda sincs, mert a physika tanusága szerint a földről is szokott egy-egy villám felcsapni a fellegek közé.

S most itéljen a józan ész, az elfogulatlan értelem itélőszéke, megáll-e akadémiai levelező tag harmadik vádpontja? az a törekvés, mely mindenben az igazat keresi lehet-e ellene az igaz másik testvérének: a *jónak?* veszélyezteti-e az ujabb materialismus az erkölcsiséget?

S nem volt-e igazunk, midőn akadémiai levelező tag székfoglaló beszédét az ujabb materialismus tornyosuló fellegei ellen felállitott szalmapóznának jellemeztük?!

Zárszó.

És ezzel megszakitjuk előadásunk fonalát, nem azért, mintha mindent elmondottunk volna, de mert ennyit elegendőnek tartunk a végre, hogy az érdemes olvasó fogalmat szerezzen magának arról, mit állit, mit sürget az a napjainkban oly gyakori hangzásu s irodalmunkban oly fekete szinre bemázolt „materialismus“. Az érdemes olvasó be fogja látni, mikép állitásai, tanai összegéből egy uj *világnézlet* támad, mely más szemüvegen keresztül nézi a világot, az embert és a dolgokat; más alapon épiti fel az erkölcsiséget, mely nem oly ábrándos, az önzésnek nem annyira hizelgő, mint a philosophia által századok óta felállitott: de megvan az az érdeme, hogy közelebb áll az igazsághoz. Szerinte még sok előitélet nyűgözi az emberi értelmet, melyeknek apránkinti kioldozását tűzte feladatául. Ez által tagadhatatlanul ellenségévé vált az iskolai bölcselemnek, de nem a valódi philosophiának, melynek törvényei „még nincsenek codificálva“, s melynek épülete csak akkor lesz véglegesen elkészülve, ha — az exact tudományokhoz hasonlóan, — a tények kemény sziklájába ereszti alapjait.

Majd, ha ily alapokon felépülve, be lesz tetőzve, örömest „intéző főhatalomnak“ tekintendjük a philosophiát. A józan okosság, elfogulatlan értelem — melynek most igen sok a teendője, — akkor megnyughatik; oly könnyű lesz dolga, mint azon itélőbirónak, kinek egy „Code Na-

poleon"-ja van rendelkezése alatt, kinek nem kell egyebet tennie, mint felütni azt s felolvasni belőle a kérdéses ügyre vonatkovó paragrafusokat.

Az ujabb materialismus méltóbb joggal hisz és bizik a *„jövő philosophiájában"*, mint némely zenész a *„jövő zenéjében."*

S itt rézport önthetnénk sorainkra, ha nem volna nehány szavunk azon egyik vagy másik olvasónk részéről netalán felmerülhető észrevételre: miképen előadásunkba — mely az ujabb materialismus főbb elveinek ismertetése akart lenni, — kár volt annyi polemiai elemet vegyiteni.

Azon nézetben vagyunk, hogy az előadásunkba szőtt polémia nemcsak meg nem zavarta, de megvilágositotta a fölvetett kérdéseket; egyszersmind észrevétetni kivántuk az érdemes olvasóval, hogy ha a materialismus ellenei más útat nem követnek, az iskolai bölcselem argumentumaival egyetlen materialistát sem leendnek képesek megtériteni.

Aztán kényszeritve is voltunk e polemiára. Hiszen ha valaki kancsófülek módjára csipőire tett karokkal elfoglal egy ösvényt: nincs más mód azon elhaladni, mint vagy félrelökni, vagy oldalbataszitani az illető hatalmaskodót.

Greguss és Brassai nemcsak ily kancsófülesen állották el a tudományok országútját az ujabb materialismus elől, de mindent elkövetnek a végre, hogy tornyosuló — szerintök jégesővel terhes, szerintünk áldásos — fellegei más tájakra vonuljanak.

Greguss — mint láttuk, — szalmapóznákat emelt ellene. Brassai, mint nagyobb physicus, belátván, hogy a szalma épen nem fellegvezető, más eszközhöz folyamodott.

Babonás földészeink azon szokását követve, hogy a jégesős fellegek eloszlatására meghuzzák a harangokat: fogja magát s a muzeumegylet gyüléseiben nemcsak félrehuzza a harangokat, de ágyú- és bombatelepeket vonszol elő a veszélyes felhők elkergetésére.

A franczia parasztoknál is divatos levén a harangok meghúzása jégeső ellen, midőn Arago kérdeztetnék: ugyan miféle physikai alapja lehet e szokásnak? a jeles physikus azt felelte, hogy physikai nincs, de van lélektani: a parasztok ily esetben épen azon okból harangoznak, a miért a Schusterbub szokott fütyörészve járni sötétben, t. i. félelme elkergetése végett.

Nem tudjuk, a materialismustól való félelme elkergetése végett-e, vagy azon okból, mert azt hiszi, hogy a nagy hang eloszlatja e fellegeket, — elég az hozzá, — a mi tisztelt ellenfelünk akkora zajt, oly iszonyú bombatüzet nyitott a muzeumegylet gyülésein, hogy az a Szamos völgyéből ide a Maros völgyébe is áthangzott; azt véltük, hogy ütött a materialismus végórája, Moleschottnak Turinban, Vogtnak Schweitzban, Virchownak Berlinben ugyan kemény természete van, ha e napon csuklógörcsöt nem kapott. Alig vártuk a nagy kanonádról szóló bulletint olvashatni az erdélyi muzeum évkönyveiben. Remegve s azon aggodalommal fogtunk a második kötet I. füzetét kezünkbe, hogy belőle halálos itéletünket fogjuk kiolvasni. Fülünket a nagy hang elhordozhatása végett pamuttal bedugva, a mint az olvasásban előbbre haladtunk, hát csak azt veszszük észre, hogy meg nem halunk, hiszen a földetrengető ágyuszónak nincsen magva.

Őszinte vallomást teszünk, azon elhatározással vettük kezünkbe Brassai értekezetét, hogy abból okuljunk, tanitásait hasznunkra forditsuk, ha meggyőző argumentumai

vannak: tévedésünket elismerjük; s a végire jutva egyetlen nézetünkben sem éreztük magunkat megingatva; csak annyit tanultunk belőle, hogy még nagyobb hézagot látunk tántongani a tény és philosophiai ok között, megtanultuk az elsőt még sokkal többre becsülni az utóbbi felett.

Itélje meg az érdemes olvasó, hogy oly tacticával, minőt Brassai azok után a német philosophusok után gyakorol, fog-e valaha a philosophia az ujabb materialismus felett diadalmaskodni? A materialisták — hogy például még egyszer a lélek dolgát felujitsuk — elmondják az okokat, melyek őket azon itéletre jogositják, hogy a szellemi tevékenység az agyvelő functiója; elmondják, hogy az emberi s átalában az állati testben minden szervnek bizonyos functió felel meg, hogy a functió szervével együtt keletkezik, együtt fejlődik és hanyatlik vissza; hogy a szerv sérelmezésével a functió is meg van zavarva, erősbülése által ez utóbbi is erősbödik. Ha az izomtól elzárom a vér hozzájárulhatását, functiójának, a mozgásnak is vége; ha megeresztem a vért, ujra helyre áll a functió. Kétségtelenül bebizonyitják, mikép, mint egyik tojás a máshoz, ép oly hasonló viszony van az agyvelő és szellemi tevékenység közt, együtt születnek, együtt fejlődnek, és együtt hanyatlanak vissza; ha elzárom az agyhoz vezető vércsatornát, megszűnik az öntudat, gondolat, szóval minden szellemi működés, ha megeresztem, mint egy varázsütésre ujra előáll, miből józan ésszel ugy kell következtetnem, mint az izomnál: hogy t. i. agyvelő és szellemi működés elválhatlanul együvé tartoznak, ez utóbbi functiója az elsőnek. A ki tehát az öntudatot, érzést, szóval a szellemi tevékenységet egy külön az agyvelőbe plántált állománynak tulajdonitja, az épen oly joggal és logicával vehet fel az izomban, máj-

ban, és vesékben stb. egyegy külön önálló szellemet; épen oly joggal beszélhet egy izomszellem, májszellem, veseszellemről stb. A materialisták mindezt elmondják, de Brassai — mint a boldog emlékezetü, elméncz mondásairól hires Sz. J. huszárkapitány, kinek midőn távozó orvosa az ajtóból visszakiáltotta volna: aztán kapitány úr nem szabad ám bort inni, magában ezt dörmögte: „be jó, hogy nem hallottam!“ — — nem akarja hallani e tényeket, mit sem reflectálva azokra, azt mondja: a szellemi tevékenység egy idegen regiokból a testbe költözött lélek működése, nem lehet az agyvelő productuma, mert az merőben egyéb az anyagnál. Hát a mozgás nem különbözik-e az izom rostszálaitól? Egy lótenyésztő derék gazda barátunkat meglátogatván egykor egy enthusiasta, rajongásra hajlandó ismerőse, midőn lovai közül egy nemes példányt következőleg mutatna neki be: „nézd barátom, ez saját nevelésem“: ez elragadtatva a deli állat álltal, igy válaszolt: már megbocsás, de ezt velem el nem hitetheted; e száraz fő, ez a kiálló, mély tűztől ragyogó szem, a dagadó erek és orrlyukak engem bizonyossá tesznek, hogy e mén arabs sátor alatt született. Az én barátom hasztalan állitotta, hogy a méneslistából még apját és anyát is megláthatja; hasztalan állitotta, hogy semmi nemzetsége nem járt Arábiában: az enthusiasta nem törődve a bizonyitékokkal, megmaradt nézeténél. Igy tesz Brassai is. A materialisták hasztalan mutatják ki bölcsőjét, apját, anyját a szellemi működésnek: nem törődve e kimutatással, megmarad a philosophia tévedése mellett, mely szerint a szellem idegen regiókból veszi származását s mint egy „tátos“ a levegőn keresztürepülve, elfoglalja a kaponya sötét kamaráját. Igy van ez a többi kérdésekkel is.

Fog-e ily tacticával a philosophia valaha diadalmaskodhatni az ujabb materialismus felett? ez utóbbi nem ily itéletre jogosul-e: ime, érveink oly erősek, hogy még érinteni sem merik azokat az idealisták.

Minélfogva Brassai hadizenetét az erdélyi muzeum évkönyveiben a józan ész előtt meg nem állható szerencsétlen kisérletnek tartjuk; bátran merjük ajánlani elvrokonaink figyelmébe, mint a melyből csak jobban megerősödnek meggyőződésükben.

Ez irányban tehát nagyon *ártatlan* tisztelt ellenfelünk *mérgeskedése.*

Van azonban egy oldala ez értekezésnek, melyért nem lehetett azt minden indignátió nélkül tenni le kezeinkből, és ez az épen oly *jogosult* tudományos irányt lenéző, annak képviselőit kicsinylő szellem, mely az egészen átvonul.

Nem az bánt, hogy ellenünkben gyakorolja tisztelt ellenfelünk ama magas szeröldöküséget; bokros érdemei talán-talán feljogosithatják őt velünk szemben ily bánásmódra: de hogy oly mesterekkel szemben, minő egy Moleschott, Vogt, Virchow, Dubois-Reymond stb. nem tudja magát mérsékelni, ez már több a soknál; ehez járul még az a bizonyos terrorizáló hang, mely előadásán átvonul.

Hát oda jutottunk-e, hogy a tudományok mezején sem követhetjük saját meggyőződésünket; itt is tutorkodók tolakodnak nyakunkra? a tudományok munkásai közé lépni akaró magyarnak Brassaitól kell-e engedélyt kérni, hogy melyik irányban napszámoskodhassék?

Ha nem emelkedett a muzeumegylet gyülésein e modort ellenző felszólalás: mi tiltakozunk ellene, és tiltakozni fogunk, valamig a tollatt kezeinkben birjuk. Nem

bánjuk, ha magunkra maradunk is; ha mindannyiszor azon benyomást keltjük is, mely akkor lőn előidézve, midőn a kis Dávid a nagy Góliáttal mert szembeszállani.

Nem tudjuk, fogunk-e a kis Dávid szerencséjével dicsekedhetni: csak annyit tudunk egész bizonyossággal, mikép az ily terrorizáló hatalmaskodás ellen mindig lesz kezünkben egy parittya készen.

* * *

Midőn jelen szerény dolgozatunkat az új sajtóviszonyok közt közreadni elhatároztuk: még egyszer keresztülolvastuk azt oly czélból, hogy némely helyeit — melyekre nézve talán ma ellenkező meggyőződésben volnánk — kiigazitsuk, megváltoztassuk.

A végére érve azt vettük észre: hogy nincs rajta mit változtatnunk.

Hat év lefolyása alatt — a mióta t. i. a pesti sajtóhatóság dolgozatunkat megsemmisitette — sokat áttanulmányoztunk azon munkákból, melyek a külföld irodalmában, ezen idő alatt, az „ujabb materialismus“ ellen irattak; sokszor bocsátkoztunk vitába, a fölvetett kérdések felett, ellenkező nézetü barátainkkal: de sem ezek, sem azok érvei közt egyetlen egyre sem találtunk, mely meggyőződésünkben csak megingatni is képes lett volna.

Nem is lehetett várni egyebet.

A földi dolgok közt egyedül az igazságnak van meg az a privilegiuma: hogy nem változik, nem vénül, megtartja örök ifjuságát; hasonlit az éghez, mely minden időben egyszinü, ezer év mulva is oly kék lesz mint ma.

Csupán stylistikai tekintetben tehettünk volna dolgozatunkon némi változtatásokat; ezt pedig nem tettük azért: hogy legyen e könyv egy kis monumentuma a volt

szellemi rabszolgaságnak; hogy reá mutathassunk: ime a tizenkilenczedik században volt egy, csaknem két évtizedig tartott időszak, melyben az alkotmányos Magyarországban — hol ezer éven át szabad volt a szó a zöld asztalok körül —, a kis Erdélyben, hol már három évszázad előtt szabad volt a gondolat, a legkényesebb vallásos kérdések körül is szóval és irásban nyiltan lehetett vitatkozni — volt, mondjuk, egy időszak, melyben egy ily könyv, mint a miénk, sajtó utján meg nem jelenhetett.

A jezsuiták, ultramontánok — kik kezökbe keritették a sajtóra való felügyeletet — keményen őrködtek: hogy az ily könyvekből szétáradó világosság, fel ne mutathassa a vakhit sötét palástja alatt rejlő lólábokat és szamárfüleket, mely őrködés kétségtelen bizonyság arra: hogy az ujabb materialismus tanai csalhatatlan igazságokat foglalnak magokban, mert hiszen igaztalanságokkal szemben mi értelme volna e nagy ellenőrzésnek, e makacs küzdelemnek?! A téveszmék ugyanis hasonlitanak a mező burjánához, mely kisarjad, felnő, kikórózik aztán — nem kell annak irtó kéz — önmagában elhervad.

Minden változtatás nélkül tehát, azon ohajtással bocsátjuk útnak szerény dolgozatunkat: vajha a volt szellemi rabszolgaság szomorú évei többé soha vissza ne kerülnének — hazánkban!

TARTALOM.

	Lapszám.
Vogt Károlyhoz.	III
Előszó.	XI
Az anyag halhatatlan	1
Az anyag végtelen	18
Az anyag és erő viszonya	31
Nincsen életerő	43
Nincsenek természetfölötti erők, testetlen szellemek	57
Test és lélek	67
Nincsenek velünk született eszméink (innatae ideae)	92
A szabad akaratról	106
Az ujabb materialismus befolyása tudomány, müvészet és erkölcsre	124
Zárszó	143

Ny. Imreh S. M.-Vasárhelyt, a ref. főtan. gyorssajtóján 1870.

MÁROS-VÁSÁRHELYTT,
NYOMTATJA IMREH SÁNDOR A REF. FŐTAN. GYORSSAJTÓJÁN.
1870.